

LELKIPÁSZTOR

Evangélikus lelkési szakfolyóirat

Kiadja az Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály

Felelős szerkesztő és kiadó: D. Dr. Vető Lajos

ÁRA 12 FORINT

Előfizetés: egy évre 144 forint, félévre 72 forint

Csekk számla: Lelkipásztor kiadóhivatala, Budapest 220.507

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VIII., Puskin-utca 12.

Telefon: 142—074

Felvétel a Teológiai Akadémiára

Akik a Teológiai Akadémiára felvételüket óhajtják, ezirányú kérvényüket f. évi július 31-ig nyújtsák be a dékáni hivatalba (Bpest, VI., Lendvay-utca 28.) A felvételi kérvényhez a következő okmányokat kell mellékelni: a) születési bizonyítvány, b) a legmagasabb iskolai végzettség bizonyítványa, c) helyhatósági vagy más olyan bizonyítvány, mely a kérvényező lakását, szociális helyzetét, szüleinek a foglalkozását és kereseti, ill. szociális viszonyait feltünteti, d) orvosi bizonyítványt (részletes), e) keresztelési bizonyítvány, f) konfirmálási bizonyítványa, g) az illetékes lelkész és esetleg vallástanító lelkész bizonyítványa, mindenesetre annak a lelkésznek a bizonyítványa, aki a folyamodónak a legutóbbi években lelkipásztora volt, h) esetleges egyházi működésről szóló bizonyítvány. Mellékelni kell továbbá olyan részletes önéletrajzot, amely feltárja a kérvényező családi és társadalmi körülményeit, valamint a lelkési szolgálatra indulás okait. Az okmányokat eredetiben kell beküldeni, de indokolt esetben hiteles másolatokat is lehet mellékelni. A másolatokat „egyházi felhasználásra” megjelöléssel egyházközségi lelkész is hitelesítheti. A tanulmányi idő öt esztendő.

A fenti kérvénnyel egyidőben a jelentkezők kérik felvételüket az Evangélikus Lelkésznevelő Intézetbe. Ez a kérvény is a dékánhoz küldendő részletes önéletrajzzal. A férfi hallgatók bentlakási kötelezettségéről, a nőhallgatók elhelyezéséről, a tartásdíjról stb. az Intézet igazgatója ad felvilágosítást levélbeli megkeresésre.

„Te tanácsoldj, Uram!”

János evangéliuma 5. fejezetének utolsó tíz versében megdöbbenő beszélgetést olvashatunk. Ne törjünk pálcát túl korán a farizeusok, a Jézus korabeli zsidók felett! Nem voltak ők rossz, istentelen emberek, csak éppen — ahogyan a közmondás tartja — nem látták a fáktól az erdőt.

Maga Jézus ismerte el róluk, hogy szorgosan foglalkoztak az Írással, Mózeset, az ő iratait és törvényét nagyra becsülték és bizonyára sokféle módon keresték az Isten akaratát s az eszerint való életet. S mialatt mindenképpen jó vallásos emberek akartak lenni, kicsúszott kezükből s életükből maga a vallás, a hit, — mialatt Isten ígését tudakozták, szemük előtt járt-kelt, de ők nem ismerték fel, maga a testé lett Ige.

Mind ezt pedig azzal tetézték, hogy szembeszálltak Jézussal. Nem is akármiben: azt hányták Jézus szemére, hogy vádaskodik ellenük Istennél, hogy meg akarja botránkoztatni őket, csapdát állít a hitüknek és meg akarja zavarni azt a (látszólagos) nyugalmat, amit vallásgyakorlataikkal nagy nehezen összeszedtek. Vajon miért voltak ezek az emberek Jézus körül? A 33. vers azt sejteti, hogy van bizonyos őszinte Istenre-vágyakozás ebben, s talán csak az a hibájuk, hogy túlságosan előítéletekkel közeltek Jézus felé. Mindenesetre bizonyos, hogy megbotránkozásuk előidézője az, hogy ők előre készített kérdésekre előre vágyott feleletet kívántak. Nem tanulni akartak, csak megerősödni vélekedéseikben. S mivel nem ezt kapták, hanem lelepleződött tévedésük, azzal támadtak Jézusra: Te vádaskodol. Azaz: nem is azt csinálsz, amit mondasz magadról, hogy bűnbocsánat végett jöttél, mert elmarasztalsz bennünket, nem megnyugtatsz, hanem megzavarsz, nem vigasztalsz, hanem kétségbejtesz, nem segítesz, hanem ártasz.

A régi történet ma is tanít. Az egyháztól ma is sok ember várja, hogy megerősítse őt elgondolásaiban, amelyeknek helyességében saját lelkiismerete is kételkedik kissé. Lelkészeknek sok tapasztalatuk van olyan hívőkről, akik egyéni, családi, emberi, hazafiúi dolgaikban — rendszerint önző egyéni érdekből — téves gondolatokat formálnak magukban (s nyilván így is cselekszenek), de mivel lelkiismeretük nyugtalan, a lelkésztől kérnek megerősítő, helybenhagyó szót. Az egyház hitbeli és erkölcsi jóváhagyását. S a lelkészeknek arról is van bő tapasztalatuk, hogy ha az egyház vagy az egyház szolgálja ilyenkor az igazságot, tehát mást tanít, a vád ma is ugyanaz: bűnbocsánatot, vigaszt, erősítést vártunk, s helyette botránkozást, „az Atyánál való bevádoltatást” kaptunk.

Azok a zsidók akkor olyan buzgón keresték Istent, hogy észre sem vették, amikor közéjük született. S olyan buzgón néztek a mennybe — szolgálatot, istendicsőítést vágyva — hogy némán és meddően mentek el az emberbarátban számukra is elkészített szolgálati lehetőség mellett. Milyen tragikus példája a

törvénytudó (Lk 10, 25 kk) ennek a szomorú vakságnak! Érdeklődik Jézustól: milyen áron vásárolhatná meg az örök életet — s az Jézusban az övé lehetne ingyen, — körülötte a sokaság s benne segítségre, jó szóra, támogatásra szoruló emberek s ő mégis csodálkozva kérdezi: de kicsoda az én felebarátom?!

Jézus ezzel a téves magatartással szemben csak azt a tanácsot adja, hogy komolyan kell venni azt az alapot, azt a jó alapot, amire aztán ők a tévedésüket ráépítették. Komolyan kell venniük az írásokat és az Írás tanulmányozását, komolyan Mózeszt, a törvényt és a parancsolatot. Ha ugyanis komolyan veszik ezeket, megtalálják benne Jézust, meg az életet, s mindent, amit eddig nem vettek észre. A törvénytudó „kora gyermekségétől kezdve“ foglalkozott a szent iratokkal és a törvénytudóval, de ha nyitott szemmel, tanulni vágyva, komolyan beléjük mélyedt volna, belőlük szíven ütötte volna őt is a Jézusban ingyen adott üdvösségre s a felebarátban bőségesen adott keresztyén szolgálati lehetőségekre mutató.

Az egyház s az egyház népe ma is akkor tud hűségesen az Isten útján haladni, ha nagyon komolyan veszi hitét s hitének alapját, a Szentírásba foglalt isteni kinyilatkoztatást. Mert ez soha nem ábrándozásra, tévelygésre, meddőségre vezet, hanem éppen ellenkezőleg: belőlük árad az élet. Az élet, a szónak teljes értelmében, azaz örök élet, mely a földi életben máris Isten igazságára, a jó cselekvésre, felebaráti testvériségre és emberi szeretetre mozdul meg.

Ebben a dologban Jézus Krisztus Urunk nemcsak tanítónk, nemcsak vétkeink magára vállalója, de példánk is lehet. Ő egészen komolyan vette Isten ígését, Mózeszt, a törvényt, az írásokat — s ezek őt egyáltalában nem az emberektől való elfordulásra, a nemtörődömségre, felelőtleniségre, a dolgavégezetlen mennybeszállásra ösztönözték. Sőt: a Biblia nem egy tanúsága szerint éppen ezek erősítették Őt meg a messiási szolgálatra.

Egyházunk az utolsó évtizedben azt az ajándékot kapta Istentől, hogy Ő nagyon szívére helyezte az ígét és arra tanított bennünket, hogy vegyük nagyon komolyan az ígét, az ígéssel való foglalkozást és az ígéből következő földi, emberi, hazafiúi kötelességeinket. Ez az ajándék nagy erősség: a jó lelkiismeret erejét adja mindnyájunknak a szolgálatban. Luther így imádkozott: Ha Te nem tanácsoltál volna engemet, akkor már réges-régen mindent elrontottam volna. Áldjuk Istent, hogy ő tanácsolt és tanácsol bennünket az életre — azaz bűnbocsánatra és bűnbocsánatból fakadó keresztyén magatartásra. Tanácsol bennünket a helytállásra az emberek érdekében, minden jó és szent cél érdekében. S azt a kegyelmet is Ő adja, hogy megerősít bennünket az Ő tanácsolásának komolyan vételére. Ezért nem csatkozhatunk a mi reménységünk, ezért hiszünk Krisztusban és ezért tudunk alkalmatlan szolgálóként is Isten eszközei lenni.

Ezért imádkozunk így: Magam is készen vagyok, hogy mindig tanuljak és igéddel sáfárkodjam...

Zay László

A HIT ISMERETE

A teológia mint önmaga kérdése¹

Kálvinnak van egy sokat idézett mondása: „Miben éri el végcélját az emberi élet? Isten megismerésében!” De próbáljunk meg akármit a mi lehetőségeinkkel: tapasztalásunk fogva marad az evilági körén belül s ugyanígy hiábavalónak bizonyul értelmünk minden ragyogó erőfeszítése is. Alulról nem vezet út az égbe! Istenre vonatkozó minden saját megismerő próbálkozásunk végül Bábel tornyaként omlik össze. Az ember megismerő aktivitása csak két lehetőséggel számolhat. Vagy ebben a világban próbálja megtalálni egyedüli otthonát — ez a konzekvens immanencia álláspontja. Vagy szelleme körén belül kétségbeesett titanizmussal ostromolja az eget, Isten dicsőségében mindig a saját dicsőségét is keresve — és istenkereső, hatalmas próbálkozásai végén mindig visszahull a porba, ahonnan vétetett.

Mindkét emberi lehetőségünket átlépi és krízisbe viszi, megítéli a „lehetetlen lehetőség”. Az a felőlünk nézve lehetetlen, de Isten kegyelméből mégis tényleges valóság, hogy Isten maga von bele minket az Ő megismerésébe. Isten kinyilatkoztatta magát, megismertette velünk, „amit szem nem látott, fül nem hallott, embernek szíve meg sem gondolt”, 1. Kor 2, 9. Nincsen nagyobb csoda ezen a világon, mint hogy a véges, bűnös ember megismerheti az örök, szent Istent!

Ha mostmár ennek a mi lehetőségeink felől elérhetetlen, de Isten kegyelméből mégis valósággá lett megismerésnek a közelebbi természetével kezdünk foglalkozni, viszonyítjuk a megismerés más fajjaihoz és vizsgáljuk egyezéseit, különbözőségeit, akkor Isten megismerése mint a teológia ismeretelméleti, gnózeológiai vagy episztemológiai problémája áll elénk. A teológiának azon a különleges pontján állunk itt, ahol a teológia önmagának lesz a kérdésévé.

Jogunk van-e erre a lépésre? Tehet-e a teológia, Isten igéjének a tudománya, önmaga felől is kijelentéseket? Nem lépi-e át illetősége és lehetőségei körét, amikor nemcsak megismerni akar az igéből, hanem a saját megismerése felől is tudni akar? Egy esetben nem vétjük el a dolgot: ha — minden spekulációnak búcsút mondva — ebben a vizsgálódásban is megmaradunk az ige vezérlő és korlátozó hatalma alatt! Ebben az esetben a hit ismeretének kérdése, mint szigorúan vett teológiai kérdés, beleépül a teológiai tudományelmélet, illetve a dogmatikai „prolegomena” kérdései közé.

A hit személyes megismerése

1. Isten igéje felől keresve tájékozódást, az első megállapításunk ez: *Isten igaz megismerése csak személyes hitismeret formájában lehetséges.*

¹ Ez a tanulmány — néhány kiegészítéstől eltekintve — csereprofesszori előadásként hangzott el a debreceni Református Teológiai Akadémián, 1955. március 23-án.

Az Újszövetség számtalan példát hoz erre elénk. Csak egyet idézünk. A cézárea-filippii vallástételnél Péter ezt mondja: „Mi elhittük és megismertük (*pepiszteukamen kai egnókamen*), hogy Te vagy a Krisztus, az élő Istennek Fia“, Jn 6, 69. Elhittük és megismertük: a hit és Isten megismerése teljességgel elválaszthatatlan. De a sorrend sem fordítható meg! Nem a megismerés vezet hitre, hanem a hit foglalja magában azt a csodálatos megismerést, mely transzcendálja minden saját megismerő képességünket és lehetőségünket.

A hit maga az ember teljes, egzisztenciális megragadottsága. Bűnös, önző énünk elfordulása önmagunktól és odafordulása Isten felé (*fiducia*). Akaratunk engedelmes odahajlása Isten akarata alá (*hüpakoe piszteosz*). Új érzések a szívben (békesség, öröm). De nem utolsó sorban megismerés: új értelem, új gondolkodás is. *Meta-noia*. A hitnek ezek az összetevői az eleven hitben elválaszthatatlanul együtt vannak. A hit megismerése kiszakíthatatlanul bele van ágyazva a hit fiduciajába, engedelmességébe és érzésvilágába. Megszokott megismerésünk általában csak érzékszerveink és értelmünk tevékenysége. A hit megismerése azonban „*notitia cum affectu*“: ismerés a szívünkkel, érzéseinkkel, akaratunkkal, egész valónkkal, nemcsak értelmünkkel!

Mégpedig közelebbről azért, mert *személy-megismerés*. A hit ismeretében nem dolgokkal vagy absztrakt elméleti igazságokkal van találkozásunk, hanem Valakivel. Élő személlyel: Jézus Krisztussal. A hit ismerete — Brunner ismert kifejezésével, mely egyben teológiai programja is — „Wahrheit als Begegnung“. Igazságmegismerés, mint személyes találkozás. „*En vagyok az igazság!*“ — halljuk az evangéliumban Jézus ajkáról. A hitigazság egyedülálló titka éppen ez a személyessége, a „Herrengeheimnis der Wahrheit“, ahogyan Heinrich Vogel ezt új dogmatikájában kifejezi. Isten megismerésének az útja nem az érzékszervek tapasztalásának és nem az értelmi megismerésnek, az elméletnek az útja, hanem a személyes találkozásé. „*Aki engem látott, látta az Atyát!*“ Jn 14, 9.

Ebből az a rendkívül fontos tétel következik, hogy *a hitbeli megismerés állandó, megújuló kiindulópontja a Jézus Krisztussal, Istennek testté lett, személlyé lett igazságával (alétheia) való találkozás*. A hit ismeretei, a teológia igazságai ezért sohasem elvont igazságok valahol a konkrét élet és a fejünk fölött. Vagy személyes formában tudunk beszélni róluk, tehát egzisztenciális kérdéseink — vagy nem vagyunk igazán teológusok. „Egy dogmatikai tétel használhatóságát azon lehet lemérni, hogy vajon áttehető-e személyes kijelentés formájába?“²

Ezt a döntő dolgot sokszor elvétette a keresztyénség és ez mindig végzetes következményekkel járt rá nézve. Ha a hit megismerése kiszakad a hit egzisztenciális „beágyazottságából“ és

² G. Gloege, *Der theologische Personalismus als dogmatisches Problem*. Kerygma und Dogma. 1955. 1. Heft, 40. lp.

elveszíti személyes jellegét, tehát pusztá értelmi tevékenységgé válik, akkor már nem is a hit ismerete többé! „Fejhit“, amelyről Jakab levele beszél és nem ér többet az ördögök hiténél. A teológiát Brunner szerint nem fenyegette nagyobb veszedelem és nem érheti végzetesebb katasztrófa, mint ha a hit ismerete elveszti egzisztenciális jellegét és pusztán az értelem dolgává szűkül le.³ Ez volt a skolasztika és az ortodoxia állandó kísértése az egyház történetében.

2. Továbbmenve, döntően különbözik ez a fajta megismerés minden más ismerettől abban is, hogy nem mi rendelkezünk vele, hanem „felülről adatik“, kegyelmi ajándék.

Amikor Simon Péter megtette megrendült vallástételét, Jézus ezt mondja neki: „Boldog vagy Simon, Jónának fia, nem test és vér (azaz nem ember, emberi képesség) jelentette meg ezt néked, hanem az én mennyei Atyám!“ Jelentette meg: *apekaliüpszien*. A hit ismerete „*apokalüpszisz*“, Isten kinyilatkoztatása. Felülről világít ránk, mint a karácsonyi éjszakán a betlehemi pásztorok sötétségébe a mennyei világosság.

Bármennyire emberi aktusnak látszik is a metanoia és benne a hit új megismerése, áll reá, hogy *Krisztus* szuverén kegyelmi aktusa. „Én, ha felemeltetem e földről, mindeneket magamhoz vonszok“, Jn 12, 32. Nem mi megyünk Őhöz. Ő von bele minket a kinyilatkoztatás világosságába és igazságába!

A hitismeret a *Szentlélek* kegyelmi ajándéka. Ez a harmadik megvilágítása ugyanannak a ténynek. Megközelíthetetlen bölcsességét (*theú szophia en müsztérió*) Isten maga jelenti ki nekünk Lelke által. „Mert a Lélek mindeneket vizsgál, még az Istennek mélységeit is.“ 1. Kor. 2, 7 kk, vö. 1. Kor 12, 3 kk. A régi dogmatika a *Szentlélek*nek ezt a munkáját közelebről két jellegzetes kifejezéssel írja körül. Ezek: az „*illuminatio*“ és a „*testimonium Spiritus Sancti internum*“.

A hit ismeretében — milyen szemléletes kép! — „belevilágít“ (in-luminat) szívünk sötétségébe Isten világossága. Először közvetlenül bensőnk értelmét világosítja meg, aztán — közvetve — akaratumkat, — mondja Hollaz, a lutheri ortodoxia egyik ismert dogmatikusa.⁴ A hitismeret sugarai tehát nem belőlünk indulnak Isten felé, hanem fordítva: Istenből sugároznak reánk. A mi megismerésünk Isten elsődleges, teljes ismeretének a visszfénye bennünk.

A hitismeret másfelől a *Szentlélek* belső tanúságtételén, a „*testimonium Spiritus Sancti internum*“-on, alapul. „A Lélek bizonyágot tesz a mi pneumánknak (ez a helyes fordítás!), hogy Isten gyermekei vagyunk“, Rm 8, 16. A *Szentlélek* maga eközben elrejtőzve a háttérben marad. Csak a munkálkodása eredményét tapasztaljuk, de a jelenlétét nem. Az operálókést

3. E. Brunner, Offenbarung und Vernunft. Bevezetésében.

4. Primo immediate illuminatur pectoris intellectus, consequenter et mediate illius voluntas. Idézi F. Schneider, Erkenntnistheorie und Theologie, 177. lp.

nem vesszük észre, csak vak szemünk kezd látni. A Szentléleknek ez a titokzatos munkálkodása teszi a hirdetett és meghalott emberi szót — Lukács, János, Pál és az evangélium mai hirdetője szavát — Isten élő és ható beszédévé. Ez a hit és új élet, a hitismeret és teológiai igazság születésének legbelső, elrejtett, titokzatos centruma: a Szentlélek belső bizonyágtétele, amelyben — Luther szavai szerint — Isten maga közli velünk szívünk mélyén, „ez az Isten szava!“⁵

A Szentlélek e belső tanúságtételén alapszik a hit ismeretének, a hitigazságnak sajátos közvetlen, belső bizonyossága. „Tudom, kinek hittem“ — mondja a hit, 2. Tim 1, 12 szerint. Ez a fajta tudás nem tapasztalatokon, nem is értelmi érvek meggyőző erején nyugszik, hanem mindezeknél sokkalta mélyebben gyökerezik. A „szívünkben“, tehát egzisztenciánk legmélyén, történő meggyőzetés a Szentlélektől. Luther a De servo arbitrio-ban ezt mondja a hit ismeretének erről a sajátos, közvetlen bizonyosságáról: „A Szentlélek nem szkeptikus: nem kétséges, bizonytalan vélekedéseket írt a szívünkbe, hanem szilárd bizonyosságokat, melyek erősebbek és biztosabbak magánál az életnél és minden tapasztalatnál.“⁶ Igen, a hitismeret bizonyossága ezért éppen olyan erős, mint a legevidensebb értelmi igazságoké! Emberek tízezrei tették rá a szó szoros értelmében is az életüket erre a bizonyosságra. Aki így ismeri Istent, a Szentlélek belső tanúsága révén, azt ebben a bizonyosságában értelmének minden kételye és ellentétesnek látszó tapasztalatai sem tudják megrendíteni.

A Szentlélek jelenléte a hitismeretben azt jelenti, hogy ott Isten maga töri át a bűn-emelte válaszfalat maga és az ember között. A hit megismerésében végső fokon nem a magunk hitével vagyunk elfoglalva, nem is a saját pszichológiai, emberi életkörünkön belül mozgunk csupán. Hanem a Szentlélek „át-tör“ és kiemel minket önzésünk pokoli bűvköréből: magával az élő szent Istennel hoz közösségbe. — Ezzel ellentmondunk a teológiai *pszichologizmus* minden tévútjának: mintha a hit megismerésében és a teológiában csak a saját tudatunk, közelebbről a hittudatunk dolgaival volnánk elfoglalva. A szubjektív teológiának Schleiermacher által inaugurált és az egész múlt században uralkodó iránya végzetes tévútnak bizonyult, logikusan vezetett az illúzióizmus mocsarába. A hit megismerése ugyanis, a szó ismeretelméleti értelmében, távoláll minden fenomenalizmustól. Reális ismeret a legnagyobb mértékben! Az igazi valóság, a „Vagyok“, jön itt hozzánk a Szentlélekben és tesz minket gyermekeivé.

3. A harmadik megállapításunk: *a Léleknek ez a belső ta-*

⁵ Idézi Aulén, *The Faith of the Christian Church* (1948), 113. lp.

⁶ Spiritus Sanctus non est Scepticus, nec dubia aut opiniones in cordibus nostris scripsit, sed assertiones, ipsa vita et omni experientia certiores et firmiores. WA 18, 605.

núságtétele az ige külső tanúságtételére támaszkodik; a hit megismerése állandóan az ige eseményében megy végbe.

Bár Isten lehetőségei közül nem hiányzik, hogy a Szentlelket akár közvetlenül, médium nélkül, is kiáraszthassa az ember szívébe, az Újszövetség egész tanúsága szerint a normális, szokásos út mégis az, hogy a „*testimonium Spiritus Sancti internum*“ a külső igéhez és a szentséghez kapcsolódik. A Cselekedetek könyve térképnevei, városok, szigetek, országok neve jelzik a Szentlélek vonulásának útját, gyülekezetek keletkezését. — de mindig csak hirdetett ige, az apostoli szolgálat nyomában! Az ige hirdetés döntő jelentősége az egyházban csak akkor világosodik meg előttünk, ha komolyan vesszük, hogy Isten maga kapcsolta hozzá a Szentlélek belső testimoniumát az ige külső eseményéhez. „Bételt az idő és elközelített az Istennek országa: térjete meg és higyjete az evangéliumnak!“ Mk 1, 15.

A hit ismerete ezért nem lehet más, csak szorosán Isten igéjéhez kötött ismeret! Az igétől pedig kétféleképpen szakadhat el veszedelmes módon a hit: a spekulációban és az élménykeresztyénségben. Vessünk erre a két tévútra is egy-egy pillantást!

A spekulatív hitismeret, a „*teológiai metafizika*“ tévútja, nem elégszik meg az igével. Mindenáron túl akar menni ezen. Hit helyett „ismeretet“, „látást“, gnóvizist kíván. És nincs veszedelmesebb dolog, mint ha elvétjük a határt, amit Isten tűzött megismerésünk elé, „túlbölcseledünk“, vakmerően megpróbálunk az igénél mélyebben behatolni Isten titkaiba. A régi gnóosztikusoktól a skolasztika metafizikai spekuláción át a modern gnóvizisig és antropozófiáig számtalan formában esett áldozatul a tévútra került hit ennek a kísértésnek. A teológusnak jó meghallania Luther ama figyelmeztetését, mellyel óv „minden tanítómestertől, akiket az ördög lovagol meg és irányít; ezek fenn a magasságokban, önmagában és Krisztus nélkül, kezdenek el Istenről tanítani; így spekuláltak eddig a „magas iskolákban“ (skolasztika!) ... Nem szabad és nem is akarok más Istenről tudni, mint Istenről az én Uram Jézus Krisztusomban!“⁷

A másik ilyen kísértés az *élmény-teológia* mindenféle formája. Itt a hit személyes élményei foglalják el Krisztus és az ige helyét. Kétségtelen, hogy a Szentlélek vételét kísérhetik és kísérik is a keresztyén élet során külső és belső élmények, érzések, tapasztalatok. Így az Újszövetség is tud a Szentlélek jelenlétének csodás külső kísérőjelenségeiről. Brunner figyelmeztet rá az egyházzól írt könyvében, hogy az Írásnak e mellett a tanúságtétele mellett nem szabad becsukott szemmel elmenünk, bármilyen nehéz kérdést adnak is fel a „Lélek csodái“.⁸

⁷ Luther WA 28, 101.

⁸ E. Brunner, *Das Missverständnis der Kirche* (1951). V. fejezet: *Die Christugemeinde und der Heilige Geist*.

Ott vannak aztán a Szentlélek jelenlétének *belső*, megtapasztalható következményei: a hit békessége, öröme, *belső bizonyossága*, tűz és erő a szívben stb. A hitnek és a hit megismerésének az alapja azonban sohasem ezek az élmények, hanem mindig és egyedül csak az ige, Jézus Krisztus maga az igében! Mint a kapernaumi százados esetében is, a hit az Újszövetségben mindig Jézus szavára irányul. A Szentlélek *belső* testimóniuma lelki szemünket nem önmagunkra, hanem mindig az igére és benne Jézus Krisztusra nyitja rá!

Ennek a végtelen fontosságát a hitbeli megerőtlenedés, a lelki megüresedés próbatételes időiben értjük meg. A kereszttyén ember előtt nem ismeretlenek a lelki ködben és homályban járásnak ezek a holdfogyatkozásai. Az élménykereszttyén ilyenkor kétségbeesik, lelkileg összeroppan, mert hiszen „elvezítette a hitét“. Az apostoli élethez is egyformán hozzátartoznak azonban — jól tudjuk Pál leveleiből — a félelem és a győzelem, az erő és a gyengeség, az élet és a halál. Ha a hit nem az élményeire támaszkodik, akkor sem az ilyen *belső* lelki megerőtlenedés, sem a magunk gyengeségének megtapasztalása nem szakíthat el a Krisztustól. Inkább annál erősebben készítenek rá, hogy ilyenkor az ige ígéreteibe fogózzunk, megtanuljunk Krisztusra nézni és bizalommal várakozni a Lélek új erejére, új örömére, új békességének kiáradására.

Nostra theologia certa est — mondja egy helyen Luther — quia ponit nos extra nos. A mi teológiánk szilárd, jól megalapozott teológia, mivel rajtunk kívül helyez el minket: ti. az ige és a Krisztus kőszikla-fundamentumán!

4. Összefoglalva az elmondottakat, a hit ismeretének három említett vonása — személyessége, felülrőlvalósága a Szentlélek tanúságtételén keresztül és az ige eseményéhez kötöttsége — azt jelentik, hogy *a megismerésnek ez az az egyedüli formája, amely nemcsak kezdete, de folytatása és megmaradása szempontjából sincs a hatalmunkba adva*. Az érzékszerveimet magam használom. Az értelmemet kiművelhetem és meghódíthatom vele akár az egész világot. De Isten felől az igazságot semmiféle módon sem közelíthetem meg. A hit megismerése végeredményben nem a mi erős akaratumk, éles értelmünk, gazdag érzelmvilágunk dolga. „Nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené“, Rm 9, 16. A hit ismerete Barth Károly szavai szerint „az ígének és a Szentléleknek ingyenvaló ajándéka“, mely „az egyházba való elhívás aktusában“ megy végbe. „Ennek az eseménynek Isten cselekvéseként a teológuson mindig újra végbe kell mennie, hogy azzá lehessen, aminek nevezik, és azt tegye, ami a nevének megfelel.“⁹

A hit személyes igazságaihoz csak ezzel az imádsággal közelíthetünk: Veni Creator Spiritus! Jövel, teremő Szentlélek!

⁹ K. Barth, Kirchliche Dogmatik L/1, 20. lp.

1. Az eddigiek során a hit elsődleges, személyes-egzisztenciális megismerésével foglalkoztunk, ahol az ember az élő Igazsággal: Krisztussal áll szemközt. A hit megismerése ezért igazában csak első személyben fejezhető ki: „Eredj el tőlem, mert én bűnös ember vagyok, Uram!” és „En Uram és én Istenem!”

A hitnek ezt a személyes viszonyulását azonban mindig kíséri egy elemi, elvont gondolkodási funkció. A keresztyén ember értelmével „átgondolja” személyes hitismeretét: különféle összefüggésekbe állítja, a világosság és tudatosság magasabb fokára igyekszik emelni, összeveti az igével és más forrásokból származó ismereteivel. Ezt az elemi értelmi tevékenységet nevezzük a hitünk dolgai felőli reflexiónak. Gondolkodásunkkal itt nem lépünk ki a tudat köréből: értelmünk „visszahajlik” (re-flectat) a tudatban lévő ismeretekre; ezekről gondolkodik, velük foglalkozik, és nem Krisztussal van személyes kapcsolatban. A hitnek ez a gondolati kísérő tevékenysége már az apostoli levelekben is jelentkezik. A személyes hitismeretünk felőli ilyen gondolkodás a teológiai munka csírája — egyelőre még az egyes keresztyéneknél.

A reflektáló megismerés már nem személyes, hanem személytelen. A hitismeretben az élő Isten színe előtt állok. Ennél a reflektáló megismerésnél viszont Isten felőli, személytelenné vált, tudatomban elraktározódott ismereteimmel van dolgom. A hit személyes viszonyulása helyébe a gondolati munka lép.

2. *A teológia és a teológiai megismerés lényegében véve nem más, mint ez a gondolati tevékenység.* Csak egyfelől nem egyesek elszigetelt munkája, hanem az egyház aktusa. Másfelől szélesebb síkban, mélyrehatóbban történik, mint az egyes keresztyénnél. Az egyház teológiája minden irányban és teljes mélységében igyekszik végiggondolni a hitbeli megismerés egész területét. Alapjára (bibliai teológia), történetére (egyház-történet), tartalmára (rendszeres teológia) és praktikus felhasználására nézve (gyakorlati teológia).

A teológiai megismerésben a hithez képest kettős „leszűkítés” történik. Ahogyan a fényképezőgép nyílása kiszakít egy darabot a teljes valóságból és a kép ezt a darabot állítja élesen a szemünk elé, ugyanúgy szakítja ki a teológia a hit pléroforikus gazdagságából először is a személyes hitismeretet külön, majd második „leszűkítő aktusként” odafordul a személyes hitismeret gondolati tartalma felé. „Te vagy a Krisztus, az élő Istennek Fia!” — ez Simon Péter ajkán a hit személyes felismerése. De ha ezt a kijelentést mint Jézus istenfiúságára vonatkozó íráshelyet boncoljuk, akkor már átváltottunk a teológiai megismerés gondolati munkájának területére.

3. *Mi szükség van erre?* Nem elegendő-e az üdvösségre, hogy Jézus Krisztust hitben Uramnak és Megváltómnak vallom? Miért kell a hit felől és Krisztus istenfiúsága felől teológiai külön is gondolkodnunk?

A hit kétségtelenül elgondolható e nélkül az értelmi, reflektáló tevékenység nélkül. A teológiai munka semmiesetre sem az üdvösség feltétele és nem is a hitnek magasabb, tökéletesebb foka! A teológiai megismerésre az egyháznak van első-sorban szüksége. A teológiai gondolkodás és tudomány az egyház igehirdető szolgálatának tisztaságáért vívott küzdelemben született. Döntő módon azt a célt szolgálja, hogy „pure docea-tur evangelium et recte administrentur sacramenta“.

Brunner egyik szellemes hasonlata szerint a teológia gondolati munkája az élelmiszervizsgáló laboratórium eljárásához hasonlítható. Ez felbontja és elemzi az ételt, hogy a tápláló árut a hamisítványtól megkülönböztesse. Igaz, közben azt az élelmiszert munkájával fogyasztásra alkalmatlanná teszi, de a munkája eredménye az emberek javát szolgálja. A teológia munkájának eredménye sem mindig „étel“ a gyülekezet számára, nem mindig a szószékre való, de éppen így hasznos és szükséges is az egyház, az egyházi szolgálat számára.¹⁰

4. A teológia — mint említettük — erősen *értelmi tevékenység*. Brunner ismert megállapítása szerint „az, ami a hírneves teológust az egyszerű, hívő anyókatól megkülönbözteti, nem feltétlenül nagyobb hite, hanem nagyobb gondolkodó képessége (Denkkraft) hitének szolgálatában“.¹¹

Természetünk bűnössége következtében értelmünk *iránya* egyáltalán nem az, hogy a hitben maga is meghajoljon Krisztus uralma előtt, hanem hogy magaslatokat emeljen Isten ismerete ellen, 2. Kor 10, 5. Emiatt a teológia gondolati munkája állandóan abban a veszedelemben forog, hogy elszakad hordozó alapjától, a személyes keresztyén hittől: úgy boncolja — felülről, kívülről — az igét és a hitet, mint az orvos a holttestet. Az ilyen pusztán értelmi munkát jelentő, „hitetlen teológia“ és „teológizálás“ külsőre egészen hasonló lehet a személyes hit teológiájához. Valójában azonban előbb-utóbb végzetes belső feszültségekbe sodródik. Emellett mindenestül Isten ítélete alatt áll, mert hiszen gyökerében hitelenség.

A kinyilatkoztatás — mint egész valónkat — értelmünket is megítéli. De mégsem oltja ki. Az újjászületésben megtisztítja, megújítja és *a hit szolgálatába* állítja. Luther asztali beszélgetései során így nyilatkozik erről: „Az értelem — ha egyszer megvilágosított — úgy segít a hitnek, hogy végig gondol bizonyos kérdéseket... Ha az értelem világosságot nyert, akkor minden gondolatát Isten igéjéből meríti, ahhoz szabja és aszerint irányítja. A lényege megmarad olyannak, amelyennek teremtett, a hiábavalósága azonban megszűnik, mihelyt a Szentlélek megvilágosítja az értelmet.“¹² Az ilyen „ratio in revelatione et fide sublata“ (a kinyilatkoztatás és hit által hor-

¹⁰ E. Brunner, Die christliche Lehre von Gott. Dogmatik I. 75—76. lpk.

¹¹ E. Brunner, Offenbarung und Vernunft. 16. lp.

¹² Luther, Tischreden 2938 b.

dozott értelem) a teológus igazi „szerszáma“! Mert a teológia nem az ígé-ről és a hit-ről, hanem az ígében és hitben végbenő gondolkodás. A személyes hitnek és a személytelen gondolati tevékenységnek úgy kell a teológiában állandóan egymásba kapcsolódnia, mint két fogaskeréknek. Megint csak Brunnernek egy találó hasonlatát idézzük: a teológia mozgása olyan körmozgás, melynél a hit a középpont felé húzó, az értelmünk a középponttól távolító erő. Ahol az értelmi tevékenység hiányzik, ott nem keletkezik teológiai munka. Ahol a személyes hit hiányzik, ott viszont racionális teológia áll elő, mely előbb-utóbb elszakad a kinyilatkoztatás centrumától. Ahol a hit és az értelmi átgondolás együttes ereje összekapcsolódnak, csak ott támad igazi teológiai „körmozgás“ a kinyilatkoztatás centruma körül.¹³

Igazán teológus ezért csak az lehet, akinek értelmi tevékenysége megmarad a hitnek Isten felé, s ebből következően a szeretetnek a felebarát felé irányuló kettős, személyes viszonyulásában.

5. Hogy a teológiai munkának a hitben kell gyökereznie, ez szükségszerűen hozza magával azt, hogy a teológiai értelem“ elismeri határait. Megáll a végső titkok előtt. „Most még tükör által, homályosan látunk“, 1. Kor 13, 12. „Hitben járunk, nem látásban“, 2. Kor 5, 7.

Ez azt jelenti, hogy teológiánk itt a földön mindig töredékes és rész szerint való marad. Nem ott, ahol az ige feleletet ad a kérdéseinkre, csak meg kell azt találnunk. Hanem ott, ahol az ige nem felel! Ilyen esetekben inkább vállalnunk kell a logikai törést, a szisztematika hiányosságát, semminthogy átlépjük az ígében élénk vetett korlátokat. Az olyan kérdésekben, mint a bűn és a Sátán végső eredete Isten jó teremtettségében, Jézus istenemberségének vagy feltámadásának titka, Isten jóságának, mindenhatóságának és a kárhozatnak egymásmellettsége stb., gondolkodásunknak meg kell tagadnia a benne rejlő tendenciát a szisztematikai teljesség elérésére és meg kell állania — Aulén kifejezésével — a „hit határmegyéi“ (*boundary lines of faith*) előtt. Ezek a kérdések a teológia „nyílt sebei“ maradnak — mondja Kierkegaard. Figyelmeztetnek gyarló teremtményi voltunkra. A mi teológiánk csak „*theologia ektüposz*“, Isten tökéletes ismeretének halvány mása, földi vándorok tűnő ismerete mindaddig, míg meg nem érkezzünk a színről-színre látás teljesebb teológiájának helyére, Isten országába.

6. A teológia munkája *studium*: teljes, komoly és önmegtágadó fáradságot kíván, a *studium* szó eredeti értelmében. Vajon nincs-e ez ellentétben azzal az előző megállapításunkkal, hogy a hit és a hitismeret Isten szuverén kegyelmi ajándéka? Nem kell-e hiábavaló szorgalmatoskodásnak nyilvánítani minden teológiai erőfeszítést az ige teljesebb megismerésére? Ne

¹³ E. Brunner, Die christliche Lehre von Gott. 89. lp.

feledjük, hogy a mezőben elrejtett kincsről szóló példázat mellett ott van a drágagyöngyről szóló példázat is. E szerint a kereskedő keresi a drágagyöngyöt, míg megtalálja, s akkor mindenét odaadja érte.

A hit nem helyez minket a birtoklás pihenő párnáira, hanem munkába indít. A teológiai igazság feltárulása kétségtelesen nem a mi igyekezetünk, studiumunk, eredménye. A legodaadóbb és a legszakszerűbb igestudium sem biztosítéka például annak, hogy egy textus valóban megnyílik előttünk. De az is kétségtelen, hogy „a teológia tárgyával való minden komoly foglalkozásnak megvan rá az ígérete, hogy onnan az igéből megelevenedik”.¹⁴

A teológia ilyen komoly és egzisztenciális studiumához pedig a régi reformátori szabály szerint három dolog tartozik hozzá szervesen. a) A *meditatio*: a teológus állandó elmélyedése az igében. Azon keresztül van találkozása azzal a Krisztussal, akiben kitárul előtte az Atya minden titka, szentsége és kegyelme. b) A *tentatio*: a próbatétel, a tanítvány keresztje. Benne Isten egyszerre ítéli meg bűneinket és töri össze önzésünket, hogy megtanuljunk egyedül Őrá építeni, Őbelé fogózni. Személyes életünk csapásainak, terheinek, szenvedéseinek tüze égeti el ismeretbeli önteltségünket, elbizakodottságunkat és teszi személyessé az ige sok, addig talán elvont és élettelen igazságát. Más a gondviselést elméleti igazságként vallani. És más úgy tanítani róla, hogy a szenvedések próbatétele is ott áll mögötte a teológus, a lelkipásztor életében. c) Végül a harmadik, ami nélkül nincs igazi teológiai munka, az *oratio*. Az imádság. Ha a hit ismerete a Szentlélekért való könyörgésből él, akkor a teológiai megismerés sem nélkülözheti soha ezt a könyörgést: szegénységünk és vakságunk megvallását, és hitünket az ígéretekben afelől, hogy a Szentlélek elvezérel majd minden igazságra.

A teológia és a tudományok

Szükséges, hogy mielőtt befejezzük ezt a vázlatos áttekintést a hit ismeretének területén, szélesebb körre is nézzünk és vessünk egy pillantást a teológia helyére a megismerés, a tudományok világában. Az a régi, sokat vitatott kérdés kerül itt elő új formában, hogyan viszonylik a hit megismerése a megismerés más fajtáihoz és a teológia munkája a tudományok munkájához.

1. Az első, amit nagyon határozottan és világosan kell valtanunk: feladhatatlan a számunkra, hogy *a hit ismerete ugyanolyan reális megismerés, mint a tapasztalaté vagy az értelemé*. A hit megismerését nem lehet pusztá illúzióknak minősíteni csak azért, mivel nem az érzékszervek és az értelem útján közelíti meg tárgyát. A legújabb kor ismeretelmélete felismert és

¹⁴ W. Andersen, Der Existenzbegriff und das existenzielle Denken in der neueren Philosophie und Theologie. 211. lp.

elismer az empiriától és a racionális ismerettől lényegesen különböző másfajta megismerési módokat is: az intuitív-irracionális megismerést, az értékeknél a megismerő egzisztenciális készségének fontosságát, a személy-megismerésnél a bizalom vagy bizalmatlanság (szimpátia-antipátia) döntő szerepét. A hit ismeretét, a teológiai munka alapját, úgy jellemezhetjük, mint „különleges empiriát”.¹⁵ A „testimonium Spiritus Sancti internum” által munkált, közvetlen hitbeli találkozás ez a végső Igazsággal.

2. A másik dolog, ami ugyancsak nagyon lényeges a számunkra: *a teológia tudomány-jellegéről mi magunk semmiképpen sem mondhatunk le.* A tudomány fogalma rendkívül vitatott, sokféleképpen definiált fogalom. Egy azonban szinte elválaszthatatlanul összetartozik vele: a tudomány a valóságra irányuló igazság-keresés. A tudományok nagy universalitás-ában a teológia létjogát és önállóságát ismeretelméleti szempontból nézve az biztosítja, hogy olyan, tőlünk független, objektív, transzmundán valóság megismerése, amelyet semmiféle más megismerés és tudomány sem ér el. Mi sem magunk érjük el, hanem az az igazi Valóság jön el hozzánk, lesz testté a Krisztusban.

Ha a teológia maga is lemond tudomány-jellegéről, feltétlenül kettős veszteséget szenved. Egyfelől abba a látszatba kerül, maga sem igényli annak elismerését, hogy nem pusztán a szubjektív hittel, hanem e mögött a hit mögötti objektív realitásokkal foglalkozik. Igaz, a teológia „sui generis” tudomány, mind tárgyára, mind megismerő módszerére nézve. Ez azonban abból adódik, hogy míg az empirikus-racionális tudományok a valóság érzékelhető dimenzióival foglalkoznak, addig a hit megismerése és a teológia a valóság mélyebb dimenzióival, az eredet és a cél kérdéseivel van elfoglalva.¹⁶

A másik veszteség ott érné a megismerés más, széles területeitől elzárkózó teológiát, hogy megfeleldekznék küldetéséről. Mi magunk nem mondhatunk le arról, hogy a teológia munkája minden tudományos munka és ismeret végső értelmét, szentesítését adja meg. A teológiának ezt a szolgálatát Alfred Dedo Müllernek a hit megismeréséről legutóbb megjelent munkája húzza alá nagyon erősen.¹⁷ A tudományok jelentőségét evilági életünk szempontjából nem becsülhetjük elég nagyra. A teológus a világi tudományok munkája iránt sohasem lehet közömbös, még kevésbé elfogult. De azt is látnunk kell, hogy a többi tudományok csak immanens síkban mutatják meg és vizsgálják a valóságot. Ezért minden tudományos ismeret-rendszerben ott rejlenek, olyan végső kérdések, amelyekre maga nem adhat választ. Az ember például — a tudományok fő

¹⁵ Vö. Pascual Jordan: Tapasztalás és megismerés. Lelkipásztor 1952, 246—253. lpk.

¹⁶ E. Brunner, Die christliche Lehre von Gott. 77. lp.

¹⁷ A. D. Müller, Die Erkenntnisfunktion des Glaubens. Leipzig, 1952.

tárgya — csak akkor válik igazán ismertté, amikor Istenhez való viszonya kerül élete centrumába, a bűn ténye napvilágra jut és az emberi élet Isten törvénye és evangéliuma felől nyer új lehetőséget, a megújulás és örök élet távlatába kerül. Ugyanígy a természet és a történelem világa is mint teremtett, Isten gondviselése és uralma alatt álló, végső ítélete és kegyelmes újjáteremtés (*palingeneszia*) felé haladó világ nyeri el teljes, igazi képét megismerésünkben.

Igy válik a teológia munkája a természet, a történelem, az ember felőli valmennyi ismeretünk szükségszerű belső átvilágítójává, egységbefoglalójává, centrumává. „A Krisztusba vett hit szabaddá tesz és elvezet arra a bizodalomra, hogy lezáratlansága ellenére valamennyi igazán tudományos megismerésnek megvan a maga nem-szemléletes, a tudomány oldaláról nem bizonyítható, de a hit számára mégis bizonyos belső *egysége*“.¹⁸

Ezenfelül „a Krisztus-hit szabaddá teszi az embert a szeretetben való megismerésre. Az igazi tudományos megismerés nem oldható fel az alól a felelősség alól, amely a kutató felelőssége embertársaiért. Az a metodikailag helyes követelés, hogy a tudományos munkának önmagáért kell történnie, nem szakítható ki abból a tényleges egységből, melyben az ember mint gondolkodó lény egyúttal az emberi közösségnek is tagja, felelős ennek megmaradásáért és jólétéért“.¹⁹ Ennek a szeretetnek pedig a legvégső forrása és teremtője bennünk Istennek a Krisztusban testet öltött, a Golgotha kereszttjén kinyilatkoztatott kegyelme és szeretete. A teológia nem szűnhetik meg emlékeztetni az embert, megismerő tevékenységének végtelenül széleskörű és szétágazó munkája közben, a szeretetnek erre az ajándékára és felelősségére.

Mindent összefoglalva, ez ad a teológus mindennapi fáradtságának jó lelkiismeretet. Ez indít állandó bűnbánatra ebben a munkában való gyarlóságunk és sok mulasztásunk miatt. És ez teszi naponkénti hálaadásunk tárgyává, hogy Isten a teológia studiumában minket az Ő csodálatos titkainak szentélyébe hívott el.

Nincs felelősségteljesebb és nincs örömteljesebb munka ezen a világon, mint egész életünkön át teológusként Isten titkai sáfárának lenni, az evangélium szolgálatában!

Dr. Nagy Gyula

¹⁸ E. Schlink, Weisheit und Torheit. Kerygma und Dogma. 1955. 1. Heft. 21. lb.

¹⁹ Schlink i. m. 22. lp.

Irodalmi tájékoztató: W. Andersen, Der Existenzbegriff und das existenzielle Denken in der neueren Philosophie und Theologie. 1940. — E. Brunner, Erlebnis, Erkenntnis, Glaube. 1921. 5. Aufl. 1933. — U. a., Wahrheit als Begegnung. 1938. — U. a., Offenbarung und Vernunft. Die Lehre von der christlichen Glaubenserkenntnis. 1941. — H. Echternach. Die verborgene Wahrheit. Von den Grenzen des Denkens und von der jen-

seitigen Wahrheit. 1938. — G. Gloege, Der theologische Personalismus als dogmatisches Problem. Kerygma und Dogma, 1955. 1. Heft, 23—41. lpk. — K. Heim, Glaube und Denken. 2. Aufl. 1938. — P. Jordan: Tapasztalás és megismerés. Lelkipásztor, 1952, 246—253. lpk. — A. Dedo Müller: Die Erkenntnisfunktion des Glaubens. Leipzig, 1952. — A. Nygrén, Die Gültigkeit der religiösen Erfahrung. 1923. — Th. Preiss, Das innere Zeugnis des Heiligen Geistes. 1947. — E. Schlink, Weisheit und Torheit. Kerygma und Dogma, 1955. 1. Heft, 1—22. lpk. — Friedrich Schneider, Erkenntnistheorie und Theologie. 1950.

Teológiánk a 19. század negyvenes éveiben (Befejező folytatás)

Az egyházjog.

Az egyházjog művelőit a történelmi erők arra ösztönözték, hogy ne váljanak valami időfölkötti egyházjogi lexikon adatgyűjtőivé, hanem céltudatosan harcoljanak egyházunk vallásszabadságának elismertetéséért és azután az azzal kapcsolatos belső egyházi reformok érvényesítéséért.

a) Az általános helyzet ismeretéhez hozzátartozik az, hogy az 1843/44. országgyűlés vallásügyi tárgyalásaihoz a protestánsok nagy reményt fűztek, azonban csak annyi eredményt sikerült elérni, hogy azok, akik 18 éves korukig az „evangelica” vallásban nevelkedtek, hitükben továbbra is megmaradhatnak. Erre a rendelkezésre azért került sor, hogy többé ne zaklassák azokat, akik kicsikart térítvények révén forma szerint katolikusok lettek volna, de szülőik valamelyik protestáns vallásban nevelték őket 18 éves korukig. Az új törvény lehetővé tette a protestáns lelkész előtt kötött vegyesházasságot, valamint megengedte a katolikus vallásról valamelyik protestáns vallásra való áttérést, de úgy, hogy minden egyes áttérést a püspöki hivatalok útján a helytartó tanácshoz be kellett jelenteni.

Nem történt semmi változás azon a téren, hogy vegyesházasságban, katolikus apa esetén minden gyermeknek katolikusnak kellett lennie. Katolikus vallásra pedig továbbra is át lehetett térni minden korlátozás nélkül.

A helytartótanács azonban a fenti eredményeket is sokalta s 1846-ban megjelent törvényt magyarázó rendeletében igyekezett minél többet visszavonni a törvény intézkedéseiből.

Mikor 1848-ban annyira éretté vált a helyzet, hogy a cenzúra megszünte után a protestáns egyházi sajtó is hozzászólhatott ehhez a kérdéshez, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap így fejezte ki *Baranyai* tollából „Közállomány és egyház” című cikkében széles rétegek meggyőződését:

„Napjainkban különösen arra kell vigyázni a státusnak: hogy az állományi köztudalom helyébe valamely egyes vallásfelekezet elve be ne csúszsék a státushatalom egyes ágainak irányzására, s illymódon a státushatalom segítségével vallási dolgokban kényszerítést ne gyakoroljon. Nem kell ugyanis elfelejteni, hogy a lélekismereti kényszerítés a legszenvedhetlenebb zsarnokság, s illy kényszerítés irányában legtüzetesebb az ellenállás... Szabad akar maradni a státus, és sza-

bad polgárok szabad ura kíván lenni? akkor bizonyos kijelölt vallási irányt ne kövessen, neki minden vallási nézetet egyenlően kell méltányolni, s egyiket a másik fölött pártolnia nem szabad, nem tanácsos, hanem inkább mindenik vallásfelekezetet védje más vallásfelekezetek térítési buzgalmának kicsapongása ellen, ha kivált ez a térítési buzgalom az egyéni szabadságnak sérelmes.” (Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1848. 812.)

Ugyanúgy kifogásolja a lap az államegyházi jellegnek egyes ünnepeken történő megnyilvánulásait is:

„Maradjon a cultus a magány ember csendes foglalatossága, imádjá Istenét lélekben és igazságban, hívja segedelműl minden dolgában, nem szükség, hogy az állodalom őt háborítsa, katonái, álgú, dob, muzsika, tisztviselői ünnepélyes megjelenésük által assistentiát adjon, mind ezek egy fényűző hierárchia gögös és gúnyos demonstrációi voltak.” (PEIL, 1848. 993.)

Évszázadok keserű protestáns tapasztalatainak összefoglalása van benne abban a szemrehányásban, amely az „uralkodó vallás” elnyomásának egyházi és nemzeti következményeit tárja fel:

„Van a protestáns egyháznak egy három százados panasza. Azon panaszt értem, hogy a protestáns egyház e honban a tökéletes kölcsönösség alapjára még mind e mai napig nem állíttatott, hanem kénytelen egyes jogokat és kedvezményeket folytonos kopogtatás, könyörgés, küzdés stb. által vívni ki magának, a valahányszor illy tőredékes kedvezményben részesült, egy felől ollyféle nyilatkozattal bocsátatnia el: no, ezzel aztán beérjétek ám! másfelől pedig a ki nem elégített méltányos vágyakból eredő fájdalommal s keserűséggel térni haza s vagy ezen állapotban kilátás nélküli sínylődni, vagy a könyörgést, kopogtatást, küzdést a teljesedés kétes reménye fejében újra kezdeni. Ki volna képes előszámlálni azon csapásokat, mellyek miatt a nemzetet három századon keresztül ezen állapot miatt sújtották? A két egyház hívei csak úgy, és akkor fognak végképen megnyugodni, a hazának minden felekezetű fiai közt pedig a béke helyreállni: ha a törvény egyenlő lesz felettünk és mi egyenlők előtte.” (PEIL. 1848. 328—329.)

Az 1848-i márciusi pontok elején az a jelszó állt: „Legyen béke, szabadság és egyetértés!” A negyedik pont arról szól, hogy legyen törvény előtti egyenlőség, polgári és vallási tekintetben.

A protestánsok több évszázados elnyomása után az 1848. 20. törvénycikk hozta meg az evangélikus és református egyház s valamennyi bevett felekezet számára az egyenjogúságot. A pozsonyi országgyűlés a március 15-iki események hatása alatt hozta meg a nagy eredményeket jelentő törvénycikkeket s közöttük a vallásügy rendezését szolgáló 20. törvénycikket is. Az egész nemzeti élet megújulását követelő márciusi eseményeknek köszönhatték tehát a protestánsok is régi kívánságaik teljesítését.

Az 1848. 20. t. c. természetesen nagy haladást jelentett az előző állapotokhoz képest, s a magyar evangélikus egyház nem is mulasztotta el háláját kifejezni az elért vívmányokért. Azonban a törvény evangélikus részről történő fogadtatásához hozzátartozik az is, hogy a későbbi bányakerületi evangélikus püspökké lett Székács József akkori budapesti lel-

kész keveselte a törvény haladását, s azon túlmenően a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap hasábjain azt a javaslatot tette, hogy ne csak a bevett vallásfelekezetekre vonatkozzék a vallás szabad gyakorlása, hanem bármilyen felekezet számára nyílják meg az. Többek között ezt írja:

„Nincs rövid jelszava, nincs pecsétje, mellynek köriratából és emblémáiból kiolvashassa az egész világ, miben áll azon szabadság, mellyet Magyarhon a lelkiismeretnek biztosít. Ily homlokiratot gondolok: A magyar hazában mindenkinek lelkiismereti s istentiszteleti szabadsága elismertetik s biztosittatik. Jőjön aztán a világ bármely sarkából bármely felekezet embere, az azonnal tudni fogja, miként olly országba lépett, mellynek határain belől mindenki hitének, lelkiismeretének s istentiszteletének szabadsága elismerve van. Ezen szabadság minden egyes embernek ősjoga, azért mondjuk felőle, hogy azt az álladalom elismeri. Azon észrevétel, hogy e firma alatt létező és leendő minden felekezetek szabadon üthetnék fel sátraikat a magyar hazában olly észrevétel, melly tökéletesen áll, de a mellyet az álladalomnak minden consequentiával együtt el is kell fogadnia. Nem tehetek róla, de és azt hiszem, hogy szebben nem jegyezhetné el magának a szabadságot e haza, mintha amaz alapelvet elfogadná. Már, hogy ezen javaslat alakja jó-e, azzal nem törődöm; de annyit mondhatok, hogy szelleme, értelme dízére fogna válni a magyar törvényhozásnak. A homlokirat, melly az 1. §-ban van kimondva, megnyugtatást szerezne mindazoknak, kik a bevett vallásokhoz nem tartoznak, még azoknak is, kik jövődő időkbén fognának vallásos társulatot alakítani, melly nem nyugodnék a bevett felekezetek vallásos bázisán.” (PEIL. 1848. 483.)

A nagyjelentőségű vallásügyi törvényt azonban így is hálaival fogadta egyházunk, hiszen a magyar protestantizmus háromszáz éves elnyomott állapotát zárta le.

b) A belső egyházi reformtörekvések alkották az egyházjog másik nagy témáját. Az alapkérdés az volt, hogyan lehet a feudalizmus egyházunkba és egyházjogunkba nyomult erőit visszaszorítani, és érvényt szerezni a hívek egymás közötti egyenlőségének. Az arisztokraták és a nemesek egyházi előjogainak támadásával indult a küzdelem, hogy azután kialakulhasson a keresztyének egyenlőségének bibliai álláspontja.

Lelkészek indították az egyházi feudalizmus ellen az első rohamot. Már 1846-ban támadták azt az elavult helyzetet, hogy az egyetemes felügyelő — akinek személye száz év óta mindig az arisztokráciából került ki — egymaga képviselje az evangélikus egyházat s egymaga elnököljön az egyetemes gyűléseken. Gróf Zay Károly egyetemes felügyelő hírlapi vitába keveredett, amelynek hevében többek között ezt írja:

„Következetlenséget látok abban, ha egyházi személy elnökösköndene, minthogy — minden más nyomós okot elhallgatván — már maga a' szentírás mondja, hogy a' papok országa nem e' világból való.” (PEIL 1846. 570.)

A vitát Székács József szerkesztő azzal zárja le, hogy kiigazítja mindkét részről az egyoldalúságokat és tévedéseket. Ennek során töle szokatlan élességgel fordul Zay felé, amikor ezt írja:

„Azt hinnünk, hogy az egyház képtelen volna gondoskodni esz-
közők- és férfiakról, kik az illető helyen az egyház nevében becsü-

lettel megtennék a' teendőket; azt gyánitatnunk, hogy ilyesmire par excellence más nem is képes, mint a' kinek neve előtt báró vagy gróf áll: attól tartani, hogy a' presbyteri elveken nyugvó egyház papjaiból ez által egy sokkal veszedelmesebb hierarchia fogna kifejlődni — mit egész Scotia 's Némethon meghazudtol: azt én, méltóságos gróf, mind nem tettem volna." (PEIL 1846. 572.)

Hoits Sámuel micsinai lelkész azokat a nemeseket és földesurakat támadja, akik kiváltságaik alapján jutottak a felügyelői székbe. A nemesi mesterkedéseket így leplezi le:

„Ismerek esperességeket, hol a nemesség kívívta, hgyoy minden egyházban nemes felügyelő legyen." (PEIL 1848. 921.)

A maga részéről a lelkészek kizárólagos elnöklését javasolja, csak így látja biztosítottnak az egyházas légkört.

Van a lelkészek között olyan is, mint *Geduly Lajos*, aki megbotránkozott azon, hogy a kishonti esperességi gyűlésen először jelentek meg „holmi gatyás deputatusok". (PEIL 1846. 595.) De ugyanakkor *Csuthy Zsigmond* cikkében népképviseleti egyházalkotmányt követel, s minél szélesebb alapokra akarja fektetni az egyház ügyeiben résztvevők körét:

„Az egyház e sínlődő sorsa nem maradhat így. Úgy is nehéz már a különböző nézetek miatt elszórt visszavonás kockáit a szeretet leplével elfedni. De mondjuk ki azt is, hogy a' nagy néposztály, melly a' törvényhozásból ki van rekesztve, a' tanácskozó termek falain kívül egymással küzd az elnyomás virágtalan terén. E' kellemetlen helyzetből olly mezőre kell kilépniünk, mellyen a' felzaklatott kedélyek lecsendesedvén, egységben és testvériségben egyenlő jogainkat anygali békében élvezhessük. — És már ezen örök zöld nyílt mezőt a' tiszta népképviseletben lehet feltalálni... Minél tágasb alapra szükség fektetni az egyházi alkotmányt; folyjanak nyíltan ügyes-bajos dolgai úgy az öszves, mint az egyes egyháznak. Különben is az evangyéliom szerint: Semmi sincs elrejtve, mi meg ne tudassék. — Valóságban áll az igaz vallás; nincsen szüksége ravaszúságra, fortélyra 's emberi tekintetre!" (PEIL 1848. 423.)

Haubner Máté dunántúli püspök is azok közé tartozott, akik elérkezettnek látták az időt arra, hogy egyházunk szervezetében szembeszálljanak az elavult régivel s küzdjenek az újért. Az egyházszerkezetről írt cikkében a gyülekezeti elv érvényesítését kívánja. A maga korában sokat jelentett, amikor ezt írja:

„A' presbytereket rang és vagyonra való tekintet nélkül, a' gyülekezet minden rendű hívei közül az értelmesség és erényesség méltánylása útján szükség választani." (PEIL 1848. 112.)

A soproni gyülekezetnek, amelyet csak egy szűkkörű patriciusi konvent vezetett, azt ajánlják a PEIL hasábjain, hogy a győri gyülekezet példáját kövesse, ahol a közgyűlésnek is szerepet adnak s ott

„az utolsó osztálybeli egyénnek is, ki talán egy váltóforintnál többet nem fizet, joga van észrevételeit megtenni". (PEIL 1848. 652.)

Ezekből az idézetekből is kiviláglik az a belső harc, amelyet az egyházas erők folytattak a feudális, vagy olykor patriciusi előjogok és kiváltságok ellen. A nemesség és a papság egy része nem érezte az egyházhoz méltatlan helyzet tarthatatlanságát, megpróbálta védelmezni a régit, ha érvei nagyon gyengék is voltak. Az elvi igazság *Haubner Máté*nak

és lelkészársainak az oldalán volt, akik a Bibliára utalva mutattak rá az egyháztagok és az emberek egyenlőségének isteni akarására. Ma már mindezek régen eldöntött kérdések, de az igazságért folytatott harcnak az akkori viszonyok közötti értékét az emeli ki, hogy ilyen bátor hang, s a kiváltságokkal való erőteljes szembeszállás az 1848 után következett száz év folyamán alig-alig hangzott el.

Különösen az 1848. 20. tc. és a nemzet fegyverre kelése (Windischgrätz decemberi támadása) közötti rövid néhány hónapos időközben hangzik el számos kisebb-nagyobb gyakorlati egyházi reformjavaslat, amelyeknek a jelentősége azonban nem olyan döntő, mint a fenti alapvető küzdelemnek, amely a presbiteri és demokratikus felépítésű egyházszervezetért küzd.

A vallástudomány

A filozófia terén a legkiemelkedőbb egyéniség *Vajda* Péter szarvasi főgimnáziumi igazgató. 1843-ban iktatta be hivatalába *Kristóffy* Sámuel esperes. Már beköszöntő beszédében is megmutatkozott működésének alapvető iránya. Keményen támadja kora társadalmi és egyházi viszonyainak igazságtalanságait, erőteljes hangon veszi védelmébe az elnyomottakat s szemére veti az egyháznak, hogy nem kel az egyszerű, kiismézett emberek, elsősorban a jobbágység védelmére:

„Isten testvérül teremté az embert embernek, hogy karon fogva menjenek a' tökély' és boldogulás' pályáján előre; a' természet egyenlő szeretettel alkotá gyermekeit, és nem jogosíta föl senkit kényuraságra, és nem alacsonyíta le senkit rabszolgává; a' keresztyén vallás (és ti örömmel, kevélyen valljátok magatokat keresztyéneknek) szeretetet ajánl, szeretetet parancsol, szólván: szeresd Istenedet (és ő az igazság' és jogok' Istene) mindenek fölött; szeresd felebarátodat, mint tenmagadat; és az emberek mégsem testvérei egymásnak, a' kényuraság és rabszolgaság mégis száműzve, a' keresztyéni szeretet a' könyvekbe van eltemetve.” (PEIL 1843. 533—534.)

Kijelenti, hogy tanítványait az igazság és jog szent eszményeire akarja nevelni. A tekintélyek korában „az igazságon kívül egyéb tekintélynek nem hódoló” magatartást hirdet, amely „a' haza' átalakulását tetemesen elősegítendi”. Szarvasi működése alatt rendszeresen tartott ún. erkölcsi beszédeket, amelyekben a társadalomkritika olykor már forradalmi változás sürgetésébe ment át, a francia forradalom „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszavai irányában. Petőfi magához közelállónak tartotta, meg is énekelte *Vajda* Pétert, mint a „természet leghívebb gyermekét”. Vallásfilozófiája ugyanis, a természetfilozófia, szinte a pantheizmus irányába vezetett. Eszménye a felekezeten felüli vallás volt, amely az emberiesség nagy céljait szolgálja. Tanítása csak annak a kornak az izzó levegőjéből érthető, amelyben élt. Nagy kortársaihoz hasonlóan tudta és érezte, hogy valami nagy változás kiharcolására érett meg a magyar nép. Látja a célokat és tennivalókat is. Ezekre mozgósított és lelkesített a maga lehetőségei között. Működésére csakhamar felfigyelt Bécs is. V. Ferdinánd vizsgálatot rendelt el ellene. *Székács* József pesti lelkész és *Haan* Lajos békécsabai esperes szándékosan húzták-halasztották az ügy kivizsgálását. Korai halála (1846 elején) vetett véget a további eljárásnak. Hatása jelentős volt egyházunkban,

számos cikkét hozta a PEIL, neki is nagy része volt abban, hogy egyházunk bátran állt a szabadságharc oldalára.

A kor vallásfilozófiai problémáját, Hegel és Schelling rendszerének a teológiához való viszonyítását elsősorban a német teológia csapásain végezték nálunk, azzal a különbséggel, hogy nem váltott ki nagyobb érdeklődést az egész vallásfilozófiai probléma. Egyházunk életkérdései más területen voltak.

A vallástörténetet csaknem 19. századi tudománynak lehetne nevezni, olyan nagy fellendülést ért el a század folyamán. A negyvenes években még csak bontakozott az, ami később jelentőségre jutott. Nálunk csak könyvismertetések foglal koznak vallástörténeti kérdésekkel. Önálló cikk vagy tanulmány nem jelent meg ebből a tárgykörből.

A hazafias magatartás teológiai alapjai

Az természetesen nem várható, hogy a nagy történelmi események között valaki a hazafias magatartás teológiai rendszerét dolgozza ki, de ugyanakkor az sem állítható, hogy egyházunk nagyjai csupán ösztönösen cselekedtek, s hazafias magatartásukat nem akarták tudatosan is összhangba hozni az evangélikus egyház tanításával s a keresztyén erkölcsi meggyőződéssel. Éppen abban van egyházunk 1848-as hazafias magatartásának jelentősége, hogy amit lelkészeink cselekedtek, hitből és hitbéli meggyőződésből végezték, a legjobb keresztyéni lelkiismerettel, tudva, hogy Isten és ember előtt csakis így válnak igaz keresztyénekké.

A negyvenes évek teológiájának legjobb képviselőit érett egyháztörténelmi látás vezette. Háromszáz év keserű tanulságain át kellett alaposan megtanulnia a magyar protestantizmusnak, hogy élete és vallásszabadsága fölött csakis a szabadságmozgalmak örködték, s ezért elválaszthatatlanul összetartozik a haladás ügye a protestantizmussal. Csak egy szemelvényt lássunk az idevonatkozó nyilatkozatok sokaságából:

„Az emberiség a' haladás és tökéletesbülés lobogóját kitűzvé, természetes, hogy a' protestantizmus, ki egyháziakban már századok óta ezen zászló alatt életre-halálra küzd, tulajdon múltján tanulva s okulva, sem vérmes reményektől elragadva túlságokra nem fakad, sem a mutatkozó nehézségek miatt kétségbe nem esik, hanem az új eszméssel, mint egy rokonszenvű barátal ölelkezve, tapasztalás-edzette ildomossággal halad a' kitűzött irányban”. (PEIL 1848. 359.)

A közös ellenség egyformán sújtott minden protestánst, bármilyen nemzetiséghez tartozott is. Ez a felismerés őrizte meg egyházunk legjobbait s sovinizmus veszélyeitől, az öncélú nacionalizmustól. Kétségtelen, hogy ilyen ferde törekvések jelentkeztek minden oldalról. Az is kétségtelen, hogy a nemzetiségek egymásnak ugrasztása csak a császáriak malmára hajtotta a vizet, hiszen ezzel gyengíteni lehetett az elnyomással szemben kialakuló egységfrontot. Akik azonban a háromszáz éves történelmi tapasztalatok érett látásával figyelték az eseményeket, jól tudták, hogy a szabadság ügye egy cél érdekében tömöríti az összes nemzeteket.

Ezért állt ki a szabadság ügyének védelme mellett a bécsi születésű, német ajkú Wimmer Ágost. A Honvédelmi Bizottmányhoz küldött Vas megyei jelentés a határszéli eseményekről ezt hangoztatja: „A fölkelt

bátor németajkú lakosság Wimmer lelkész úrnak bátor és lelkes vezetése alatt csapatainknak hasznos szolgálatot tett”.

Ezért jelentette ki a szlovák ajkú Szeberényi János selmecebányai lelkész, bányakerületi püspök az 1848. július 23-án tartott egyházkerületi közgyűlés megnyitójában, latin nyelvű beszéde keretében a következőket:

„Földerítvén a' szabadságot, egyenlőséget és testvériséget mi reánk is a' mártiusi napok, a' protestantismusnak, mióta él e' haza térein, legfényesebb korszaka is, minők a' bécsi és lintzi békekötések, csak felhők azon világhoz képest, mellynek éltető sugárait földidézé általában e' honra 1848-nak martiusa.” (PEIL 1848. 994.)

Magyar, német, szlovák evangélikusok patriotizmusa így vált összefüggő és egységesítő erővé abban a küzdelemben, amelyet az elnyomás és hódítás erőivel folytatott nemzetünk, oly sok más nemzet fiainak testvéri segítségével.

Ebben a történelmi jelentőségű helyzetben a keresztyének magatartása semmiképpen sem lehetett a világtól való elvonulás, a haza dolgai iránti közömbösség. Haubner Máté dunántúli püspök 1848. március 19-én kelt körlevelében azt írja:

„Evang. honfiaktól azt kívánni, hogy ők a' történetek által éppen ne érdekeltessenek, 's azoknak részvétlen nézői legyenek, kétségkívül természet elleni követelés volna.” (Kapolcsi egyházközösség levél-tárából.)

Aki éretten látta azt a történelmi fordulatot, amely megvalósulni készült a nemzet életében, az semmiképpen sem helyezkedhetett az eseményektől való elzárkózás álláspontjára. A protestáns sajtó Isten kezéből vett áldásként köszöntötte a nagy márciusi eredményeket. Székács József „Ima” című versében a PEIL 1848. március 19-iki számának első oldalán azt írja, hogy a népek ősi szent jogukért küzdenek, „mellyet szivökbe Isten írt vala”. Népünk szabadságáért és függetlenségéért folytatott küzdelme olyan harc, amely az isteni jogrend és a teremtésben kifejezett isteni akarat érvényesüléséért folyik.

Lelkészeink Isten igazságot követelő akaratának győzelmét látták a márciusi eseményekben. Ezt fejtik ki Székács József evang., Török Pál és Dobos József ref. lelkészek Pozsonyból, 1848. március 19-én kibocsátott s a PEIL-ben megjelenő „Békeszózat”-ukban. A márciusi vívmányok felsorolása után ez következik:

„Mi ezekben Isten kezét látjuk, 's ezt látunk és hinnünk, anánál vallásosabb 's ragaszkodóbb bizalommal és hálával csatol Istenünkhöz, minél aggasztóbban hatott ránk a' közelmúltban a' süker biztos reménye fejében kifejtett azon megfeszített törekvés, mellyel sokan az idő kerekeit feltartóztatni erőlködtek. A' mi örömünk tiszta 's hármás kútfőből meríti nedveit: a' jó ügy diadalából, a' testvérülés hitéből 's a' süker reményéből.” (PEIL 1848. 386—387.)

A magyar protestantizmus mindig szembeszállt azokkal, akik „az idő kerekeit feltartóztatni erőlködtek” s mindig azokkal volt, akik előbbre akarták vinni a szabadság ügyét. Ez nemcsak egy-két lelkésznek volt a meggyőződése, hanem országszerte így ment végbe. A templomokban mindenütt hálát adtak a szabadságharc győzelmeiért, ünnepi isten-

tiszteleteket tartottak egy-egy nagy siker kapcsán. Például *Margócsy József* a losonci evangélikus egyházközség történetében azt írja a gyülekezetről: „Örömnüpet ült templomában, hálaistentiszteletet tartatott minden nevezetes alkalommal, valahányszor a nemzet szabadságának kivívására döntő esemény híre érkezett.” (*Margócsy József: A losonci evangélikus egyház Emlék-Könyve. Losonc. 1884. 51. lap.*) A Habsburg-ház trónfosztását s az ezt kimondó Függetlenégi Nyilatkozatot az ország minden templomának szószékéről felolvasták. *Bauhofer György* budai német lelkésznek éppen emiatt gyűlt meg a baja a felülkerekedett császáriakkal. (*Sztehlo Kornél: A budai ág. hitv. ev. egyház története. Budapest, év nélkül, 24. 1.*)

Az ilyen megnyilatkozások mögött az a hitbéli meggyőződés állt, hogy mindaz, ami a haza javára történik és a nép széles rétegeinek érdekét mozdítja elő, olyan esemény, amelyben a keresztyén ember Isten emberszerető akarátának az érvényesülését látja. *Edvi Illés Pál* evang. esperes a PEIL-ben közölt, 1. Móz 4, 9. alapján tartott igehirdetése a keresztyén felebaráti szeretetből vezeti le az embertársak javáért végzett fáradozás erkölcsi értelmét. (PEIL 1848. 1957.) *Haubner Máté* dunántúli püspök 1848. december 3-án kelt körlevelében felsorolja a nagy március eredményeit, köztük azt is, hogy „honunkban 12 millió jobbágyember ezentúl nem robotol”, s megállapítja, hogy ezeknek a jó céloknak az érdekében felebaráti szeretet parancsa alapján kell kivennie részét a keresztyén embernek a hazafias törekvésekből, hiszen „nincs evangélikus keresztyénség jó hazafiság nélkül”. A helyesnek felismert s az ország javát szolgáló célkitűzések támogatása minden lelkésznek hitből fakadó, keresztyéni kötelessége, ezért így biztatja a püspök papjait:

„Összefogva, megújult erővel, egész tehetségünkől iparkodjunk evangélikus keresztyén szellemünket az által tüntetni ki, hogy híveinket Honunk minél lelkeesebb polgárává s nemzeti igazságos ügyünk minél hatalmasabb védőivé tegyük.” (*Haubner Máté* dunántúli szuperintendens emléke. Állította az egyházkerület. Sopron, 1881. 54. lap.)

Ez a hitből fakadó, mélyes hazaszeretet *Rázga Pál* pozsonyi vértanú evangélikus lelkész életét olyan hősiességgel töltötte el, hogy amikor árulás árán szabadulhatott volna a császári erők markából, büszkén és emelt fejjel mondta:

„Szabad elhatározásomból cselekedtem és hazafias meggyőződésemet követtem! Vétkes nem vagyok. Honszerelmem vezérelt!” (*Schrödl József: A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség története. I. rész. 450. lap.*)

Az ország szabadságaért, békéjéért és felvirágzásáért mondott imádságokban tükröződik, hogy mennyire a szívük mélyéig áthatja lelkészeiket és gyülekezeteinket az igaz hazaszeretet.

Mikor nehézzre fordult a szabadságharc ügye, küszöbön állott *Windischgrätz* betörése, *Sztehlo János* eperjesi lelkész tollából ezt az imádságot olvassuk:

„Imádkozom érted hazám! Adj Uram e honnak szabadságot. Add a békességnek áldásait a sok vizsály után! Adj lelkesedést, erőt, kitartást, hűséget a szabadság harcosainak; hogy legyen szabad magyar státus (állam) s legyen áldást osztó magyar egyház! (PEIL 1848. 1489.)

Ezek a szemelvények azt az összképet tárják elénk, hogy egyházunk legjobbjainak érett teológiai látása szerint, a keresztyén ember hazafisága egyértelmű az ország szabadságáért, békéjéért és felemelkedéséért folytatott küzdelemmel. Ez egyesíti a keresztyén embereket nemzetünk és más nemzetek fiainak hasonló jóra irányuló törekvésével, az elnyomás erőivel szemben. Evangélikus egyházunk a saját bőrén tapasztalhatta, hogy mit jelentett a Habsburg nemzetiségi politika, amely azért, hogy rendszerét fenntarthassa, igyekezett egymásnak ugrasztani a különböző népek fiait. Legjobbjaink világosan látták a különböző népek fiai összefogásának jelentőségét abban a harcban, amely a nemzeti függetlenségért, a jobbágyság eltörléséért, a demokratikus szabadságjogok kiszélesítéséért folyt 1848-ban.

Ennek a szabadságért küzdő hazafiságnak a teológiai alapja a felebaráti szeretet bibliai parancsában gyökerezik. Ezért támogatta egyházunk szívvel-lélekkel a szabadság ügyét. Méltán vált híressé Haubner Máté püspök szava: „Nincsen evangéliumai keresztyénség jó hazafiság nélkül!”

Ez az a teológiai örökség, amelyből ma is erőt és útmutatást meríthetünk. Ez az a kincs, ahol a történelem az élet tanítómestérévé válhat!

Dr. Ottlyk Ernő

Egy kettészakított világban a viláközvélemény erőfeszítéseinek eredményeként tíz év óta először ülnek majd össze a nagyhatalmak kormányfői. Általános reménység előzi meg tanácskozásukat. Az lesz az első kötelességük, hogy legyőzzék a kölcsönös bizalmatlanságot. A békevilágtalálkozón, amelyen 68 állam küldöttei vettek részt, bebizonyosodott, hogy mély véleménykülönbségek és eltérő világnézetek ellenére meg lehet egyezni fontos kérdésekben és hogy tárgyalások útján ma már számos problémát meg lehet oldani.

A viláközvélemény szembefordul az „erő politikájával”, a katonai tömbökkel, a fegyverkezési versennyel és az atomháború borzalmas veszedelmével.

*

A négyhatalmi értekezletnek ugyanebben a szellemben tárgyalások útján elő kell készítenie az idegen csapatok kivonását Tajvan (Formoza) kínai szigetről. Az értekezletnek ellenőriznie kell az Indokínáról kötött genfi egyezmény pontos végrehajtását. Lehetővé kell tennie, hogy az ENSZ a Kínai Népköztársaságnak tagjai sorába való bebocsátásával megszerezze igazi világszervezet jellegét.

De vannak még erők, amelyeknek megfelel a hidegháború. Ezek akadályokat gördítenek a négy nagyhatalom közeledésének útjába. A helsinki találkozó felszólítja a világ valamennyi országának közvéleményét, hogy szálljon szembe ezekkel az erőkkel és támogassa a tárgyaló partnereket.

A béke ügye végül is diadalmaskodik, ha a békeerők, amelyek azonos célt követnek — főként a különböző békemozgalmak, valamint a keresztyén és a szociáldemokrata irányzatú nagy politikai szervezetek —, egyesítik erőfeszítéseiket a bizalmatlanság szerteoszlátása és a békeharc győzelme érdekében.

A nemzetközi ellentéteket lépésről lépésre át lehet hidalni s akkor megvalósulnak a népek reményei.

A helsinki béke-világtalálkozó felhívásából.

AZ ÚJTESTÁMENTUM új fordításának próbakiadásáról

*Elhangzott a Budai Egyházmegye lelkészi munkaközösségének
1955. május 6-i ülésén*

Általános szakértői vélemény, hogy egy irodalmi, vagy hasonló jellegű mű jó lefordításához azt a nyelvet, amelyikre a művet átültetik, a tolmácsolóknak legalább olyan jól kell ismerniük szellemében és minden ízében, mint a másikat, amelyikből fordítanak — sőt még jobban. Ezt a tételt most kissé továbbvezetve alkalmazom. Ha például a Gilgamesz-eposzt valaki jól szeretné magyarra fordítani, ahhoz legelsősorban és igazán elengedhetetlenül nem az lenne szükséges, hogy százszázalékos orientalista-filológus legyen, hiszen esetleges ilyen fogatkozásait szakkönyvekből, vagy tudósok megkérdezése révén messzemenően pótolhatná, hanem arra, hogy a magyar nyelv művésze legyen (legalábbis bizonyos szerény értelemben), mert aligha van olyan segédeszköz, amelyik eltüntethetné ennek a hiányosságnak szembeötlő és nem ritka megnyilvánulásait. Ha viszont szaktudósok-csinálta szöveget áttisztízták, akkor az alapszöveg-készítők tulajdonképpen ún. nyersfordítást adnak, és szerepük talán inkább felel meg a szaktanácsadóéknak, mint a fordítóéknak, a stílusza jelentősége pedig nagymértékben előtérbe lép.

Mindézt a mi esetünkre vetítem át. Nem vitás, hogy a bibliafordítók-nak ugyancsak tájékozottnak kell lenniük nyelvi és teológiai tekintetben — s ez az elv a Szakbizottság tagjainak kijelölésénél teljes mértékben érvényesült, hiszen egyházi szakembereknek, vezetőknek érthető és örvendetes okokból szívügye volt, a másik — és kicsit sem mellékes — szükségszerűség azonban véleményem szerint nem vezetett kellő elvi és főként gyakorlati megoldáshoz, s bár kétségkívül volt valamelyes ilyen törekvés, de az nem érte el azt az eredményt, amelyet meg lehet és okvetlenül meg is kell kívánnunk. Egyáltalán nem szándékom kétségbevonni a legőszintébb, fáradságos igyekezetet és azokat a számottevő eredményeket, amelyeket a Szakbizottság — elsősorban a „revideált Károli”-fordításhoz viszonyítva — reménykeltő módon elért, feladatomnak azonban nem azt látom, hogy a már elhagyott állomásokat végigsoroljam (s kérem, hogy ez ne is vétessék tőlem rossznéven), hanem azt, hogy a javítanivalókat törekedjem felderíteni.

Az a külső forma, amelyet bibliafordító eleink produkáltak, a maga korában „időszerű” volt: a mindennapi nyelven, közérthetően szólt, éppúgy, ahogyan a Szentírás „eredeti hangjáról” is elmondhatjuk lényegében ugyanezt — mindkettőnél hozzáfűzve, hogy a liturgikus használatra nyilvánvalóan számított az író és a fordító. Ez mondanivalójukat nemesveretű, méltósággteljeségében is hiteles csengésű formába öltöztette, amit azonban semmiképpen sem szabad valami kiokoskodott zsargonnak, fellengzős pátosznak vélni. A hű fordítás és a jó hagyományokhoz való ragaszkodás tehát nem jelenthet archaizálást — mi sem volna könnyebb — éspedig azért, mert éppen ezzel tagadnánk meg azt, amit érvényesíteni szeretnénk. Károlyi magától értetődő természetességgel korának nyelven szólt, s mi Károlyi szellemét csak úgy tisztelhetjük, ha őt nem „reprisztináljuk”, hanem követjük, azaz egyszerűen mai nyelvre fordítjuk a

Bibliát. Nem gondolom, hogy a fordítást agyon kellene modernizálni, hiszen lehetnek régi szavaink, amelyeket ma is jól megértenek az emberek (például: íme, atyafi), ilyeneket a megfelelő helyen igen kifejezően használhatunk, az azonban mindig fontos, hogy a ma átlagembere, hogyan érti meg tolmácsolásunkat. Régieskedésre egyébként azért sincs szükségünk, mert kár lenne azt a látszatot keltenünk, mintha az ígét archaisztikus-misztikus hangú tolmácsolással igyekeznénk hathatósabbá tenni. Sok más tekintetben is igaz: *a jó lelkiismeretű egyháznak nem célja, hogy a templomból múzeumot csináljon. Igyekezünk a ma élő nyelvet használni, ezt pedig csak a néptől lehet megtanulni.* Luther így vélekedik erről „Sendbrief vom Dolmetschen” c. írásában: „Efelől az anyát kell megkérdezni otthonában, a gyermekeket az utcán, a közembert a vásáron s a szájukról kell ellesni: hogyan beszélnek, és úgy tolmácsolni. Akkor aztán megértik, és észreveszik, hogy magyarul beszélnek velük.”* S ezután hadd idézzem Csokonai Lutherével párhuzamos véleményét: „...gyarló fordítók... akik... nem az idegen nyelvet a mienkre, hanem a mienket akarták amannak a kaptájára szorítani.” „Keressétek fel a rabotázó együgyű magyart az ő erdeiben és az ő szkíta pusztáiban, hányjátok fel a gyarló énekes könyveket, a veszekedő prédikációkat, a szűrbibliopóliumon kiterített szennyes románcokat, hallgassátok figyelemmel a danoló falusi leányt és a jámbor puttonost; akkor találtok rá az Árpád szerencsi táborára; akkor lelitek fel a nemzetnek ama mohos, de annál tiszteletesebb maradványait, amelyeket az olvasott és utazott uracskáknak társaságában haszontalan keresnétek. Hónaljig érő nadrág, lapos hosszú kalap, pipaszárnak való pálca és láb az, amit ott találjátok, a nyelv is selyp és erőtelen...” (Cit. Veres Péter, Szabad Nép, 1955. január 28.)

Így látom az esztétikai követelményeket, s azt hiszem: ezekkel aligha lehet szembeállítani a teológiaiakat, mert éppen a teológiai tartalom hűséges tolmácsolása érdekében kell érvényesíteni a formai-fordítási alapelveket. Nem szerencsés dolog úgy fordítani, hogy a magyar szöveghez esetleg még bibliokateológiai szótárt kelljen mellékelni. Nyilvánvaló ugyan, hogy bizonyos megértési nehézségeket a legjobb fordítás is alig hidalhat át s helyenként a magyarázatot sem lehet nélkülözni, de ugyancsak kétségtelennek érzem, hogy a szövegnek, amennyire csak lehet, önmagában is világosnak kell lennie. Általában nem szavakat kell fordítanunk, hanem kisebb-nagyobb egységeket. Azt hiszem: aránylag kevés olyan kifejezés, gondolat van, amit ne lehetne legalább megközelítően jól lefordítani magyarra, oly gazdag a mi nyelvünk — a kérdés inkább az, hogy a kincstárnok a vagyont mennyire ismeri és tudja hasznosítani.

Most pedig kissé konkrétan szeretném alkalmazni azokat az elveket, amelyeket eddig csak éppen felvázoltam. Mindazt igyekszem nagyjából sorravenni, amit az ÚT próbakiadása fordítási hibájának tartok. Az egyes példákat a szinoptikusok, főként *Mt* elejéből veszem; 8 hónap alatt elég gyakori foglalkozással 20 fejezetet tudtam átvenni. Úgy vélem, hogy a feldolgozott részek alapján is lehet általános következtetéseket levonni: a rész többé-kevésbé tükrözi az egészét.

* Man muss die Mutter im Hause, die Kinder auf der Gassen, den gemeinen Mann auf dem Markt drumb fragen und denselbigen auf das Maul sehen, wie sie reden und darnach dolmetschen. So verstehen sie es denn und merken, dass man deutsch mit in redet.
(WA 30/2. 637. o.)

Először a névelőkről. Személyragos főnév előtt határozott névelőt csak kivételesen indokolt esetben szabad használni, (mint pl. Mt 5, 36; 6, 21), hiszen a személyrag úgyis meghatározottá teszi a főnevet. Két példa a teljesen fölösleges névelőhasználatra. (Mt 9, 4, 11.) „Miért gondoltok gonoszt a szívetekben?“ „... így szóltak a tanítványainak...“ S ha már a személyragoknál tartunk: ki beszél ma például így — „Megmondtam az én feleségemnek, küldje vissza a mi fiúkkal a ti könyveteket“? A személyes névmást a személyrag kiegészítésére csak akkor lehet használni, ha kifejezetten hangsúlyos, vagy más körülmény teszi szükségessé, pl.; Mt 6, 8; 12, 48—49. De hogyan hangzik egy ilyen félmondat. Elküldöm az én követemet a te orcád előtt, aki elkészíti a te útadat...“? (Mk 1, 2.) Mt ev. első 12 fejezetének negyvenöt ilyen hibája közül csak kettőre utalok még: 7, 4; 9, 2. Mi ehhez a „stílushöz” már egy, vagy több évtizede hozzászoktunk (ha tudtunk), de vajon képes-e egy „világi” ember úgy méltányolni ezt, ahogyan mi szeretnénk? Hogy erre a kérdésre választ kaphassunk, igen jó lenne elolvasni Karinty Frigyes „Gondolatritmusok” c. írását az „Így írtok ti”-ből. Esméltethet ez a kis szatíra, mely, ha másnak talán nem is, de a mesterkélt archaizáló nyelvezetnek megsemmisítő kritikája.

Nagyon egyszerű feladatnak látszik a *kai* kötőszó lefordítása, de korántsem az. Nem egy helyen túlsok „és” halmozódik fel. (Ezeket nagyobbreszt egyszerűen vesszővel kellene fordítani.) Két mondatot idézek Lk 2, 51—52-ből. „És visszatért velük és lement Názáretbe és engedelmes volt nekik.” „És Jézus gyarapodott bölcsességben és teste állapotában és az Isten és az emberek előtt való kedvességben.” A sok közül csupán két további, kirívó példára utalok: Mt 4, 25-ben egyetlen bibliai versben öt, Mk 3, 18-ban pedig nem kevesebb, mint nyolc (!!) „és” hívja fel magára a figyelmet. Az evangéliumoknál különösen tekintetbe kell vennünk, hogy a *kai* sokszor többé-kevésbé a *vav copulativumnak*, sőt olykor a *vav consecutivumnak* felel meg, s esetenként kell fordítási megoldást találnunk. Néhány kiragadott példát is említék arra, hogy — részint a nyelv színezése, részint az értelem kedvéért — szerintem, mely esetekben mivel kellett volna helyettesíteni az „és”-t. De, azonban: Lk 4, 35c; vagy: Mt 5, 30a; pedig: Mk 1, 26a; s: Mk 1, 28; ekkor: Mk 3, 14; erre: Mk 1, 18a; ezután: Lk 4, 16a; kettősponttal: Mt 1, 24c; semmivel sem „fordítani”, azaz egyszerűen elhagyni az „és”-t: Lk 4, 17a; stb. Hasonlóan kell bánunk a „*men-de*” kötőszó párral, illetve annak második tagjával.

A hebraisztikus nyelvi háttérrel más tekintetben is figyelembe kell vennünk. A „*kai egeneto en ekeinaisz taisz hémeraish*” mondatbevezető kifejezésnek (Mk 1, 9; stb.) nem az a leghelyesebb fordítása, hogy „És történt azokban a napokban”. Magyarabb lenne így: történt pedig az időtájt. Melyik magyar író (vagy akár társaságban beszélgető ember) kezdene így elbeszélésbe: „És történt”? Arany Jánosnál („A fülemüle”) ezt így olvashatjuk: „Történt pedig egy vasárnap...” A *hémera* mögött pedig nyilvánvalóan a *jóm* szó áll, ami nemcsak napot jelent, hanem inkább időegységet. Így aztán *ekeinaisz taisz hémeraish* nem azt jelenti, hogy egynéhányszor 24 óra leforgása alatt, hanem többnyire laza kapcsolásként szerepel: valamikor abban a bizonyos időben. Ennek a kifejezésére pedig ízes és tömör magyar szavunk van: az időtájt, vagy: akkoriban.

S most néhány „apróság”. Van, amit úgy kell fordítani, hogy egyszer-

rűen elhagyjuk, különben csak zavart okozna. A *legón*-t például Mt 8. fejezetében háromszor fordították „bele” a szövegbe szükségtelenül. (17. 25. 27. vk.) „...hogy beteljesedjék, amit Ézsaiás próféta mondott, mikor így szólt: ő vette el...” „...odamentek hozzá és felkeltették ezekkel a szavakkal: Uram...” „Az emberek pedig elcsodálkoztak és így szóltak: Kicsoda ez...” Semmiesetre sem mindegy, hogy ezek a tökéletesen fölösleges toldalékok hígítják-e a szöveget, vagy például a nagyonis kifejező kettőspont áll a helyükön, mert így kell fordítani a *legón*-t s változatait, akárcsak a héber *lémór*-t. Egyébként csak a Mt 8, 17-ben hat hiba van: 1. A *to réthen* fordítására nem izes megoldás a vonatkozó névmásos „mondott” szó. Megemlegethetik, hogy „mit mondott” például Csokonai, vagy „az egyszeri ember”, itt azonban *to réthen dia Észaiú tú prófétú legontosz* magyarul mindössze három szó (a végén majd kettősponttal): Ézsaiás próféta szava! 2. Főléles a „mikor így szólt”; erre az imént mutattam rá. 3. Szüségtelen az „a mi” használata is, úgyszintén 4. az „és”, mert a szöveg olyan *parallelismus membrorum*-ot idéz, amelynek második fele teljesen megfelel az elsőnek s nem fejt tovább, az „és” pedig azt a hamis benyomást kelti, mintha itt két különböző dologról lenne szó. Vessző kell helyette. 5. Az „erőtlenég” ma már elsősorban nem betegséget jelent, s csak látszólag hű fordítása az asztheneia-nak. 6. A szórend sem jó. A költői idézet más színt követel. Mt 8, 17 ezek szerint így hangzanék magyarul: „...hogy beteljesedjék Ézsaiás próféta szava: ő vette el betegségeinket, nyavalyáinkat ő hordozta.” Ez a fordítás pedig hét szóval kevesebb, mint a próbakiadásé, de azt hiszem, mond legalább annyit!

Még néhány példát az egyszerűsége és tömörsége. Előbb a próbakiadás szövegét idézem, azután azt, amit helyette ajánlok. Lk 3, 17. „*Annak* kezében *ott van* a szórólápat...” A fele is sok. Két szó többet mond: „Kezében szórólápat!” Lk 4, 17. „...amint a könyvet kinyitotta, arra a helyre talált...” (*Anoixasz to biblión heuren ton topon.*) Böven elég a kisebbik fele: „...arra a helyre nyitott”. S ebben benne van a nyitás, a találás, sőt értelmileg a könyv is (azaz tekercs!), mert a vers első felében már szó volt róla s pleonazmus lenne még egyszer kitenni. Lk 4, 36—37. „Ekkor mindnyájan elcsodálkoztak s egymás között beszélve így szóltak: Mi dolog ez...” Elcsodálkozni inkább gyermekek szoktak. Különben pedig „mi dolog az”, hogy a tanítványok „beszélve szólnak”? Ugyan hol van ilyen magyar nyelv? Talán inkább: „...s mindnyájan bámulatba esve tanakodtak: Mi ez...” Tizenkét szó helyett untig elég hét. Lk 4, 40. „A nap lementével” kifejezés bántóan idegen. Napszálltakor! Lk 6, 13: *ap'autón* nem „azok közül”, hanem közülük. A Mt 7, 9 szószaporítása már szinte fizikai fájdalmat okoz: „...ki az az ember közületek, aki...” Hat szó egyetlenegy helyett: melyitek! S nem így beszélünk-e magyarul? „Melyitek ad követ a fiának, ha az kenyeret kér tőle?” A Lk 6, 17a-ban nem az a főhiba, hogy ebben a félversben öt „és” van, hanem „a népnek nagy sokasága”. *Pléthosz polü tú laú*: inkább *genitivus qualitatis*, mint *partitivus* — figyeljük meg a görögben a vers elejét: ez az *ochlosz polüsz mathétón* (= tanítványi sereg) párhuzamosa, magyarul pedig így lenne: nagy néptömeg. Hely híján nem áll módomban kitérni arra, hogy a sikertelen fordítások mennyi félreértésnek nyithatnak kaput. Mt 5, 18-ban kár az „egyetlen”-t kétszer említeni, hiszen a görögben alkalmasint csak

azért van *hen* és *mia*, mert az *ióta* és a *keraiá* különmeműek. Néha még a *gar*-t sem kell lefordítanunk; gondoljunk arra, hogy héber páruzmossa, a *khi* nem egyszer csak jelentéktelen kötőszó s a fordításban el kell hagyni. Hasonlóképpen fölöslegessé válhat az *esztin*, *esztai* lefordítása is. Mt 6, 21: „Mert ahol a kincsed van, ott lesz a szíved is” helyett: „Ahol a kincsed, ott a szíved!” Nem keményebb és nem magyarabb így?! S még Jézus eredeti arám mondásának is jobban megfelel, hiszen az nyelvileg nem tehetett különbséget a jelen és jövő között.

A magyar nyelv szereti az egyesszámot s amikor csak lehet, szívesen alkalmazza a többes helyett. Mk 1, 18. „...elhagyták hálóiakat” helyett: „...otthagyták a hálót...” Elhagyni például a hálósobát lehet, a halász-hálót azonban csak otthagyni. Mt 5, 37. Nem „ezeken felül”, hanem „ezen felül”. Mt 6, 19—20. „Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket...” Fölösleges a „magatoknak”, mert ez az idézett ige értelmében teljesen benne van; egyébként a többesszámú tárgyra („kincseket”) vonatkozó névmás („azt”) ösztönszerűen egyesszámúra sikerült: maga a szöveg jelzi a hibát. A magyar ember nem gyümölcsöket szed, hanem gyümölcsöt, s nem kincseket gyűjt, hanem kincset, ellentétben a göröggel, aki ugyanezt többesszámban cselekszi. Mt 7, 25, 27. „...megjöttek az áradások, fújtak a szelek...” Megjönni előre várhatóan szoktak. S most, ha tudjuk, képzeljük el azt az árvízkárosultat, aki a halálos veszélyről imígyen emlékezik meg: „Megjöttek az áradások, fújtak a szelek...” 1. Nem is áradásról van szó, hanem áradatról: *hoi potamoi*, az pedig nem megjönni szokott, mint nyáj a mezőről, hanem ítéletes váratlansággal rohanni, de akkor is egyesszámban. 2. Itt a szélnek' is egyesszámban kellene fújnia. Különben pedig: aligha lenne baj, ha a kép túlfűtött hangulatának megfelelően viharnak mernénk fordítani az *anemosz*-t. Mt 8, 26-ban sem szérről van szó, hiszen akkor nem veszélyeztette volna a bárka (*ploion*; nem hajó!) biztonságát. Így aztán a szöveg ez lenne: „Szakadt a zápor, vihar dühöngött, rohant az áradat s rázúdult arra a házra...” Érezzük-e, hogy ez a magyar beszéd?

Valami kis változatosság is kellene az olykor bizony nehézkes szövegbe. Semmiféle fordítási szabadstílus számára nem óhajtok polgárjogért folyamodni, de azt hiszem: a konkordantivitást nem érthetjük úgy, hogy az eredeti szöveg bizonyos primitívsegeit gondosan lemásoljuk, vagy éppen felülmúljuk. Lk 1, 59—63-ban például nem indokolt a „nevezni” igének aránylag oly sűrű használata, mikor más kifejezést is lehetne alkalmazni. A nehézséget itt fokozza, hogy a *kalein* és az *onoma* magyar megfelelői a görögötől eltérően közel állnak egymáshoz (nevez, név). Semmi sem teheti azonban indokolttá az ilyen magyartalanságot: „...akit ezen a néven neveznének.” Manapság vajon kitől kérdeznék meg: „Milyen néven nevezik Önt?” A gyermekeket különben névadáskor nevezik el, egyébként azonban hívják. Az idézett mondat így hangzanék magyarul: „Senki sincs rokonságodban, akit így hívnának.” Mt 4, 16-ban kétszer fordul elő a *fósz* s a fordításban a világosság szó, pedig itt a „fény” is megfelelne (hasonló: Mt 5, 14, 16). „A nép, amely sötétségben ül, nagy világosságot látott és akik a halál földjén és árnyékában ültek, azoknak világosság támadt.” Kifogásolom a következőket: 1. A *kathémenosz* (héber: *jóséb*) itt s igen sok helyen nem azt jelenti, hogy „ül” (ez igen groteszk kép lenne), hanem: tartózkodik, ott van. Állapotot és va-

lamelyest magatartást is jelent, természetesen a hozzá kapcsolódó értelmezőkkel együtt. 2. A lombos fa árnyékában lehet ülni, de a halál árnyékában csak élni lehet, vagy lenni, legalábbis a magyarban. 3. A sötétben nem világosság támad, hanem fény, s a világosság ezután következik be, mint állapot. Fény támadt, világosság van. 4. Tekintetbe kell vennünk az *eiden* és *aneteilen aorisztoszok* mögött az idézett héber szavak *perfectum propheticum*-át: Ézsaiás prófétai biztonsággal mint már bekövetkezetről beszélt a bekövetkezendőről, az evangéliumban azonban már éppen a beteljesedésről van szó, s ezért, de a mondat értelme kedvéért is jelenidejű fordítás szükséges, különösen zavaros a kép: „nagy világosság támadt”, s a nép ennek ellenére „sötétségben ül”. 5. Két „világosság”. 6. A költői *paralelismus membrorum* más szórendet kíván. Így gondolnám a jobb fordítást: „A sötétségben élő nép nagy világosságot lát; fény támad azoknak, akik a halál földjén és árnyékában vannak.”

Az eleven, színes szórend igen fontos. Pl.: Mt 5, 45. „... felhossa napját mind a gonoszokra, mind a jókra, és esőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak.” Pontosság tekintetében megtámadhatatlan fordítás, de nem lehetne-e hajlékonyabb, finomabb a szöveg? Mondjuk így: „Felhossa napját mind gonoszokra, mind jókra, s igazaknak és hamisaknak egyaránt ad esőt.”

Következetesség tekintetében is észleltem hiányosságokat. Mt 4, 6 és Lk 4, 11 egyaránt közöl egy zsoltáridézetet. A fordítás Lknál indokolatlanul többet mond, mint Mtnál, és pedig: egy „majd” s egy „soha” jelentik a többletet. Vagy mind a kettőnél legyen ott ez a két szó, vagy egyiknél se. Lk 1, 52-ben a főnevek kapnak határozott névelőt, 53-ban már nem. Ez nem mindegy, annál is inkább, mivel az eredeti szöveg egyöntetű: névelő nélküli. Mk 1, 25-ben a *fimóthéti* „némulj el”, de ugyanaz (!) Lk 4, 35-ben „némulj meg”. Ez sem mindegy! Végül: Mt 5, 19-ben két *kléthészetai* van; az elsőt jövő-, a másodikat jelenidővel fordítja a próbakiadás. Miért? Ez félreérthető!

Most még néhány konkrét hibát szeretnék megemlíteni, majd befejezősül egy párversnyi összefüggő szakaszon illusztrálni: mit — hogyan gondolnék jobbnak.

Lk 1, 20. „Nem hittél az én beszédeimnek...” Az angyal nem „beszédek” intézett Zakariášhoz. Inkább így: nem hittél szavaimnak. Fordítsunk mai szórenddel. Lk 1, 30. „És szólt neki az angyal: Ne félj...” helyett: „Ne félj, Mária — szólt hozzá az angyal — mert kegyelmet nyertél az Istennél: várandós leszel és fiút szülsz...” (És nem „fiat”!) Lk 1, 38. „Szóltott pedig Mária: Íme az Úr szolgálóleánya! Legyen velem a te beszéded szerint.” Ugyanez mai magyar nyelven: „Az Úr szolgálóleánya vagyok — szólt ekkor Mária — úgy legyen, amint rendelted!” (Sajnálom, hogy a részletes elemzéstől és indokolástól el kell tekintenem. Kérném olvasóimat: próbáljanak „hétköznapi” füllel figyelni, hogy tárgyilagosak lehessenek. Évtizedek óta megszokott helytelenségeket kell észrevennünk.)

Körmondatot is lehet magyarul fogalmazni, de akkor világos legyen és élvezhető. A próbakiadás Lk 3, 18—20 fordítása indokolatlanul szétdarabolja az eredeti egy mondatot, hangsúlyától is megfosztja, de ezenkívül egy megtévesztően rosszul használt „és” zavar nagyon s három „miatt” szürkíti a fordítást. Íme: „Még sok egyébire is intette őket és hirdette az evangéliumot a népnek. Heródest pedig, a negyedesfejedelmet

megfeddte Heródiás miatt, a tsztvérenek, Fülöpnek felesége miatt és mind ama gaztettek miatt, amelyeket cselekedett. Mindezt Heródes még azzal tetézte, hogy Jánost tömlöcbe vettette.” Így jobbnak tartanám: „Az evangéliumot hirdette a népnek: még sok egyébre is intette őket, Heródes negyedesfejedelem azonban, mivel János megfeddte őt fivére, Fülöp felesége miatt és mindazokért a gaztettekért, amelyeket elkövetett, mind-
 ezt még azzal tetézte, hogy tömlöcbe vetette Jánost.”

Lk 4, 20. „... a könyvet becsukta...” Ez a fordítás teljesen azt a benyomást kelti, mintha a fogság utáni zsidó könyvkötészet műremekéről lenne szó. Inkább: „Behajtotta a tekercest”! Lk 4, 42. A pusztában tartózkodó Jézust a sokaság nem „felkeresi”, mert azt csak esetleges lakásán tehette volna, hanem megkeresi. Egy-egy erőteljes magyar kifejezés, hogy belekívánkoznék a fordításba! Mt 7, 6-ban a disznók elé vetett gyöngyről: „... hogy meg ne tapossák azokat lábukkal...” Magyarul így lenne: „... nehogy lábbal tiporják”! A helyesen alkalmazott igekötői szórend igen sokat mondhat. Így például (Mt 6, 24): „Senki sem szolgálhat két urát: vagy az elsőt gyűlöli és a másodikat szereti, vagy pedig az elsőhöz ragaszkodik és a másodikat *veti meg*.” Mt 8, 30-ban az új fordítás „disznócsordáról” beszél. A „csorda” szót inkább szarvasmarhákra alkalmazzák. Pl. egyik népdalunkban: „Három tehén nem nagy csorda...” Az említett bibliai versben tehát kondáról van szó, őrizői pedig kondások. Az igekötő, vagy egy-egy „jelentéktelen” szócska helytelen használata (vagy nem-használata) komoly zavart okozhat, mint pl. Mt 10, 11-ben: „Amikor egy városba, vagy faluba mentek, tudakozzátok meg, hogy ki méltó abban és maradjatok ott, amíg továbbmentek.” Három jelentős hiba egybokorban! 1. A mondat első felét úgy lehet érteni, mintha már legalábbis útközben kellene érdeklődni. 2. Ha „ott” maradnak, hogy végeznek missziót a helységben? Inkább *nála* maradnak, (vagy: laknak), s afelől még ellátogathatnak egyebüvé is. 3. A mondat második fele pontosan az ellenkezőjét mondja, mint amit szeretne. Jól figyeljünk: „amíg” továbbmegyünk, hogy lehet valahol ottmaradni?! Sehogy. De ottmaradhunk, amíg tovább *nem* megyünk. Magyarul tehát így hangzanék a teljes mondat: „Amikor egy városba, vagy faluba értek, tudakoljátok meg, hogy ki méltó abban és annál lakjatok, amíg tovább nem mentek.”

Végül egy kisebb összefüggő szakaszt vizsgálok meg. Mt 13, 34—43. „Példázatokban nyitom meg számat...” — miért „-ban”? S különben is: „szájunkat” evésre „nyitjuk”, beszédre azonban ajkunkat. „... feltárom mindzat...” „Mind” nincs az eredetiben. A „feltárom” nem hű fordítás, ezt mutatja az idézet eredetije, az ót-i is. *NT Graece: ereuxomai, LXX: fthenxomai*, B. Hebr.: *nábóa* egyaránt ezt jelentik: elmond, kimond, hirdet — de seholsem „feltár”. Az idézet egyébként költői szöveg, ezt is jó lenne figyelembe venni a fordításnál. „Ekkor elbocsátotta a sokaságot és bement a házba.” (36. v.) *Tote* áll a görögben az elején, de ez laza idői kapcsolat, jobb lenne az „asztán”. Nem „bement a házba”, hiszen nem az ajtó elől prédikált, hanem hazatért — és *ekkor* mentek hozzá tanítványai: itt van helyén az „ekkor”. A *legontesz*-t itt a színesség és a magyarosság kedvéért jobb „*ezt mondták*” helyett „*kérték*”-kel fordítani. „... a szántó föld-ben *nőtt* konkolyról szóló példázatot...” Nehézkes körülrás, pedig zökkenésnélküli magyarsággal is vissza lehetne adni az eredeti két birtokos esetét (*gen. obi. és qual.*). 37. v.: *kai apokritheisz*

eipen, „És ő így felelt nekik” helyett talán jobb lenne az értelemszerű fordítás: „S ő így magyarázta meg”. A 37—39. vk. felsorolásában sok a „pedig”, holott csak egynek lenne helye, mégpedig a végén. 40. v.: nagyon „kánaániul” hangzik egymás mellett ez a két szó: „amit azért”, s a további szórend sem a legszerencsésebb. („...összegyűjtik a konkolyt...” — nem az összeszedésen, hanem a konkolyként való összeszedésen van a hangsúly.) A 41. v.-ben komoly probléma vár megoldásra. Kik azok a *pouíntesz tén anomian?* *Nomosz: tóra*, tanítás; *anomia* ennek az ellenkezője. Azokról lehet itt szó, akiknek cselekvése azt tükrözi, hogy semmi-beveszik az ige tanítását, s ez talán kifejezőbb és mélyebb, mint az „akik gonoszsgot cselekesznek” fordítás. A 42b hagyományos szórendje („ott léssen”) hibás, mert az „ott” nem kiemelt mondatrés. 43. v.: a „majd fénylenek” nem elég erőteljes. „Van füle a hallásra” — a tömör magyar nyelvben vajon nem lenne éppily hű és kifejező fordítás, ha elhagynánk az utolsó értelmező szót? (Ezt inkább kérdezem, mint állítom.) Az összefüggő szöveg szerintem így hangzanék jobban:

„Mindezt példázatokban beszélt el Jézus; példázat nélkül semmit sem mondott nekik, hogy beteljesedjék a próféta szava:

Példázatra nyílik ajkam —
hirdetem, mi rejtve volt a
világ teremtése óta.

Aztán elbocsátotta a sokaságot és hazatért. Ekkor odamentek hozzá tanítványai és kérték: Magyarázd meg a mezei konkoly példázatát! S ő így magyarázta meg: Aki a jó magot veti, az az Emberfia, a szántóföld a világ, a jó mag az Isten országának fiai, a konkoly: a Gonosz fiai, az ellenség, aki a konkolyt veti, az ördög, az aratás a világ vége, az aratók pedig az angyalok. Ahogyan tehát a konkolyt összeszedik és megégetik, úgy lesz a világ végén is. Az Emberfia elküldi angyalait s azok összeszednek országából minden botránkozást és mindenkit, aki Isten tanítását megvetve cselekszik: a tüzes kemencébe vetik őket, s ott sírás lesz és fogcsikorgatás. Akkor az igazak ragyogni fognak, mint a nap, Atyjuk országában. Akinek van füle, hallja!”

A „Revideált Károlyitól” — hála Istennek — már több lépés választja el az új UT-fordítást, de még további hosszú út áll előttünk. A *dr. Karner Károly* által megadott szempontokra (*Lelkipásztor*”, 1954, 23—24. o.) szeretnék még reflektálni. Alapszöveg-hűség, filológiai pontosság s főként teológiai helyesség tekintetében nem volt sok megjegyzésem, a fordítás magyarságával kapcsolatban azonban annál inkább, s szerintem ezzel szorosán összefügg a gyülekezetszerűségi és homiletikai szempont: csak az erőteljes, kifejező, mai magyarságú fordítás lehet jó. (Szükségesnek látnám, hogy elsősorban ne alaki, hanem értelmi konkordantivitásra törekedjünk.) A próbakiadáson még sok a simítanivaló. (Valami hasonlóra már *dr. Varga Zsigmond* is célzást tett a „*Református Egyház*” 1954. december 1-i számában.) Igyekeztem egyértelmű és szókimondóan határozott lenni. Ezt szeretném most tetézni azzal az állítással, hogy amíg a Bizottságot a magyar nyelvi követelmények figyelembevételével át nem szervezik, ki nem bővítik, addig reményünk is alig lehet arra, hogy az emberileg megkívánható és megkívánandó ered-

ményt elérjük. S az ügy nagyon sürgős! Senkinek sem lehet a szemére vetni, ha a magyar nyelvnek nem mestere, a hibát azonban nem elég megmagyarázni, vagy éppen megindokolni, hanem elejét kell venni. A hozzáértőket különösen kérném: szóljanak hozzá a problémához; hasonlóképpen szeretnék szólni az illetékes vezetőkhez, de egyházunk egészéhez is — mentsük meg a fordítást, mely talán most van abban a stádiumban, hogy az ötven évvel ezelőtti igényeket kielégítse. S mi lesz később?! Videant consules!

Bodrog Miklós

AZ EGYHÁZ LÉTE ÉS SZOLGÁLATA A VILÁGBAN

Bonhoeffer hagyatéka

1945. április 9-én végezték ki a flossenbürgi koncentrációs táborban Himmler külön parancsára Dietrich Bonhoeffert, a Hitvalló Egyház egyik lelkészét. E dátum tizedik évfordulója az emlékezés kötelezettsége elé állította nemcsak a németországi protestantizmust, de a világ egész keresztyénségét is. Hiszen a maga korában egyike volt a legökumenikusabb egyházi férfiaknak; neve ismert volt az épp akkor születőben levő Ökumené minden jelentősebb vezetője előtt. Azonban nyilván nem csak erről van szó: a gyász és a kegyelet megnyilatkozásáról a vértanúhalál tizedik évfordulóján. Bonhoeffer nagy teológus volt, s tanításának magvetése — úgy tűnik — mostanra érett meg; vagy inkább: a keresztyénség mostanra ért oda, hogy kezdi megérteni és értékelni azt az üzenetet, amit Bonhoeffer teológiája számára jelent. „Bonhoeffer wird langsam modern” (Ev. Theologie, 1955. Heft 4/5, S. 227.). Az idézett folyóirat ünnepi számot szentelt Bonhoeffer emlékének. Művei egyre-másra új kiadásban látnak napvilágot, legújabban angol fordításban is. Hátrahagyott levelezését, töredékben maradt dolgozatait részben kiadták (legjelentősebb: Widerstand und Ergebung, — Briefe und Aufzeichnungen aus der Haft, Ch. Kaiser Vlg. München, 1952. Eberhard Bethge, B. tanítványa, most londoni lelkész összeállításában), részben most rendezik sajtó alá. Élete s műve, magatartása és teológiája élénk viták s az érdeklődés középpontjában áll, cikkek jelennek meg róla s foglalkoznak vele. Lassanként egész Bonhoeffer-irodalom támad. Illó, hogy mi is felgyeljük reá és megismerkedjünk vele.

Ki volt Dietrich Bonhoeffer? 1906. február 4-én született Breslauban. Atyja Karl Bonhoeffer, ismert pszichiáter, egyetemi tanár. Hamarosan Berlinbe költöznek s itt nő fel Bonhoeffer hét testvérével. A család s a környezet elhatározó lesz számára. Rokoni s baráti kapcsolatok fűzik családját a von Harnack, Delbrück, Hase, Planck családokhoz. A legmagasabb színvonalú német s európai szellemi élet tömény légkörében nő fel; már zsenge gyermekkorában a német s az egyetemes emberi kultúra legnemesebb párlatait szívja magába. 1923—27. a teológiai fakultás hallgatója Berlinben. 1927—29. Barcelonában az ottani német gyülekezet káplánja, 1929-ben doktorrá avatják a berlini egyetemen. De még 1927-ben, alig 21 éves korában jelent meg első önálló teológiai műve a „Communio sanctorum” — „Eine dogmatische Untersuchung zur Soziologie der Kirche”, amely a teológiai érettség szinte páratlan fokát mutatja

gondolatmenetének önállóságában s megfogalmazásának szabadságában egyaránt.

1929-ben Amerikába utazik egy éves tanulmányútra; ezt az időt az Union Theological Seminar-ban tölti, New Yorkban. Hazatérve a berlini egyetem magántanára lesz és egyetemi lelkész. 1933-ban a londoni német gyülekezet meghívja lelkészének. Akkor már kitört az egyházi harc Németországban s Bonhoeffernek nem volt könnyű döntenie: elfogadja-e a meghívást, nem lesz-e ezzel „katonaszökevény”, aki a harcot nyugalmasabb „Hinterland”-dal cseréli fel? Ebből az időből való levélváltása Barth-tal, amely mindkettőjükre jellemző; Bonhoeffer már döntése után Londonból is, feltárja kétélyeit és belső harcait. Barth válasza egyértelmű: a harcosnak a küzdőtéren a helye! „Most igazán nincs itt az ideje annak, hogy Illést játszunk a fenyőfa alatt, vagy Jónásként gubbasszunk a tökbokor árnyékában, hanem most tüzelni kell minden csőből!” S Bonhoeffer nem is marad sokáig a viszonylag nyugalmas és biztonságos londoni szolgálatban; már 1935-ben visszatér s átveszi Finkelwaldeban a Hitvalló Egyház illegális lelkészképző intézetének vezetését. Ekkor már a Hitvalló Egyház vezetőségéhez tartozik. Nem csoda, hogy 1936-ban eltiltják az egyetemi tanítástól. Ettől kezdve a Gestapó nem téveszti szem elől. Többször eltiltják a szószéktől s utazási korlátozásoknak vetik alá. Mégis 1939. júniusában az Egyesült Államokba utazik újabb tanulmányútra. Augusztusban a háború kitörésének közeledtét látván, amerikai barátainak minden kérése ellenére, önként visszatér Németországba.

Ettől kezdve Dietrich Bonhoeffer a Hitvalló Egyház szolgálatában végez különleges feladatokat. Még 1942-ben is, tehát a háború alatt, sikerült Svédországba utaznia s itt találkozott Bell chichesteri püspökkel, akivel ökuménikus és nagyjelentőségű politikai tárgyalásokat folytatott — ez utóbbiakat eredmény nélkül. 1943. áprilisában letartóztatják. Eleinte a berlini katonai fogházban tartják őrizet alatt, ahol Von Hase tábornok, Berlin városparancsnoka, Bonhoeffer nagybátyja meglátogatja őt. Mivel terhelő adatokat ellene nem tudtak produkálni, már-már úgy látszott, hogy szabadlábra kerül. Az 1944. július 20-i összeesküvés kudarcra után azonban az ő sorsa is megvált pecsételve. Most már a Gestapó kezébe került s flossenbürgi koncentrációs táborba szállítják. Itt akasztják fel a szövetséges hadak közeledtére 1945. április 9-én.

*

Mily hiábavaló fáradozás ilyen pár vázlatos vonással érzékeltetni egy a maga rövidegében is oly gazdag életet, mint a Bonhoefferé! Művének, teológiájának ismertetése még kilátástalanabb feladatnak látszik. Élet és mű, gondolat és cselekedet, magatartás és alkotás ritkán kerül olyan felbonthatatlan egységbe, mint őnála. Igaz, „egzisztenciálteológus” volt; persze nem valamiféle egzisztencializmus értelmében. Mégcsak nem is csak abban az értelemben, ahogyan ezt a fogalmat az éppen akkoriban, a harmincas években megindult, híressé vált teológiai tanulmány-sorozat címe alapján lehetne magyarázni: „Theologische Existenz Heute.” Bonhoeffer számára a teológia művelése valóban létének elválaszthatatlan része, az egész ember funkciója volt; mint a lélegzés, vagy a táplálkozás. S másfelől teológiájának tárgya is, mihez különféle oldalról ragadva meg azt s birkózva vele, mindig újra visszatért: a keresztyén ember egzisztenciája. Már műveinek puszta cím szerint való felsorolása is mutatja ezt, méginkább tartalmi ismeretük:

1927: *Communio Sanctorum*

1931: *Akt und Sein*

1934: Schöpfung und Fall
1937: Die Nachfolge
1938: Gemeinsames Leben
1949: (posthumus) Ethik

Azt jelenti ez, hogy antropológus Bonhoeffer, érdeklődése első renden az ember felé fordul? Aligha, hiszen teológiai gondolkodásának vonala szigorúan teocentrikus és krisztocentrikus. Etikuss Boenhoeffer? Bizonyos értelemben talán igen, bár nála az etika sohasem válik külön a dogmatikától, hit és élet a hitvallástétel aktusában szétszedhetetlen egységben marad. Talán legközelebb járunk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy az *egyház* teológusa, s ez is egy bizonyos értelemben. A keresztyén ember mindig úgy tűnik fel előtte, mint a gyülekezet, az egyház része, a Krisztus testének tagja. S ez az egyház Bonhoeffer felismerése szerint itt él a „nagykorúvá lett” világban. Az *egyház léte és szolgálata a világban*: ez Bonhoeffer teológiájának üzenete, ez volt a nagy téma, amivel birkózott, s amiben sokszor járatlan vadonban kellett új csapást törnie.

Bonhoeffer önálló utakon járt teológiájában. Az újreformátori teológia táborához tartozott kétségkívül, de nem lehet őt semmiképpen sem egyszerűen Barth tanítványaihoz sorolni. Sok ponton tőle eltérő utakon haladt, a kölcsönös tisztelet és megbecsülés mellett is, amint ezt éppen levelezésük nyilvánosságra jutott részletei is mutatják, de általában Bonhoeffer művei is. Tanult természetesen s nem keveset berlini professzoraitól is; Harnack, Holl, Deissmann s R. Seeberg nevét lehet itt említeni. Nem csatlakozott azonban semmiféle iskolához s nem lett tanítványa igazában senkinek, — talán még leginkább Luthernek.

Mit tanított Bonhoeffer az *egyházról*? Az egyház: tagjainak összessége, szociológiai jelenség. Erre tette a hangsúlyt ifjúkori tanulmánya: a „Communio Sanctorum”. Az egyház mint közösség, egyesek, a keresztyén személyek közössége, ahol egyik nem lehet a másik nélkül. Sorsközösség, — mondhatnánk s lehetetlen nem gondolnunk arra, mennyire életével pecsételte meg Bonhoeffer ezt a tanítását. — Az egyház: *Krisztus teste*. Nem új felfedezés ez persze, mégis új hangsúlyt és szintet kap Bonhoeffer gondolkodásának összefüggésében. Krisztus a gyülekezetben él, melynek tagjai egymással és egymásért élnek.

Az egyház *igehirdetésében és hitvallástételében* él. A meginduló egyházi harc éles megvilágításba helyezte ezt a felismerést. De Bonhoeffer már akkor az ökumené kérdését is felvetette ebben az összefüggésben. „Egyház az ökumené”? kérdezte. Ha tud egységesen és közösen hitvallást tenni, — éppen azokban a kérdésekben, amelyek akkor égetőek voltak, a faji üldözés, a háború és a társadalmi kizsákmányolás kérdésében, akkor igen! Hitvallástételében húzza meg határait az egyház s erre az elhatárolásra mindig újra szüksége van. Bonhoeffer a barmeni hitvallás talaján állott, mely elvetette a Német Keresztyének eretnekségeit. Így fogalmazta meg Bonhoeffer szokatlan élességű és nagy feltűnést keltett tételét: „Wer sich wissenschaftlich von der Bekennenden Kirche in Deutschland trennt, trennt sich vom Heil.” Bonhoeffert ebben a megállapításban nem az ítékezés szelleme vezette, hanem az egyház harci helyzetének tudata. Ebben az időben tartott prédikációja Gedeon történetéről (Bírák 7). „Még ez a nép is sok.” megvilágítja gondolkodását. A megszentelés és az egyházfegyelem kérdését Bonhoeffer nem *annak ellenére* vette nagyon komolyan, hogy az egyházi feladatát a világ szolgálatában látta, hanem *éppen ezért*.

Az egyház a tanítványok *szeregetközössége*. A „*koinonia*” újtestamenti gondolata igen fontos volt Bonhoeffer egyházfogalma számára.

A keresztyén közösség nem szorítkozik az élet „vallásos szektorára” — az életnek ilyen módon való tagolása különben is merőben idegen volt számára, — hanem felöleli annak minden területét és viszonylatát. Képmutatás az, ha valakit a templomban testvéremnek tekintek, de az utcán már nem akarom megismerni, tanította Bonhoeffer. Itt ő az akkor üldözött zsidókeresztyénekre gondolt, de tétele nyilván egyetemes érvényű és sok egyéb konkrét vonatkozásban válhat aktuálissá. Finkelwaldei illegális lelkészképző intézetében a gyakorlatban is kipróbálta tételeit. Így született meg a „Gemeinsames Leben” (1938), a könyv, amely az életből íródott s a keresztyén élet valóságáról szól.

Mindez már átvezet bennünket abba a másik nagy gondolatkörbe, amelybe Bonhoeffernek az egyhárról való tanítása torkollik. Az egyház élete és szolgálata *a világban*. Az egyház Krisztus jelenlétének a helye. „Ő, aki emberi formát vett fel, most övéinek egy kicsiny seregében ölt alakot s ez az egyház, az Ő teste.” S ez az egyház — akárcsak Krisztus földi életében — nem önmagáért van itt, hanem a többiekért, mindekért. Bonhoeffer meglátja, hogy a Hitvalló Egyház harca is elhibázott, ha csupán önmaga léteért, „egyházi érdekekért” küzd. *Krisztus nemcsak az egyháznak, hanem az egész mindenségnek is az ura*. Ennek az egésznek része az egyház, az a része, ahol máris nyilvánvaló Krisztus uralma. Bonhoeffer egységben látja az életet s képtelen az egy „szent” és egy „profán” szférára szétszakítani, ahol azután az emberek vagy „Krisztust akarják a világ nélkül, vagy a világot Krisztus nélkül”. A „két birodalom” sémája helyett Bonhoeffer szívesebben beszél arról, hogy az emberiség Krisztustól négy „mandátumot” kapott: a munka, a házasság, a felsőség és az egyház mandátumát. Mindegyik minden embert egyképpen igényel. S az, hogy ezek „mandátumok” — megbízatások —, azt jelenti, hogy róluk számot kell adni az egy Úr előtt. Az egyház mintegy a világ képében, helyette szolgál Urának s éppen ezzel szolgál a világnak is. Ez a gondolat, a „Stellvertretung”, nagyon fontos szerepet játszik Bonhoeffer teológiájában; mindig újra visszatér reá. Ezért hamis becslés szerinte az, ha az egyház önéletéért küzd csupán, ha a maga érdekeit akarja biztosítani. Az egyháznak jobban kellene bíznia a reá bízott s hirdetett ige mindenható hatalmában, abban, hogy Ura ez igében itt is elvégzi — elrejtve — munkáját, ahol ez számára nem érzékelhető.

Itt érkezünk el ahhoz a gondolathoz, amit Bonhoeffer élete vége felé mind világosabb körvonalakban bont ki: a „*nagykorúvá lett világ*” („Die mündig gewordené Welt”) képzetéhez. Bonhoeffer itt arra a jelenségre gondol, ami történetileg már a 13. században megkezdődött s amit általában *szekularizmusnak* szoktunk nevezni. Ő azonban ezt a megjelölést szándékosan kerüli. Ugy véli, hogy a szekularizmus fogalmában, ha azt az egyház használja, van valami megbélyegző s egyben valami nosztalgia is a „régii jó idők” — ti. a középkor zárt rendszere — után, amikor még az egyház patronálhatta a világot s nemcsak a filozófia volt „*ancilla theologiae*”, hanem az egész világ is vallásos gyámság alatt állott. Bonhoeffer szerint ez hamis helyzet volt, mert félreismerte Krisztusnak az egész mindenséggel szemben fennálló uralmi igényét. A világ most lerázta magáról ezt a gyámságot, nagykorúvá lett. De ez őt nem tölti el vészérettel. Nem kongatja meg a harangokat, ellenkezőleg: úgy érzi, hogy most tisztázódik valami, nagy félreértések oszlanak el, s ez a kibontakozás csak nyereség lehet Krisztus ügye számára. Az egyház s a keresztyénység bontakozik ki a „vallás” képzetének zavaró lepleiből s jut el létének s szolgálatának helyesebb felismerésére. Így jut el Bonhoeffer a „*vallástalan keresztyénység*” („*religionsloses Christentum*”) ellentmondá-

sosan ható gondolatához. Persze ez a fogalmazás csak annak a számára meghökkentő, aki nem ismeri azt a gondolatmenetet, melyet Barth Dogmatikájában (I/2, 324-kk lpk) „Religion als Unglaube” fejezetcím alatt kifejt. Ez a gondolatmenet kétségkívül hatott Bonhoefferre, azonban az sem kétséges, hogy azt teljesen önállóan fűzte tovább. Leveleiben beszámol tapasztalatairól, melyeket ilyen teljesen „világi” emberek között — jórészt az ellenállási mozgalom tagjairól van szó — tett, s beszámol saját érzéseiről is. E „vallástalanok” között, írja többhelyütt, sokkal szabadabban és gátlástalanabban érzi magát, mint kimondott „vallásos” környezetben, ahol a megszokott fogalmi készlet szavai megkoptak s elvesztették súlyukat és élüket. Bonhoeffer, aki az Ótestamentumot különösen nagyra értékelte, ír arról is, hogy milyen mélységes értelme van az Isten nevével való visszaélés ótestamentomi tilalmának. Belőlük sokszor csak úgy ömlenek a kegyes szóáradatak s ezek nemcsakahogy semmi benyomást nem keltenek a kívülállóknban, de inkább falat építenek közénk és — Krisztus közé. Így érti önmagunkra, a „vallásos” egyházra Jézus panaszát, mely az írástudókat vádolta azzal, hogy elzárják Isten országát az emberek elől.

Mit akar Bonhoeffer mindezzel a sokszor nagyon élesen megfogalmazott s meghökkentő bírálattal mondani? Ha jól értjük, ezt: hitünk, keresztyénységünk nem lehet életünknek s általában az életnek egy szektora, ún. kegyességi életünk gyakorlása, „vallásos kötelességeink” teljesítése, hanem *letünk alapja és értelme*, kezdete és vége, valami, ami egészen hozzánk tartozik — jóllehet éppen nem belőlünk való és nem magátólértetődő.

Talán innen érthető Bonhoeffernek egy másik sajátos gondolata az „Arkandisziplin”, amit legfeljebb körülírással lehet lefordítani: hitünk belső, rejtett oldalának kérdése. Arra gondol itt, hogy a keresztyén ember egy belső, rejtett forrásból, a Krisztussal való közösségből: az imádságból, a szentséggel és ígével való élésből, a gyülekezet közösségéből táplálkozik s ebből kifelé él s cselekszik. „Maradjatok énbennem és én tibennetek”, — talán ez az ige szolgálhat itt magyarázatul. Ez azt jelentheti, hogy vallásos páthosz és koturnus nélkül végezzük a bizonyítgatás és szolgálatát.

A nagykorúvá lett világ számára jellemző H. Grotius formulája: élnek, cselekszenek „etsi Deus non daretur” — mintha Isten nem is volna. Már K. Heim rámutatott arra, hogy a modern ember nem is harcol a vallás ellen, hanem egyszerűen él nélküle, mert ellehet anélkül. S Bonhoeffer szerint alapvető tévedés volna, ha ezt az embert zsarolni próbálnánk az élet határhelyeteire való utalással, a születés és halál, a betegség, a szenvedés problematikájával, vagy éppenséggel túlvilági fenyegetésekkel. Ilyen olcsó módon nem teljesítheti az egyház ebben a világban az igehirdetés feladatát. A kérdés csak az, hogy *akkor hát hogyan?* Bonhoeffer szerint a kérdést oly módon aggódva felvetni, hogy hol is marad hát akkor hely Isten számára a világban, hiba és máris hitetlenség. Isten egész életünk Ura s nem pusztán annak a zugocskának árnyékírálya, amit mi mint vallásos rezervációt számára nagynehezen biztosítunk. Karácsony, Húsvét s Pünkösd nagy tényeit nem a mi hitünk teszi valósággá.

Az egyháznak úgy kell prédikálnia a nagykorúvá lett világban, hogy ismeri annak nagykorúságát, mégpedig Krisztus keresztyének értelmében: *a világ Isten nélkül is Isten színe előtt él*. S ezt a világot fel kell keresnie és meg kell szólítania az evangéliummal, éppen nem csak „határhelyeteiben”, nyomorúságában és inségében, hanem ellenkezőleg ott, ahol erős és magabiztos, ahol sikeres és örvendező. Mert Krisztus

nem egyszerűen az ügyefogyottak és megtörték, az idióták és reményvesztettek Megváltója, hanem az erőseké és bátraké is. Az élet teljességében és közepén kell az embereknek Istennel találkozniok, mert Krisztus is azért jött, hogy az életünk közepévé legyen s nem azért, hogy időszakos, vagy tartós zavarainkból bennünket kimentsen, életünk kátyúba jutott szekerét mindig újra kiemelje. Amikor a világ nagykorúságát elismerjük, azt, hogy az ember élhet s él is Isten nélkül — akkor jutunk el helyzetünk igazi, legmélyebb felismerésére. Isten engedi magát a világból kiszorítani a keresztre, hogy éppen így s ezáltal segítsen rajtunk Mt 8, 17 értelmében. A nagykorúvá lett világ „istentelenebb” s ezért közelebb van Istenhez, mint a vallásos mázzal elkendőzött s így mintegy Isten háta mögé elrejtőzött világ.

Amikor az egyház ilyen módon komolyan veszi a nagykorúvá lett világot — más megfogalmazásban ez azt jelenti, hogy tudomásul veszi a konstantinuszi korszak végét (H. Diem), — akkor kerül abba a helyzetbe, hogy prédikálhat neki, *mégpedig Krisztust egyedül*. Elsősorban a hirdetett igével. Azután azonban pusztá létével is, azzal, hogy van, hogy hitben és szeretetközösségben él, hogy valamiképpen kiformalódik rajta a Krisztus teste. S a Krisztus testének életéhez szükségképpen hozzátartozik a szenvedés, — a „szent keresz”, ahogyan Luther mondaná. Az egyháznak egyre inkább meg kell tanulnia az apostoli leckét: „Amikor gyenge vagyok, akkor vagyok erős”. (V. ö. 2. Kor. 4,1-kk; 12,9.) Erről a témáról Bonhoeffernek mélységes tapasztalatai vannak a fogságban. „Nemcsak a tett, de a szenvedés is lehet a szabadság útja. Abban válnunk ekkor szabadokká, hogy ügyünket egészen letehetjük Isten kezébe. Ebben az értelemben a halál az ember szabadságának koronája.”

Az egyház szolgálatáról Bonhoeffer azt is tanítja, hogy az itt történik, ebben az időben s tárgya a felebarát. A felebarát ügyét kell felvenni, bajaiban résztvenni, — „embernek lenni, amint Jézus ember volt”. Nem arról van szó, hogy az egyház maga is legyen világgá, olvadjon fel benne, — ezt Bonhoeffer elhárítja! — hanem arról, hogy legyen Urának egészen engedelmes eszköze. Isten mentő művét szolgálja a világban. Ezért Bonhoeffer — paradox módon eddigi tételeihez képest — helyenként beszél bizonyos értelemben az egyház öncélúságáról is, ti. abban az értelemben, hogy az egyháznak egész odaadással kell foglalkoznia a liturgia, az egyházfegyelem, a diakónia s — persze elsősorban — az igehirdetés kérdéseivel, azért, hogy szolgálatát Őra minél alkalmasabb eszközöként végezhesse el.

Az igehirdetés szolgálatát, feladatának velejét, az egyháznak nem lehet elég komolyan vennie. Bonhoeffer állandóan hangsúlyozza, hogy feladatunk a *tolmácsolás*: a döntő bibliai fogalmakat, bűn, kegyelem, megigazulás, újjászületés stb. újra meg újra fel kell dolgozni s a ma embere számára hozzáférhetővé tenni. Azonban nem valamiféle keresztyén egzisztencializmus értelmében, mely ezekben az emberi lét kérdéseire keres feleletet, hanem azzal az engedelmes odahallgatással, amely Isten üzenetét akarja meghallani, amint az Krisztusban feltárja üdvözítő akaratát.

Ezzel kapcsolatban egészen külön lehetne és kellene Bonhoeffer *hermeneutikai* gondolatairól szólni. Terünk korlátozottsága miatt azonban csak néhány utalásra szorítkozhatunk.

Bonhoeffer különös előszeretettel tanulmányozta az *Ótestamentomot* s itt is a *zsolta*rokat. Ez utóbbi vonatkozásban is Luther tanítványának bizonyult: a *Zsolta*r, az egyház imádságos könyve, egyre drágább kincse lett neki is. Ebben persze nem kis része volt a harci helyzetnek, amely-

ben a Hitvalló Egyház s annak tagjaként Bonhoeffer is élt. Krisztus a zsolttárokban imádkozó „En” s az egyház, Krisztus teste, imádkozza most a zsolttárokat, az egyház a bennük megszólaló „Mi”.

Az Ótestamentom megelevenedésében is kétségkívül része volt annak a harcnak, amely az Ószövetség, a „zsidó könyv” körül a „német keresztyének” és Hitvallásos Egyház között kitört. Ezen túl azonban Bonhoeffer számára mély teológiai belátással lett a Szentírás két részének szoros egysége. Hiszen az „Írás”, ti. az Ót, volt Jézus Bibliája s Bonhoeffer Lutherral vallja, hogy az Út nem egyéb, mint meghirdetése („das fröhliche Geschrei”) annak, hogy az Írások beteljesültek. Az Ót tanulmányozása során fordult el Bonhoeffer egyre jobban mindenfajta pietizmustól s erősödött meg abban a meggyőződésében, hogy keresztyénségünknek sokkal inkább „eviláginak” kell lenni. Mit értett ez alatt? Azt, hogy az Ót-ból kell megtanulnunk a földi élet értékelését, Isten ajándékainak hálás élvezését, azt, hogy Isten már most is velünk van az Ő segítségével, — mint ahogyan Izraelt kivezette Egyiptomból s megszabadította a babiloni fogságból. Csak ennek az értékelésnek a háttérén ragyog fel igazán a test feltámadásáról, az új égről és új földről szóló újtestamentomi üzenet. Csak az ismeri igazán a kegyelmet, mondja Bonhoeffer, aki a törvény egész súlyát érezte.

Bonhoeffer arra is határozottan rámutat, hogy az Út-ot nem elsősorban a hellenizmus és szynkretizmus világának megváltó mítoszaiból kell megérteni, hanem az Ót gondolatvilágából, amelyben minden szálával mélyen gyökerezik. — Ezzel voltaképpen a görög, platonikus és egyéb idealista filozófiái beáramlástól szeretné megtisztítani gondolkodásunkat, teológiánkat, amely beáradás azután később az egyházban mindenféle dualista, a földi életet s testet megvető aszketikus, spiritualista, rajongó irányzatnak a melegágya lett. Innen is érthető Bonhoeffernek az a korábban már érintett tétele, hogy Isten nem az élet határhelyzeteiben akar találkozni velünk, hanem az élet teljességében. „Die Kirche steht nicht dort, wo das menschliche Vermögen versagt, an den Grenzen, sondern *mitten im Dorf*”. Nevezhetjük Bonhoeffer ótestamentomi realizmusát az I. hitágazat teológiája újrafelfedezésének? Talán, de persze az is kétségtelen, hogy az út ehhez számára is csak a II. hitágazaton keresztül vezetett. Írás-értelmezése elhatározó módon krisztocentrikus volt. Négy tételben lehetne összefoglalni Bonhoeffer írásmagyarázatának alapelveit:

1. A Szentírás az *egyház könyve*. A történeti kutatás és a nyelvtudomány minden eszközének felhasználásával feltárt szövegek csak így lesznek számunkra Isten igéjévé.

2. A teljes Szentírás csak *Jézus Krisztus személye felől* érthető meg, aki annak közepe, értelme és célja. Az Ő műve és élete tölti meg az Írás szavait értelemmel és hatalommal.

3. A Szentírást a *tudományos kutatás minden eszközével* kell feltárni. Ép azzal mutatjuk meg, hogy komolyan vesszük, ha teljes hűséggel fáradozunk megértésén és megértetésén.

4. A Szentírást *nem-vallásos módon kell értelmezni* a nagykorúvá lett világ számára.

Itt kell megemlíteni, hogy Bonhoeffer ismerte Bultmann törekvéseit — a mitológiátlanítás elméletére gondolunk — bár azokkal csak élete vége felé foglalkozott, azonban követelményében sokkal radikálisabb nála. Bultmannt liberálisnak tartja, aki végeredményben a bibliai anyag redukálásának módszerét alkalmazza (a „mitikus” elemeket kiszűri s megmarad a „lényeg”); ezt azonban Bonhoeffer alapjában elhibázottnak tartja. Szerinte nem lehet így elválasztani a bibliai szöveg formáját és tartalmát. Maga ez a tartalom a „mítosz” (pl. a feltámadás), ezt azon-

ban olyan módon kell értelmezni, hogy „a vallás ne váljék a hit előfeltételévé”, mint pl. a körülmétkedés sem lehetett azzá annak idején (v. ö. Pál apostol küzdelme a hit szabadságáért!).

Mindezt, amit — nagyon töredékesen és vázlatosan — Bonhoeffer teológiájából eddig érzékeltetni próbáltunk, nem lehetne jobban összefoglalni, mint saját szavaival, miket keresztyermekének keresztelőjére a börtönéből (1944. máj.) írt levelében találhatunk: „Ma meg fognak téged keresztelni. A keresztyén igehirdetés ősi és nagy szavai hangzanak majd el feletted s végrehajtják Jézus keresztelési parancsát rajtad, ám te mitsem foghatsz fel abból. *S nekünk magunknak is újból kell tanulnunk mindezt megértenünk.* Hogy mit jelent a kiengesztelés és megváltás, az újjászületés és a Szentlélek, ellenségeink szeretete, kereszt és feltámadás, élet a Krisztusban és az Ő követése, mindez oly nehéz s oly távolivá lett, hogy alig merjük ajkunkra venni... S ez a mi vétkünk. Egyházunk, mely ez években csupán önfenntartásáért küzdött, mintha bizony léte öncélú lenne, képtelen arra, hogy a kiengesztelő és megváltó ige hordozója legyen az emberek között a világ számára. Ezért lett eddigi beszédünk erőtelens s el is kell nemúlnia s keresztyénségünk csak két dologból állhat ma még: *az imádságból s hogy cselekedjük a jót az emberek között.* Ez imádságból s e cselekvésből kell újonnan születnie keresztyénségünk egész gondolkodásának, szólásának és felépítésének. Mire felnősz, nagyon meg fog változni az egyház jelenlegi formája... Nem tudjuk mikor, de eljő a nap, amikor ismét elhív Isten embereket, akik úgy tudják hirdetni az igét, hogy az megváltoztatja és megújítja a világot. *Új szó lesz ez, talán egészen nem-vallásos, de felszabadító és megváltó ige,* mint a Jézus beszéde volt, amelyen elálmélkodtak az emberek s azután legyőzettek hatalmától, oly beszéd, mely igazat hirdet és igazzá tesz, az Isten békességét hirdeti és azt, hogy elközelített az Ő országa. „És elálmélkodnak és megrendülnek mindama jóért és békességért, amelyet én szerzek nékik!” (Jer 33, 9). Addig a keresztyének úgye csendes és elrejtett dolog marad; de mindig lesznek emberek, akik könyörögnek, cselekszik a jót és várnak Isten órájára”... (Widerstand und Ergebung, 206—207. o.)

S végül még néhány szót Bonhoefferről, az ellenállás aktív harcosáról. Hogyan lett Bonhoeffer az 1944. július 20-i összeesküvés részese, „hogyan tehetett lelkész létére, hogy bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba s így közvetlen részese lett a politikai küzdelemnek”, — kérdezték s kérdezik még ma is sokan értetlen csodálkozással, vagy álszent megütközéssel? A magyarázat — amennyiben itt ugyan magyarázatra egyáltalában szükség van, — Bonhoeffer teológiájából adódik. Nem egyszerűen életének külső körülményei — az, hogy von Hase tábornoknak unokaöccse és Hans von Dohnányinak sógora volt, akik mindketten a mozgalom vezetői voltak — vezették őt erre az útra, hanem az a meggyőződés, hogy a keresztyén ember szabadsága éppen abban van, hogy szabad hordoznia és elhordozni segíteni e világ és ez élet terheit. Bonhoeffer egész hitével és teológiai meggyőződésével szembenállt a hitleri rendszer nacionalizmusával és militarizmusával. S eljött az óra, amikor úgy látta, hogy meggyőződését tettekre kell váltania.

Mindezek után érthető, hogy Bonhoeffer alakja s magatartása — éppen ebben az utóbbi összefüggésben — ma is heves viták középpontjában áll. A Kelet elleni keresztesháború hívei megpróbálják őt a maguk számára kisajátítani, — jórészt olyanok, akik annak idején a nácizmusnak egyáltalán nem állottak ellent. A német nacionalizmus újraélesztői egyszerűen hazaárulót látnak benne, hiszen a Harmadik Birodalom megdöntésén fáradozott. Jellemző eset, hogy amikor halálának évfordulója

alkalmából a hamburgi (nyugatnémet!) városi tanács utcát nevezett el róla s a környező többi utcákat is az ellenállás vértanúiról nevezte el, evangélikus lelkészek (!) levelet intéztek Bonhoeffer édesatyjához s arra kérték: ne engedje, hogy fiának neve „ilyen társaságban” szerepeljen. A válasz méltó volt: „Fiam ebben a társaságban halt meg. Neve ezután is jó helyt lesz közöttük!” — Konzervatív és restauratív egyházi körök is aggályosan elhatárolják magukat a „politizáló” Bonhoeffertől; mikor az évfordulón egyik bonni templomban hívei és barátai emlékestiszteletet akartak tartani, illetékes egyházi körök annak megvizsgálását kívánták, vajon csakugyan hitének vértanújaként halt-e meg Bonhoeffer?

Henye kérdés az, ha azon próbálunk töprengeni: *mit tenne s hol állana ma Bonhoeffer*, ha élne, az egyházi életben? Bizonyára ismét hite s lelkiismerete szerint foglalna állást, talán nemvárt s meglepő módon s kihívná sokak nemtetszését, többfelől is, amint az már a hit embereinél szokott lenni. A mi feladatunk, hogy örökségét megismerjük s felhasználjuk; vitázva is vele, ha kell, hiszen műve töredékben maradt, élete oly korán megszakadván, mint épület, amit az építők félbehagytak s csak sejteni lehet, milyen lehetett volna az egész. Kérdéseinkre milyen más választ adhatna, ha közöttünk volna s nem kellene azokra műveiből keresni — néha hiába — a feleletet. De bizonyos, hogy tovább kell építenünk, ahol ő abbahagyni kényszerült, kérdésfelvetéseire egész elszántsággal kutatva felelet után s hálásnak lenni már azért is, hogy sok járátlan ösvényen megtette az első lépést, vagy legalább irányt mutatott.

Groó Gyula

A lelkészi nyugdíjak összege

Az 1953. évi (zsinati) VIII. tc. 38. §-ának az 1. pontja szerint „a nyugdíjösszeg kiszámítására nézve az érvényben levő állami nyugdíjtörvény és nyugdíjügyi rendeletek elvei, illetőleg rendelkezései irányadók.”

Az Egyházegyetem Nyugdíjosztálya (még 1954. végén hozott tanácsulési határozat alapján) az 1954. november 1-e előtti hatállyal a Nyugdíjosztály terhére megállapított nyugdíjak tekintetében ugyanolyan mértékű — általában 25%-os — emelést hajtott végre, mint amilyen az állam által folyósított nyugellátások vonalán történt.

Tudvalevő, hogy — az Egyezmény értelmében — az 1954. január 1-e után megállapított új nyugellátások a Nyugdíjosztály Pénztárát terhelik. Rendezni kellett ezért az újonnan és a jövőben megállapított nyugdíjak összegének a kérdését is. Ezt a munkát a Nyugdíjosztály 1955. június 28-i tanácsulése végezte el, amelynek a határozata, végső jóváhagyás céljából, az egyetemes tanácsulés elé kerül. Határozata meghozatalánál szem előtt tartotta Nyugdíjosztályunk a dolgozók nyugellátását szabályozó 1954. évi 28. sz. (állami) tvr. elveit, azonban azokat olymódon alkalmazta a lelkészek és a gyülekezetek helyzetére, hogy a lelkészi javadalmak, illetőleg nyugdíjigények közötti kirívó ellentéteket — mind szociális, mind anyagi szempontból — áthidalta.

A Nyugdíjosztály határozata értelmében úgy az öregségi, mint a rokkantsági nyugdíj összegét az érvényben levő állami nyugdíjtörvény alapelveinek megfelelően, tehát a munkabér alapján kell megállapítani. Az

öregségi törzsnyugdíj (amely a 60. életév betöltése és legalább 10, munkaviszonyban eltöltött lelkészi szolgálati év esetén: a lelkész kérésére, illetőleg az illetékes püspök előterjesztésére, az 1953. évi VIII. tc. 35. §-a alapján állapítható meg) — teljes szolgálati idő esetén — a lelkészi munkabér 50%-a. A teljes szolgálati idő 40 év, amiből 35 év tényleges lelkészi szolgálat kell legyen, 5 év pedig tanulmányi idő lehet. Ha a nyugdíjazás időpontjában a lelkész nem éri el a teljes szolgálati időt, akkor a 100%-os lelkészi nyugdíj összegéből (az 1953. évi VIII. tc. 37. §-ának az 1. pontja értelmében) minden hiányzó szolgálati év után le kell vonni a nyugdíj 2—2%-ának megfelelő összeget. A rokkantsági törzsnyugdíj, (amely az 1953. évi VIII. tc. 34. §-ában előírt módon igazolt rokkantság és legalább 10 évi, munkaviszonyban eltöltött lelkészi szolgálat esetén állapítható meg) — nem teljes szolgálati idő esetén is — a lelkészi munkabér 50%-a.

A lelkészi munkabér összegére nézve a Nyugdíjosztály tanácsulése kimondotta, hogy azt nem az egyénenként elért évi jövedelem szerint, hanem az összes, a Nyugdíjosztály állományába vett lelkész együttes évi jövedelmének az egy lelkészre eső átlagában, középarányosában kell megállapítani. A lelkészi nyugdíj tehát ennek az átlagjövedelemnek az 50 százaléka. Ezzel az egységes lelkészi nyugdíjjal a Nyugdíjosztály ki akarja küszöbölni a lelkészi jövedelmek tekintetében meglevő súlyos aránytalanságokat, illetőleg azoknak a nyugdíjas állapotra való kihatásait. A lelkészek jelentős része ugyanis úgyszólván egész lelkészi szolgálati idejét kicsiny, sőt törpe egyházközségekben, vagy szórványterületen végzi: nagy fizikai erőfeszítést igénylő körülmények között. Ezeknek a lelkészeknek a jövedelme — híveik csekély lélekszáma miatt — gyakran lényegesen alacsonyabb még az országos viszonylatban számított lelkészi jövedelmek középarányosának az összegénél is. Méltánytalan és antiszociális dolog volna, ha ezeknek a küzdelmes életű és nehéz anyagi feltételek között levő lelkészeknek még a nyugdíjuk is sokkal alacsonyabb volna, mint azoké a szolgatársaiké, akik — hozzájuk képest — néha igen magas egyéni jövedelmet értek, illetőleg érhetnek el, mivel sokkal nagyobb lélekszámú egyházközségekben és kevesebb fizikai megerőltetésel járó munkakörben teljesítettek, illetőleg teljesítenek szolgálatot.

Kimondotta a Nyugdíjosztály tanácsa, hogy minden naptári esztendőben be kell gyűjteni a lelkészek évi jövedelmére vonatkozó adatokat, mert úgy az állományba vett lelkészek száma, mint a lelkészek jövedelme tekintetében évről évre eltolódás van. A lelkészi törzsnyugdíj tehát az állományba vett lelkészek mindenkori évi összjövedelmének a középarányosához igazodik.

Az 1955. évi statisztikai adatgyűjtés eredményeképpen megállapítást nyert, hogy a központi közületek és az egyházközségek által foglalkoztatott 434 lelkész, illetőleg lelkészi képesítésű alkalmazott együttes évi jövedelme jelenleg 7,537.947.29 Ft.. Az egy lelkészre eső átlagos évi jövedelem tehát 17.368.54 Ft. Az egy óra eső összeg pedig 1447.38 Ft. Az egy lelkészre eső törzsnyugdíj havi összege tehát ennek az összegnek az 50%-a, azaz 723.69 Ft. Ezt az összeget a Nyugdíjosztály — az SZTK szempontjából, valamint általában az egyszerűbb ügykezelés érdekében — 720 Ft-ra kerekíti.

A 720 Ft törzsnyugdíjhoz azután még (az 1953. évi VIII. tc. 38. §-ának az 1/b. pontja alapján) a törvényes házastársi, családi, illetőleg lakbér-

pótlék járul. Végeredményben tehát a fenti szempontok szerint megállapított lelkészi nyugdíj eléri a bírók, gyógyszerészek és más, hasonlóan igen felelősségteljes munkakörben foglalkoztatott értelmiségiek nyugdíjának az összegét.

Milyen következményekkel jár vajon ennek a határozatnak a végrehajtása — számokban kifejezve — a Nyugdíjosztályra nézve?

1955. szeptember 1-én — már a fenti szempontok alkalmazásával megállapított új lelkészi nyugdíj hozzászámításával — a Nyugdíjosztály Pénztára 21 nyugdíjas lelkész részére 9388.50 forintot, 11 lelkészözvegy részére 3313 forintot, 24 lelkészárva és egyházi kegydíjas részére 5684 forintot, az Egyházegyetem Nyugdíjosztálya térhére ellátott 56 személy részére összesen tehát 18.385.50 forint nyugellátmányt kell, hogy folyósítson. Ez a teher egy évre átszámítva 220.626 forint.

Ehhez járulnak még: az ellátottak utáni SzTK betegségi biztosítási járulék (aminek havi összege, szeptember 1-étől, 665.40 Ft), a lelkészözvegyek és a nyugdíjas lelkészek, illetőleg lelkészházaspárok szeretetotthonainak a támogatására költött összegek, a temetési segélyek, valamint az adminisztrációnak — 1956. január 1-ével újból csökkentett — tételei.

A Nyugdíjosztály a Lelkészi Kar körében — sajtó és körlevelek útján — végzett felvilágosító tevékenységével, a hivatalos szerveknek — a saját feladataira és helyzetére vonatkozóan — megküldött tájékoztató jellegű közléseivel, valamint indokolt esetekben alkalmazott határozott, erélyes intézkedéseivel megteremtette kötelezettségei teljesítésének a reális — erkölcsi és anyagi — alapjait. A bizalom megteremtése és a járulékfizetési készség megjavulása azonban természetesen csak alapjai a Nyugdíjosztály eredményes munkájának és jövőjének. Az egyre növekvő terhek fedezetét a Nyugdíjosztály csupán akkor biztosíthatja, ha a körültekintő számításokon alapuló járulékkivetések összegét az érdekelt egyházközségek és más egyházi közületek pontosan és lelkiismeretesen, a zsinati nyugdíjtörvény rendelkezéseinek megfelelően küldik be és a hátralékosok is pontosan teljesítik a törlesztési terv szerinti kötelezettségeiket. Ebben az esetben azonban minden egyes lelkészcsalád és a gyülekezeteink is teljes bizalommal tekinthetnek a Nyugdíjosztály, illetőleg a lelkészi nyugellátás jövője felé. A Nyugdíjosztály a most megállapított havi 720 Ft-os nyugdíjátlag vállalásával bebizonyítja, hogy képes a nyugodalomba vonuló lelkészeknek oly összegű nyugdíjat biztosítani, amely országos viszonylatban, az összes nyugdíjak összegével összehasonlítva is figyelemreméltó és megnyugtató.

Dr. Lehel László
ügyvivő-lelkész

Luther-kabát, egészen új, legfinomabb anyagból, tiszta gyapjú, magasabb termetre, jutányos áron eladó. Érdeklődni: dr. Gál Lajos ref. lelkésznél, Tiszaföldvár, Kossuth u. 22.

Újabb magyar könyvek

Még tartott a Magyar Könyv Ünnepi Hete — amelynek hibájául róttá fel egyik kritikusa, hogy szinte túlságosan sok volt a mintegy 150 könyvnyi választék — amikor a magyar könyvkiadók közzétették a június hó folyamán kiadásra kerülő új könyvek jegyzékét. Ebből a jegyzékből emelünk ki néhányat, hogy felhívjuk rá lelkésztestvéreink figyelmét és segítségükre legyünk azoknak, akik a gazdag új magyar könyvtermésből könyvtárukat gazdagítani szeretnék.

József Attila összes versei új, bibliofil kiadásban kaphatók, 40.— forintos árban. Móricz Zsigmond elbeszéléseinek négy újabb kötetét vásárolhatjuk meg, egyenként 30.—, 34.— forintért. *Ortutay Gyula* válogatásában „*Magyar népköltészet*” címen három kötetes átfogó mű jelent meg, 96.— Ft. A Világirodalom Klasszikusai sorozatban *Stendhal*: Vörös és fekete című regényét kaphatjuk, 35.— Ft.

Mai íróink-költőink közül kiemeljük *Szabó Pál*: Isten malmai (6.— Ft), *Gellért Oszkár*: Tiéd az egész föld (versek, 6.50 Ft), és *Urbán Ernő*: Tere-feré (elbeszélések, 10.— Ft) című könyveit. Az ALFÖLDI MAGVETŐ, *Egri Lajos*: Ház a Bimbó utcában (12.50 Ft) és *Tóth Endre*: A forrás dala (versek, 5.— Ft), — a DUNÁNTÚLI MAGVETŐ *Szántó Tibor*: Triciklin (novellák 14.— Ft) című könyveivel új lehetőségek műveit bocsátotta közre.

A szépirodalmi könyvek közül csak a szerzők nevével jelezzük *Heltai Jenő*, *Mikszáth Kálmán*, *Csehov*, *Milton* (Sámson), *Seghers* és *Tolsztoj* könyveit. A muzsika iránt érdeklődőknek *Alsvang* szovjet kutató *Beethoven* tanulmánykötetét (30.— Ft) ajánljuk. Az általános műveltség szempontjából hasznos és szükséges könyv az *Ember és világ* sorozat új kötete:

Az atomok világában (26.— Ft) és a *Földrajzi zseblexikon* (46.— Ft). Az ideológiai könyvek közül *A tőke* I. kötetének új kiadására (40.— Ft), „*A történelmi materializmus*” című átfogó műre (30.— Ft), valamint „*Az egyház és a politika*” (8.— Ft) és a „*Mi a szemantikus filozófia és kit szolgál*” (4.— Ft) című kisebb művekre hívjuk fel a figyelmet.

Z.

Afrika az álmok világában és a valóságban

Afrika — gyermekkori álmaink legsötétebb Afrikája! A fekete földrész, mely mágnesként vonzotta fantáziánkat, kalandvágyunkat. Hogy faltuk Stanleyt és Holubot, Teleki Sámuelét és persze Vernét s általában mindent, ami erről a titokzatos földrésről szolt s a kezünkbe került.

Az idő elsuhan Afrika felett is és szárnya érintésére alaposan megváltozott a fekete földrész. Már Kittenberger Kálmánnak a huszas években megjelent könyve: *A megváltozott Afrika*, meg-hökkentő képet rajzolt erről a változásról. S most itt van előtünk két fiatal csehszlovák újságíró könyve: *J. Hanzelka—Miroslav Zikmund: Afrika az álmok világában és a valóságban*. 1947-ben indultak világkörüli útjukra Tát-ra-kocsijukkal s három vasos kötetben számolnak be útjuk első feléről, Afrika beutazásáról észak-tól délig, Algériától Fokvárosig. Mert ma már ez nem lehetetlen: gépkocsival keresztül kasul be lehet utazni Afrikát. Nem könnyen igaz, néhol ez sportteljesítmény számba megy s alaposan igénybe veszi a járművet s vezetőjét is. Mégis, éppen a gépkocsi — és persze a repülőgép is — volt a modern technikának az a vívmánya, amely feltárta és meghódította az ismeretlen földrészt s el-

tüntette térképéről azokat a fehér foltokat, amelyek annyi titokzatossgot kölcsönöztek neki.

Afrika megváltozott s ezt a változást jó ha megismerjük. Persze még bőviben van a sivatag és az őserdő, a végtelen szavanna csodálatos és néha félelmetes állatvilágával. Még élnek itt ott a vadon mélyén a civilizációtól alig megérintett négertörzsek, mindez azonban ma már nem elsősorban jellemzője Afrikának. A fekete földrész mostani jelképéül könyvünk írói nem ok nélkül választották a Kivu tó szüntelen fortyogó, füstölgő vulkánját. Afrika ma a forrongó földrész. A Rhodézia bányáiban dolgozó néger munkások, Kimberley gyémánt-börzéje, Pretoria felhőkarcolói s az árnyékukban meghúzódó nyomortanyák ma sokkal inkább jellemzik Afrikát, mint az orszlánok bőgése vagy elefántok trombitálása. Afrika modernizálódott s megkapta modern világunk összes betegségét; problémái végeredményben

ugyanazok, mint a világ többi részének: a szociális kérdés, a gazdasági kérdés. Afrika az afrikaiaké!, ez a jelszó zúg ma végig a hatalmas kontinensen.

Hanzelka és Zikmund könyve alkalmas arra, hogy megismerjük belőle a mai Afrikát, úgy ahogyan a valóságban van. A missziói-egyházi vonatkozásokat kereső olvasó is találhat benne, ha figyelmesen olvassa, hasznos és tanulságos anyagot, néha nem is közvetlenül, de közvetve. Mert az egyház missziói feladatának megoldását nagymértékben befolyásolják azok az új vonások, amelyek Afrika arcán az utóbbi évtizedekben kirajzolódtak. Már csak ezért is érdemes ezt a könyvet elolvasni. — Pompás kiállításért, a művészi életményt jelentő — részben színes — gazdag képanyagért minden elismerés megilleti a Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadót. A kitűnő fordítás élvezetes olvasmánnyá teszi a szép könyvet.

G.

A közölt kollektá-imádságok forrásjegyzéke

A kollektá-sorozat után közreadjuk a forrásjegyzéket, annál is inkább, mert azt értesülésünk szerint sokan nagy érdeklődéssel várják.

A jegyzékből kitűnik, hogy a sorozat összeállítói a józan középútat tartják archaizálás és modernkedés között. A kollekták nagyobb része reformáció előtti és reformáció korabeli, de szövegüket nem veszik át szolgáló módon, hanem tartalmilag megtisztítják a lutheri reformáció eljárása szerint és kicserélik az elavult kifejezéseket is. E mellett új kollektákat is hoznak a 19. és 20. századból. Többek megfigyelték már, hogy a sorozat több kollektája a Lelkipásztor korábbi évfolyamaiban más sorozatokban is megjelent, néhol eltérő szöveggel. E jegyzék most megmutatja a közös forrást. A lelkésztestvérek nem egyszer örömmel fogják megállapítani belőle, hogy egyik másik közismert és kedvelt kollektá Luthertől vagy más nagy keresztyén személyiségtől való. A szövegbeli eltérések azonban nemcsak az újrafordításból, hanem a szövegek említett átdolgozásából is adódnak. A régi kollektá szövegek egybevetését részben elvégeztem, de további forráskutatásra is szükség van. E munkálatok részletes ismertetése itt nem lehetséges, csak néhány megjegyzésre szorítkozom. Dr. Jánossy Lajos „Az egyház ősi kollektáimádságai” címen a Lelkipásztor 1940. évi számaiban a Missale Romanum kollektáit közli (mindössze nagypéntekre adja Luther kollektáját, az

egyházi év utolsó vasárnapjára Ritter K. B. kollektáját, október 31-re és november 1-re két más kollektát, nagycsütörtökre pedig áthozza a Miss. Rom. Urnapi kollektáját). Lutheránus területen nem szokásos az ilyen arányú átvétel. A forrásjegyzék fényt derít a Lelkipásztorban 1942-ben megjelent svéd, az 1947-ben megjelent német, és az 1949-ben megjelent amerikai kollektasorozatok nem egy darabjának eredetére. A Lelkipásztorban 1940-ben dr. Schulek Tibor közlésében napvilágot látott és „Régi magyar imádságok” címen külön lenyomatban is megjelent kollekták egészen más csoportba tartoznak. Nem lekió előtti, hanem igehirdetés utáni imádságok. Magyar eredetű imádság is alig van közte, javarészenek szerzője Dietrich Veit nürnbergi lelkész, Luther tanítványa és munkatársa. Az imádságok magyar nyelven 1550—1870-ig legalább 20 kiadásban változatlan szöveggel jelentek meg. Dr. Schulek Tibor az imádságokat a Bornemisz-féle átdolgozásban adta ki, ebben a formában azonban csak Bornemiszánál található és nem voltak közhasználatban. Dietrich Veit-nek ezek az evangéliumi imádságai nemcsak Németországban és nálunk, hanem a lutheranizmus egész területén elterjedtek (még a Common Prayer Book-ban is!). Erre vonatkozó kutatásaimat külön tanulmányban szándékozom közölni.

(Pröhle Károly)

1.* Kirchenagende für Rheinland und Westfalen (ezután röviden: Kirchenagende), Ludecus: Missale 1589 nyomán. — 2. Hannoveri agenda 1884/1900. — 3.* Luther, Klugsches Ges.-B. 1533. — 4.* Lőhe agendája. — 5.* Lőhe agendája és a hannoveri agenda nyomán. — 6.* Lőhe agendája nyomán. — 7.* Lőhe és az 1920-as bajor agenda nyomán. — 8.* Luther Klugsches Ges.-B. 1533. — 9. Erfurter Deutsch Kirchenamt 1526. — 10. Otter: Betbüchlein 1537 nyomán. — 11.* Lőhe: Perikopenbuch Nürnberg 1861 és Mehl O.: Brevier nyomán. — 12. Porosz agenda 1895, Veit Dietrich nyomán. — 13. Spangenberg: Cationale 1545 nyomán. — 14. Ritter K. B.: Gebete für das Jahr der Kirche 1946. — 15.* Spangenberg: Cationale 1545 nyomán. — 16.* Coelius Mihály nyomán. — 17.* Kirchenagende nyomán. — 18.* Coelius Mihály nyomán. — 19.* Luther: Litánia kollekták 1529. — 20. Ritter K. B.: Gebete nyomán. — 21. Isenhagener Kirchenbuch 1940 nyomán. — 22.* Lőhe: Perikopenbuch nyomán. — 23.* Lőhe, Coelius és Knolle: Kollektenbuch der St. Petri-Hauptkirche Hamburg 1941 nyomán. — 24. Coelius Mihály nyomán. — 25.* Hannoveri agenda. — 26. Ritter K. B., Veit Dietrich nyomán. — 27.* Coelius Mihály nyomán. — 28.* Coelius Mihály nyomán. — 29.* Ludecus: Missale és Lortzing: Psalter nyomán. — 30. Ritter K. B.: Gebete. — 31. Luther, Klugsches Ges.-B. 1533. — 32.* Ludecus: Missale nyomán. — 33.* Luther és Preuss. K. O. 1924 nyomán. — 34.* Ludecus: Missale nyomán. — 35.* Luther, Klugsches Ges.-B. 1533. — 36.* Luther, Klugsches Ges.-B. 1533. — 37. Lőhe: Perikopenbuch nyomán. — 38.* Ludecus: Missale nyomán. — 39. Luther, Klugsches Ges.-B. 1533. — 40.* Kirchenagende, Brandenburg—Nürnberg. K. O. 1533 nyomán. — 41. Veit Dietrich: Agendbüchlein 1545. — 42.* Lortzing: Psalter nyomán. — 43.* Kirchenagende és Ritter K. B.: Gebete nyomán. — 44.* Hannoveri agenda. — 45. Ritter K. B.: Gebete. — 46.* Lüneburger K. O. 1564 nyomán. — 47.* Hannoveri agenda nyomán. — 48. Ritter K. B.: Gebete. — 49.* Luther: Deutsche Messe 1526. — 50.* Kirchenagende, Lőhe: Perikopenbuch nyomán. — 51.* Luther, Klugsches Ges.-B. 1533. — 52.* Kirchenagende. — 53.* Luther, Klugsches Ges.-B. 1533. — 54.* Kirchenagende. — 55. Henrik herceg

(A reformáció előtti kollektákra visszamenő imádságok sorszáma csillaggal van jelölve.)

agendája 1555 (Veit Dietrich) nyomán. — 56. Hannoveri agenda, Mathesius nyomán. — 57.* Luther, Klugsches Ges.-B. 1533. — 58.* Kirchenagende. — 59. Althamer: Katechismus 1528. — 60.* Brandenburg—Nürnberg. K. O. 1533 nyomán. — 61.* Hannoveri agenda. — 62.* Henrik herceg agendája 1555 nyomán. — 63.* Luther: Litánia-kollekták 1529. — 64. Ritter K. B.: Gebete. — 65.* Kirchenagende nyomán. — 66.* Brandenburg—Nürnberg. K. O. 1533 nyomán. — 67. Ritter K. B.: Gebete nyomán. — 68.* Hannoveri agenda nyomán. — 69.* Lóhe: Perikopenbuch nyomán. — 70.* Kirchenagende nyomán. — 71.* Henrik herceg agendája 1555 nyomán. — 72.* Kirchenagende nyomán. — 73.* Coelius és Lóhe: Perikopenbuch nyomán. — 74.* Kirchenagende nyomán. — 75. Ritter K. B.: Gebete nyomán. — 76.* Kirchenagende, Coelius nyomán. — 77.* Spangenberg: Cantionale 1545. — 78.* Luther, Klugsches Ges.-B. 1533. — 79.* Coelius Mihály és mások nyomán. — 80. Ritter K. B.: Gebete nyomán. — 81. Ritter K. B.: Gebete nyomán. — 82.* Kirchenagende, Lóhe: Perikopenbuch nyomán. — 83. Kirchenagende, Lortzing: Psalter nyomán. — 84.* Hannoveri agenda, Mathesius nyomán. — 85. Ritter K. B.: Gebete. — 86. Ritter K. B.: Gebete. — 87.* Kirchenagende. — 88. Ritter K. B.: Gebete. — 89.* Ludecus: Missale nyomán. — 90. Pommersche K. O. 1589 nyomán. — 91.* Coelius Mihály nyomán. — 92. „Ordnung der deutschen Messe” (Berneuchen) nyomán. — 93.* Luther, Klugsches Ges.-B. 1533. — 94.* Spangenberg: Cantionale 1545. — 95. Új. — 96.* Spangenberg: Cantionale 1545. — 97.* Lortzing: Psalter. — 98. Coelius Mihály. — 99. Hannoveri agenda és Lóhe agendája. — 100. Hannoveri agenda, Luther nyomán. — 101. Gottines Postille. — 102. Ritter K. B.: Gebete. — 103. Hennebergische K. O. 1582 nyomán. — 104. Ritter K. B.: Gebete nyomán. — 105.* Ludecus: Missale nyomán. — 106. Veit Dietrich: Summarienkollekte. — 107.* Luther: Litánia-kollekták 1529. — 108.* Hannoveri agenda nyomán. — 109. Veit Dietrich: Agendbüchlein 1544. nyomán. — 110. Henrik herceg agendája 1555. — 111. Új. — 112.* Kirchenagende. — 113. Henrik herceg agendája 1555. — 114. Ritter K. B.: Gebete nyomán. — 115. Ritter K. B.: Gebete nyomán. — 116. Luther: Kollekták a Te Deumhoz. — 117. Hannoveri agenda nyomán. — 118. Nürnberger Abendbüchlein 1691 nyomán. — 119. Lóhe: Hausbedarf. — 120. Henrik herceg agendája 1555 nyomán. — 121.* Luther litánia-kollektája nyomán. — 122. Hannoveri agenda. — 123.* Luther: Litánia-kollekták 1529. — 124.* Althamer: Katechismus 1528 nyomán. — 125. Luther: Vater—Unser—Erklärung 1521 nyomán. — 126. Otter: Betbüchlein és Döbersche Messe 1525. — 127. Ritter K. B.: Kirchengebete in Kriegszeiten. — 128. Új. — 129. Új.

„A keresztyének egymás között s magukért nem szorulnak se bíróra, se fegyverre. Nincs szükségük s hasznuk sincs belőle. Mivel azonban e földön az igazi keresztyén nem magának, hanem felebarátjának él és szolgál, keresztyén lelkületből olyasmit is megtesz, amire nem neki, hanem felebarátjának van szüksége. S mert a világi hatalom kardja nagyon is szükséges és hasznos a béke fenntartására, a bűn megtorlására s a gonoszok fékentangolására, a keresztyén ember készségesen aláveti magát a kard uralmának. Adót fizet, tiszteli a felsőbbséget, szolgál, segít s minden lehetőet elkövet, hogy a felsőbbség tisztességben virágozzék. Jól megfér hát egymás mellett a kettő: hogy Isten országának is és földi országának is szívvel-lélekkel eleget tégy.”

(Luther)

800 éves a finn egyház — A finn egyház mai képe

A finn egyház 800 esztendő s jubileumi ünnepségeivel kapcsolatban visszapillantottunk azokra az eseményekre, amelyek az ezer tó országában 800 esztendővel ezelőtt lejátszódtak s azokra a forrásokra, amelyek ezekről az eseményekről hírt adnak. Végül röviden átfutottunk az azóta eltelt évszázadok egyháztörténelmi haladásán. Most a finn egyház mai szerkezetéről s legégetőbb belső kérdéseiről próbálunk képet adni. Ezt az ismertetést főként annak a díszes kiállítású jubileumi könyvnek az alapján adjuk, amelyet a finn egyház legutóbb kibocsátott angol nyelven, „The Church of Finland through eight hundred years” (A finn egyház nyolcszáz éven át) címen.

FINNORSZÁG LUTHERÁNUS, mint legközelebbi szomszédai Észak-Európában: Svédország, Norvégia és Dánia. Noha teljes vallásszabadság van, ami azt jelenti, hogy bárkinek joga van bármilyen felekezethez tartozni, vagy felekezeten kívül maradni, az ország négymilliónyi lakosságának 95 százaléka ma is a finn evangélikus egyház tagja. Az ország keleti részein jelentős hatást gyakorolt régtől fogva a finn népre a keleti ortodox kereszténység is. A görögkeleti egyházhoz ma kb. 76 000 lélek tartozik, vagyis az egész lakosság 1,6 százaléka. A római katolikus egyháznak az egész országban mindössze mintegy 1600 tagja van s a zsidó hitfelekezethez kb. 1500 lélek tartozik. (Persze a római katolikus egyház olyan apparátussal dolgozik, mintha jelentős szerepe volna a finn nép életében.) A metodistákhoz kétezerszázalékkal többet, a baptistákhoz ennél valamivel kevesebbet tartoznak. Az összlakosságnak kb. 3 százaléka nem tartozik egyházhoz.

AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYHÁZ KAPCSOLATA élenként tükrözi ma is azt a történelmi összeszövődöttséget, amelyben szellemi, gazdasági, kulturális, közigazgatási és sok más tekintetben együtt haladt az állam és egyház nyolcszáz esztendőn át. A finn egyház azonban ma már nem államegyház abban az értelemben, hogy minden finneknek az evangélikus egyházhoz kellene tartoznia. Kétszáz évvel ezelőtt kaptak először jogot arra a finn polgárok, hogy más felekezethez is tartozhatnak. 1923 óta pedig minden vonalon teljes vallásszabadság van az országban.

A történelmi összeszövődöttség azonban ma is erősen érezhető. A finn egyház ma is szoros kapcsolatban van az állammal. A finn államelnök nevez ki pl. minden püspököt, a legtöbb szavazatot kapott három jelölt közül.

Az egyház életének rendjét az egyházi törvény határozza meg. Ez a világi törvényekkel egyenlő erejű és érvényű. Az egyházi törvényt egyházi testület hozza meg, de a parlament emeli jogérvényre. A parlamentnek joga van módosítás végett visszaadni a felterjesztett törvényt, de azon változtatni nincs joga. A parlament állapítja meg a lelkészi fizetések összegét, de a gyülekezetek folyósítják. Az egyházi adó behajtásához az állam jogsegélyt ad.

A kormány állapot meg évente négy imanapot (bűnbánati napot) textusaival együtt. Ezeket a napokon minden nyilvános szórakozás tilos.

A katonaságnál a tábori lelkészek a tábori püspök felügyelete alatt működnek.

Minden alsó- és középfokú iskolában a hitoktatás az evangélikus egyház hitvallásai szerint történik. A hitoktatás költségeit az állam fedezi. Más felekezethez tartozó növendékek, ha bizonyos létszámot érnek, saját felekezetük hitvallásai szerinti hitoktatásban részesülnek. A fővárosban, Helsinkiben, az állami egyetem evangélikus hittudományi

karán a leendő lelkészek hivatásuknak megfelelő képzést kapnak. Az ország másik hittudományi kara a turkui svédnyelvű egyetemen van.

AZ EGYHÁZ BELSŐ AUTONÓMIÁJA az állammal való szoros együttműködés és összeszövődöttség mellett is féltve őrzött kincse a finn evangélikus egyháznak. Ez az önállóság nagyobb, mint a környező államok egyházaiéi.

Ennek a belső önállóságnak reprezentánsa és munkálója a püspöki hivatal, amely elsősorban az ige tiszta hirdetése s a szentségek helyes kiszolgáltatása fölött őröködik. A püspöki hivatal Finnországban nagyra becsülik. A püspökök kivétel nélkül mindig is nagy tudású teológusok voltak, akik az ország köz- és kulturális életében jelentős szerepet töltek be s elhatározó tekintélyük volt.

Finnország hat püspökségre oszlik, amelyek közül egy az összes finnországi svédnyelvű parókia összefogója. (A lakosság kb. 1/11-ed része svéd anyanyelvű.)

A püspökségek összefogó szerve az érsekség. A finn evangélikus érsek a régi fővárosban, *Turkuban* székel, ahol több mint 700 éves a székesegyház. A jelenlegi érsek, aki ebben a hivatalában az ötvenedik, *Ilmari Salomies*, nemrég töltötte be hatvanadik életévét. Korábban püspök, azelőtt a helsinki egyetem egyháztörténeti professzora, még előbb Helsinkiben a töölö-i gyülekezet lelkésze volt.

Minden püspökséget egy káptalan kormányoz, amelynek tagjai: a püspök, a dómprépost, két lelkész és egy laikus, aki ügyvéd.

A finn egyház külön közigazgatási gyűlése az *Egyházi Zsinat*, amely minden ötödik évben ülésezik. Szükség esetén gyakrabban is. Az Egyházi Zsinatot az 1869-es egyházi törvény hívta életre. Ma valamivel több, mint száz tagja van, ezeknek kétharmada laikus. A Zsinat a bibliafordítás, egyházi énekek, egyházi tanítás, valamint az egyházi törvények megváltoztatására vonatkozó javaslatok kérdésében határoz. Ez utóbbit, mint említettük, a parlament emeli törvényerőre, a felterjesztett határozat megváltoztatásának joga nélkül.

A finn egyháznak megvan a miniatűr parlamentje is, amely évente kétszer ülésezik s az egyházra vonatkozó fontos lelki és gazdasági kérdések fölött dönt. Tagjai egyháziak és világiak. Az Egyháztanács ezen kívül állandó hivatal, amely gazdasági és adminisztratív kérdésekkel foglalkozik.

Az egyház önkormányzatának ezek a szervei mind az érsek elnökelete mellett működnek.

A GYŰLEKEZETEK száma Finnországban 555. Ennyi parókiában kerekén 1400 lelkész működik. A városi gyülekezetek közül némelyik túl népes, vidéken pedig a lelkésznek néha negyven-ötven mérföldet kell utaznia híveinek látogatása közben. Települési viszonyaik vidéken hasonlítanak a magyar bokor-településhez. Több ilyen, közigazgatásilag egy faluhoz tartozó bokor központja az a házcsoport, ahol a templom is épült. Ezt templomfalunak nevezik. A cél az, hogy minden 5000 lélekre jusson legalább egy lelkész.

A gyülekezet életének központja az istentisztelet, amely az előírt liturgia szerint folyik. Ez sokkal gazdagabb és tradíciókhoz sokkal ragaszkodóbb, mint a magyar evangélikus liturgia. Az úrvacsorát a gyülekezeti istentisztelet keretében szolgáltatják ki, de nem minden vasárnapon.

Az ifjúsági munka leglényegesebb része a konfirmációi oktatás. Tankönyve ennek Luther Kiskátéja s egy a Zsinat által elfogadott olyan tankönyv, amely dióhéjban dogmatikát és etikát tartalmaz. A konfirmációi

év — egész évet betöltő oktatással — az általános iskola befejezése után következik.

Régi időkől ma is fennmaradt szokás a legutóbbi cikkünkben már említett „*kinkeri*”. A lelkész évente legalább egyszer felkeresi minden hívét s kikérdezi őket a hitben, keresztyén ismeretekben és gyakorlásban való jártasságuk felől.

KÜLFÖLDI KAPCSOLATOKAT a finn egyház szinte a középkor óta folyamatosan fenntart. A híres középkori egyetemeken, Párizsban, Prágában, Lipcsében stb. annyi finn hallgató tanult számszerűleg is, mint a sokkal nagyobb dán és svéd egyházakból kikerült hallgatók. A reformáció megerősítette a középeurópai kapcsolatokat s a püetista mozgalmak is közeledést hoztak e tekintetben. A finn teológia a svéd és a német teológiából kapott mély hatásokat.

Amerikai kapcsolatait a finn egyház a nyomorúság éveiben Amerikába vándorolt finnekből alakult amerikai finn egyházon, a *Finn Szinódus*-on keresztül tartja fenn. Angol kapcsolatai pedig történelmi eredetűek. Különösen a középkorban több angol származású egyházi vezető működött Finnországban. Később *Mott* János működése hatott erősen a finn ifjúság között. Külön megemlítendő, hogy az anglikán egyház s a finn evangélikus egyház között ma is fennálló eucharisztikus megállapodás jött létre 1936-ban, amelynek értelmében elfogadják egymás úrvacsorai szolgálatát.

A külmisziói munka is élénk kapcsolatot teremtett a finn egyház és egyéb külföldi keresztyén egyházak között. Finnországban a külmisziói iránti érdeklődés a XIX. század közepén növekedett meg. A finn külmisziói társaság ma a délnyugatafrikai *Ovambo* földön és *Tanganyikában*, valamint Palesztinában és Japánban működik. Afrikában munkájuk nyomán kb. 85 000 tagú fiatal evangélikus egyház fejlődött ki, amely 30 gyülekezetben, 43 bennszülött lelkésszel él ma. Japánban 9 gyülekezetben mintegy 800 megkeresztelt hívük él. Palesztinában gyermekotthont tartanak fenn. Napjainkban többen vannak, mint valaha, akik Finnországból külmisziói munkába hajlandók menni, de a gazdasági lehetőségek erősen korlátozottak.

A finn egyház tagja a Lutheránus Világszövetségnek s képviselteti magát az Egyházak Világtanácsában is.

A FINN KERESZTYÉNSÉG ARCULATA sajátos. Finnország terméketlen földje, a gyéren lakott hatalmas erdőségek, az éhség és nyomor elleni küzdelem és az állandó háborúk által okozott hatalmas pusztítások nyomot hagytak a finn nép karakterén és keresztyénségén egyaránt. A finn keresztyén embert a hit belső értéke érdekli. Szeret csendben elmélkedni Isten dolgai felett, de cselekvési készsége lassúbb. Hitének komoly és melankólikus vonása van, amely abból származik, hogy mélyen átérzi saját méltatlan voltát az élő és szent Isten előtt.

A lutheranizmus otthonra talált a finn nép között. Sajátos lelkülete külön tanulmányozásra érdemes módon az ébredési mozgalmakban jut kifejezésre. Ezek a mozgalmak, amelyek — mint említettük — négy ágra oszlottak, mind a finn egyházon belül működnek, abba teljében beleivódtak, színévé és kovászává váltak s az egész egyházi életet megújították. A lutheranizmust s az ébredést sajátos nemzeti keresztyénséggé veyítették.

Ezen a vonalon is jelentős az a finn keresztyén munkásmegmozdulás, amely a béke kérdésében már korábban pozitíven döntött s amelynek küldötte évekkal ezelőtt Magyarországon is járt.

Koren Emil

Templomaink hivatása az ige fényében

D. dr. Vető Lajos püspök igehirdetése a pesthidegkúti fiókegyházközség templomának felszentelési ünnepén, 1955. június 19-én.

Alapige: Ézs 5, 20—24.

Ennek a templomnak a felszentelése túlnő e gyülekezet keretein. Egész magyarországi evangélikus egyházunknak örömnépe ez. Elsősorban a közvetlen környéke, a hozzátartozó anyagyülekezet és a Lelkészevelő Intézet örvendezik ezen a napon. De ünnepel és örül egész országos egyházunk, hiszen a Gyülekezeti Segély révén minden gyülekezetünk áldozott azért, hogy ezt a templomot felépíthessük.

Az elkezdett munkát befejeztük. Öröm az országos egyház minden gyülekezetében a hír, hogy íme e templom felépült, és átadtuk magasztos rendeltetésének. Örömmel fogják hallani és olvasni a hírt, akik még nem tudtak róla: nem áldoztunk hiába, a mi ajándékaink, a mi áldozataink beépültek ebbe a templomba.

Mi azonban nemcsak a láthatókra nézünk, hanem elsősorban a láthatatlanokra, amelyek az örökkévaló életet munkálják. Nemcsak az épületnek örülünk, hanem már azokra az áldásokra is nézünk, amelyek ebből a templomból fognak kisugározni hitünk és könyörgésünk szerint. Mert a templom nem önmagáért van. A templom olyan, mint a gyertyatartó. Azért van, hogy hordozza a világosságot. Ennek a templomnak is világosságot kell sugároznia. Ez a világosság pedig Isten szent igéjének hirdetéséből jön. És most, amikor a felolvasott szentlecke alapján hirdetem Isten igéjét, tulajdonképpen elkezdem Isten nevében a munkát, amelynek ebben a templomban ezután szüntelenül folynia kell. Ezzel az igehirdetéssel ez a mi templomunk bekapcsolódik országos egyházunk többszáz evangélikus templomának munkájába, ahol mindenütt hangzik az Istennek beszéde, ahol most mindenütt ugyanezt a textust olvassák fel, és hallgatják a hívek lelkük épülésére. És mert így bekapcsolódunk most többszáz evangélikus templomunk életébe és munkájába, éppen ezért ragaszkodom ahhoz, hogy itt, most az első ige ugyanaz az ige legyen, mint amelyről többi templomainkban prédikálnak.

Isten Szent Lelkét segítségül híva, hallgassuk meg tehát, hogy az alapige üzenete milyen fénybe állítja ennek a templomnak, s általában templomaink hivatását.

1. A szentlecke jajjal, fenyegetéssel kezdődik. Több „jaj” is felhangzik benne. Ez arra figyelmeztet bennünket, hogy az igehirdetés komoly dolog. Nem mindegy, hogy az ige hogyan hangzik. A fenyegetések mi-voltából kivehetjük, hogy életről és halálról van szó. Nem csak a földi életről, hanem az örök életről is. Nem csak földi pusztulásról, hanem örök kárhözatról is. Ezért van az, hogy evangélikus egyházunk legfőbb feladatának azt tekinti, hogy Isten igéje tisztán és igazán hirdettessék. Itt minden beszédnek legyen tehát az a vezérigéje, amit az Úr Jézus Krisztus így kötött a lelkünkre: „A ti beszédetek legyen úgy úgy, nem nem, ami ezen felül legyen, a gonosztól legyen” (Mt 5, 37). A prófétai szentlecke is erre figyelmeztet bennünket, amikor azt mondja, hogy nem szabad összekevernünk a jót és a rosszat, az édest és a keserűt, a világosságot és a sötétséget, és megfordítva. Tisztán kell látnunk ezekben a dolgokban. Ezt a tisztánlátást segítse, mozdítsa elő, valósítsa meg az élő ige, Istennek tisztán és igazán hirdetett beszéde. Hiszen minden, ami

templomainkban történik, annak parancsára történik, aki a világ világossága, és aki megváltott gyermekeitől is azt várja, hogy legyenek a világ világosságai.

Mindennapi életünkben is fontos, hogy igazságszeretettel szóljunk és éljünk. Itt is megbosszulja magát a dolgok összekeverése. Még inkább így van ez az Isten népénél: mint a tűz lángja a polyvát megemésztí, a próféta kemény beszéde szerint úgy pusztulnak el azok, akik hazugságban élnek, a világosságot összekeverik a sötétséggel, a gonoszt a jóval.

Az igéből tehát mindennek előtt az az üzenet hangzik felénk, hogy ebben a templomban folyjon tiszta és igaz igehirdetés. A hívek tanulják meg a jót és gonoszt megkülönböztetni egymástól. Tanulják meg megkülönböztetni a világosságot a sötétségtől, és merjék elhinni újra és újra, hogy az az Isten akarata, hogy ők a világosság fiai legyenek, az igazság mellett legyenek, a jó mellett legyenek mindenütt egész életükben. Így lesz ez az ige nem pusztán fenyegetéssé a számukra, hanem evangéliummá, örömhírré. Hiszen Isten nem mondaná az Ő népének, hogy ez így legyen, ha nem adná meg a Jézus Krisztus váltsága, bűnbocsátó kegyelme és Szentlelke által a lehetőséget, az erőt arra, hogy a világosságban és igazságban járjunk.

A következő vers is „jaj”-jal kezdődik: „Jaj azoknak, akik magoknak bölcseknek látszanak, és eszesek önnön maguk előtt!” Ha megpróbálom röviden összefoglalni, hogy ez a „jaj”, mit jelent, akkor azt mondhatnám, hogy ez a másik jaj az önfejük ellen szól. Egyes emberek is lehetnek ilyenek: makacsok, taníthatatlanok, meggyőzhetetlenek, akik azt hiszik, hogy ők a teljes igazság birtokában vannak, és csak ők vannak annak a birtokában. De több ilyen ember is összeállhat a taníthatatlanságban, a meggyőzhetetlenségben. Sokszor éppen az eszes embereket, az egyház nyelvén a karizmás, a tálentumos embereket fenyegeti ez a kísértés. Gondoljuk meg, hogy Pál apostol milyen alázatos volt, amikor az igazság megismeréséről szól: „mert rész szerint ismerünk”, „tükör által homályosan látunk”.

Isten igéje szörnyű fenyegetéssel illeti azokat, akik önfejük, akár az egyházban, akár a gyülekezetben. De a történelemben is. A mi korunkban nagy-nagy leckét adott ebből az Isten. Egyetlen önfejű ember makacosságával micsoda mérhetetlen pusztulást zúdított az egész emberiségre! És annak az igazságát is láttuk, hogyha egész világméretű szénaboglyát rak is így össze valaki, az bizony nem lesz ezeréves birodalom, hiszen összeomlik. Ez így van az egyházban is. Az egyháztörténet sok tanulságot nyújt erre. Éppen az anyaszentegyház, a Krisztus teste, annak szétszakadozottsága példázza ezt. Tehát: „Jaj azoknak, akik magoknak bölcseknek látszanak, és eszesek önnön maguk előtt!”

Testvérek, ebben a templomban Isten igéje munkálja azt, hogy itt testvéri közösség legyen. Hogy itt egymásra hallgassanak a hívek, egymástól tanulva szolgálják a mi Urunkat, és végezzék kötelességüket, végezzék hivatásukat. És akkor nem lesznek összekülönbözések, akkor nem lesznek szakadások, hanem egység lesz Krisztus Urunk imádságának az értelmében. Akkor az egyházban Isten békességét munkáljuk, és az egyházból és a gyülekezetekből ez a békesség kisugárzik a világ felé, és ott is jó szolgálatokat végez.

3. A harmadik jaj azok ellen szól, akik nem józanok. Tudjuk, hogy nemcsak részegítő italok idéznek elő mámort. Vannak a mámornak sokkal finomabb és raffináltabb formái is. Gondoljunk arra, hogy Luther hogyan küzdött a rajongók ellen. Szinte ugyanolyan élességgel küzdött ellenük is, mint a római lelki zsarnokság ellen. A rajongásban

szinte ugyanaz a tömjénfüst terjeng. A rajongásban a józanság hiánya jelentkezik, amely akadályozza, hogy tisztán lássunk. Éppen ezért hangzik a nagy fenyegetés a prófétai szóból, ezért mondja Isten igéje, hogy „gyökerük megrothad”. Álomvilágban élnek az ilyenek. A képzeletnek a világában. És amint a gyökér nélküli növény elpusztul, így járnak azok is, akik rajongás áldozatai lesznek.

Pál apostol is mennyit küzdött a rajongás ellen! Többre becsüli az öt értelmes szót, mint azt a tízezer szót, amelyet a rajongók érthetetlenül dadognak. Az Úr Jézus Krisztusnál nyoma sincs az ilyen rajongásnak. Tehát testvérek, ebben a templomban a tiszta evangéliumi, apostoli lélek uralkodjék. A Luther lelke szerinti lélek. A józanságának a lelke, amely tudja, hogy éppen azért, mivel üdvösségre vagyunk elhíva, itt, ezen a földön kell szolgálatokat végeznünk embertestvéreink között az egyházban és a világban egyaránt. Nem vagyunk kétlakiak és kételkedők. Józanul látjuk teendőinket, szolgálatunkat és hivatásunkat. Ehhez kaptunk erőt Istentől az ige által. És ha tudjuk is, hogy az élet valóságában járni és benne munkálkodni talán nem idéz elő olyan elragadtató örömet, mint amit a rajongás ajándékozhat, tudjuk azt is, hogy a józan életben és munkában találjuk meg azokat az igazi örömöket, amelyek előbbre visznek bennünket az élet, s új emberünk növekedése terén. — Legyen tehát ebben a templomban a munka bibliai, prófétai, lutheri józanságú munka. Áradjon ebből a templomból, az itt végzendő munkából ez a hívő, hitre támaszkodó józanság.

4. Még van egy fenyegetés. A próféta szól a becstelenség ellen, a részrehajlás ellen, amihez egyéni, anyagi érdekek fűződnek. Az egyház, a keresztyén ember nem járhat ezen az úton. Hiszen akármilyen szép is a mammonból kapott ajándék, végül is mint por sepertetik el. Tehát tisztesség, becsület, igazság áradjon ki ebből a templomból — így szól az ige.

A hazugság, az önfejlőség, a józanság hiánya, a becstelenség — a halálnak az útja. Az igazság, a másokra is hallgatni tudó közösségi magatartás, a józanság, a tisztesség — az élet útja az egyházban. Hogy ezt hirdesse, erre neveljen a törvény és evangélium által ez a templom ebben a gyülekezetben, ehhez adjon isteni segítséget az ige. Az Ó parancsolatai nem nehezek azok számára, akik Őbenne vannak. Isten akarja, hogy ez a templom ezt a szolgálatot végezze. Folyjon tehát ez a munka, folyjon sok-sok áldással.

„Hogy van-e háború a világon vagy sem, annak számotokra, keresztyén papok számára épp oly kevésbé szabad közömbösnek lennie, mint annak a ténynek, hogy rablás és házasságtörés van-e a világon vagy sem. És ha most azt mondjátok nekem, hogy a világ még nem jutott el odáig, hogy meg lehetne háború nélkül, akkor hadd mondjam meg nektek: éppen az a kötelességtek és feladatotok, hogy végre eljusson odáig.“

(Sölderblom)

Szentháromság u. 7. vasárnap: Ézs 55, 1—3

EGZEGETIKAI ELŐTERJESZTÉS (Nagy Gyula)

Ez a szakasz a Deuteroézsaiás-irat epilógusának bevezetése, valószínűleg zsinagógiai istentiszteleti igehirdetés (prófétai igehirdetés). Címzettje szűkebb értelemben a száműzöttek egy kisebb csoportja, gyülekezete a babiloni fogságban; tágabb értelemben az egész Juda; még tágabb értelemben mindazok, akik Istentől távolra kerültek. Mindezeket hívja a próféta, hogy fogadják el Isten elkészített szabadítását, az életet. Tudnunk kell a szakasz megértéséhez, hogy a fogságbeliek egy része meggyökerezett az idegenben; voltak, akik nagy jólétbe jutottak; mások viszont csüggedt elkeseredésben élték napjaikat.

1. v. Isten a *kikiáltó* sürgető szavával kínálja a szabadítást. — A „szomjazók és éhezők” képe azokra utal, akik „éheznek és szomjaznak az igazságot” Isten színe előtt, Mt 5, 6! — A *víz* a Szentföldön, általában a keleti forró vidékeken, nagy kincs. Vásárosok kecsketömlőkben, számráhaton vagy a saját hátukon hordozva, pénzért árulják ma is. A gazdag emberek egyik jócselekedete az volt, hogy ingyen osztották szét. — *Bor és tej*: tápláló, drága ital.

2. v. „Miért méríték oda ezüstötöket?” Régen ezüst- és aranyrudak lemérése volt a kereskedés egyik módja. — *Kövéreje*: zsír, a legjobb és legtáplálóbb étel képe. — „Elteljük *lelketek*”: a „nefes” az Ótestamentumban nem csak a lelket, hanem az egész embert megjelöli.

3. v. „*Feléledjen lelketek*”: életre keljétek, igazi életre ébredjétek! — „*Ólám*”: mostantól fogva vég nélkül tartó, maradandó. — „*Kárat bõrith bö-*”: Isten szuverén módon hajol le és köt szövetséget. Nem két egyenrangú fél szövetségkötéséről van szó! — „*Dávid iránt*”: kétségtelenül 2. Sám 7, 8—16-ra utal. A Dávidnak tett ígéretek kétfélék: 1. A Dávid háza és trónja számára tett ígéretek; itt nem ezekről van szó. 2. A népnek szóló ígéretek: szabadulás a külső ellenségektől és biztonságos, békés élet országában.

HOMILETIKAI FELDOLGOZÁS (Nagy Gyula)

a) A történeti értelem.

Kétféle *címzett*: az „éhezők-szomjazók” és „akik másért adják pénzüket”. — „Az éhezők-szomjazók” (*ptóchoi en pneumatii*) tudják, hogy ha Istennel való közösség hiányzik, akkor a legfontosabb hiányzik az életükből. Kell a kenyér, kellene a földi dolgok, de Istenre van a legnagyobb szükségünk! „Az ember nemcsak kenyérről él, hanem mindazzal él az ember, ami az Úrnak szájából származik” (*Deut* 8, 3). A lelkiek, az ige, az Isten utáni szomjúság: Péld 9, 5 kk. Ámos 8, 11 kk. Jn 4, 13 kk. Jel 22, 17. „Isten szegényei”, az Isten után óhajtozók Izraelben és mindenütt: a perikopa címzettjeinek egyik része! — A másik csoportja a megszólítottaknak azok, akik *olyasmi után futnak, ami nem elégíti ki az embert*. „Odamérik nehéz, fáradságos keresményüket” hiábavalóságért. Mire gondolt itt a próféta? Talán arra, hogy a száműzöttek egy része hallatlan fáradtságot fordított Babilonban az *anyagi* érvényesülésre, az arany után futott, a földi szerencséiben és jólétben kereste végső boldogságát. Talán arra céloz, hogy *idegen vallásokat* követtek, Jahve

imádása helyett; „elhagyták az élő vizek forrását és repedezett kutakat ástak, amelyek nem tartják a vizet” (Jer 2, 13). — Mindkét csoportnak szól a prófétai íge: *egyedül Istennél kapják a jót, az életet!* Isten vendégsége, lakomája, a víz, tej, bor és kövérje drága itala-étele elterjedt kifejezés Isten üdvössége megjelölésére. Jézus: a nagy vacsora Isten országában! „Isten országa, Isten szabadítása” ez a drága ajándék, mely az Ószövetség népe számára egyszerre jelenti az immanens és transzcendens szabadítást. Az igazi, teljes életet Istennel. — Mindezt *ingyen* adja Isten! Ár nélkül, szeretetből, kegyelemből adja a népének, szemben azokkal a nagy áldozatokkal, amelyeket más vallások megkívántak. „*Simöu — sámoa!*” A hit bizodalmaival hallgassatok Isten szavára! Hüpa-koé piszteosz. A hit hallása nem egyszeri, hanem állandó, erős kapcsolatot Istennel.

b) Keresztyén értelmezés

Ennek az ígének újszövetségi értelmét Jn. 7, 37 felől kapjuk: Isten teljes, eszkatológikus szabadítása, az Élet, *Krisztusban a miénk*. Ide kapcsolódik a párhuzamos evangéliumi és epistolai perikopa üzenete is. Dávid helyett nekünk Krisztusban van új, kegyelmi szövetségünk Istennel, mely univerzális kegyelmi szövetség. Az Ószövetség és Újszövetség *egysége* itt is megdöbbenően élénk áll: ott is, itt is a kegyelemről és a hitről van szó. Nem hiába nevezik Deuteroézsaiaást „az Ószövetség evangélistájának”! Viszont a *különbség* ott jelentkezik, hogy az Újszövetség felől világossá lesz: a „jesa” nem földi, hanem tisztára eszkatológikus jellegű „üdvösség”. Örök élet Krisztusban, amely azonban már itt a földön, az új életben kezdetét veszi. Várjuk reménységgel. De ezt az életet is birtokba veszi és megújítja.

c) Mai alkalmazás

Konkretizáljuk, mi mindenért ad pénzt, fáradságot, adja oda életét az ember, keresve a boldogságát! „Boldogok, akik éheznek és szomjúhoz-
zák (Isten) igazságát”: ezeknek örömhírként hirdetjük az ígét. Viszont a gyülekezet más része nem keresi: ezeknek is hirdetjük, nem elégít meg igazán semmi más az életben, egyedül az Istenben való élet! Az ingyenvaló ajándék: a bűnbocsánat — az új élet — az örök élet. Ez mind Krisztusban már a miénk! Mindez nem a mi érdemünkön, hanem Isten hűségén, kegyelmi tényén alapul, a keresztre mutat. *Simöu-sámóa*: hit-tel bízzatok ebben a jó hírben, fogadjátok el a legnagyobb ajándékot! A hit a kapu Isten országába, a nagy vacsora bőségéhez, kegyelme teljes gazdagságához.

VÁZLAT: (Nagy Gyula).

1. Az íge megszólít minket.
2. Ugyanakkor hirdeti örömhírként, hogy Isten ad nekünk kenyeret.
3. Jézus Krisztusban kapjuk azt a jelenlévő és következő életre tápláló életet.
4. Ezt az életet Istentől Krisztusban kapják ajándékképpen azok, akik hitben fordulnak Isten felé.

Szentháromság u. 8. vasárnap: Jer 2, 1—9

EGZEGETIKAI ELÓTERJESZTES (Nagy Gyula)

Textusunk beosztása: 1—3. v.: Izrael hűsége Jahvéhoz (fiúság) — 4—8. v.: Izrael elpártolása (tékozló fiúság) — 9. v.: Isten pere Izraellel. A prófétai beszéd *keletkezési ideje*: a próféta működésének kezdete.

Jósiás kultuszreformja még nem történt meg, vad bálványozás uralkodik Izraelben. *Címzettek*: Nemcsak Jeruzsálem népe, hanem egész Juda és Izrael. A bálványozás és fenyegető veszedelmek idején egy ünnepen vagy népgyűlésen, esetleg a piacon vagy a városkapuban szól a próféta: hallja meg mindenki, akár akarja, akár nem!

2. v. „*Kiáltls Jeruzsálem füleibe*”, azaz nyilvánosan! — *Gyermekkor*, mátkaság ideje: a nép megszemélyesítése, régebbi prófétáktól átvett képek. — A „*cheszed*” nem Jahve hűsége itt, hanem a népé. — „*Követfél engem*”: „Isten után járni” kultikus kifejezés az Isten iránti engedelmesség megjelölésére, mint ahogyan a feleség vagy a szolga követte urát. —

3. v. „*Szent volt*”: nem az etikai szentséget, a nép erkölcsi magatartását, hanem „*elválasztottságát*”, Jahve számára való elkülönítettségét jelenti. „*Termése zsengeje*”: ez mindig Jahvéé! Büntetés járt annak, aki a zsengehez nyúlt. —

5. v. „*Chebel*”: tipikus megjelölés Jeremiásnál a bálványokra. („*Ami nem használ*”). —

7. v. „*Útálatossággá tettétek*”: ti. Jahve előtt, aki gyűlöli a tisztátalant. — „*Örökségemet*”: Kánaán földjének birtokosa Jahve, ott van kiváltképp való lakóhelye, ezért Jahve öröksége.

8. v. „*Azok után jártak, akik tehetetlenek*”, nem értékesek, haszontalanok és hiábavalók: a bálványok.

HOMILETIKAI FELDOLGOZÁS (Nagy Gyula)

a) Történeti értelem

A nép hűsége (2—3. v.). Jellemző, hogy míg a történeti könyvekben a pusztai vándorlás Isten iránti engedetlenségük büntetése, addig a prófétáknál „*az első szeretet*”, a hűség ideje. Vétkezése ellenére is, a próbák ellenére is Jahve népe volt Izrael. Jahve közötté lakott, törvényét adta neki. A kinyilatkoztatás fénye vonja be ezt az időszakot. A pusztai nyomorúság leírása később (6. v.) csak fokozza a hűség értékét!

A nép hűtlensége (4—8. v.). A nagy „*törés*”: szakítottak Jahvéval és idegen istenek után járnak. Mire kell itt gondolnunk? A szinkretisztikus vallásosság elterjedésére, idegen kultuszok betörésére (csillagképek, helyi baálok, a kánaáni népvallás átvétele erkölcstelen kicsapongásaival, zajos ünnepeivel). Nem volt ez tudatos szakítás Jahvéval: ezt a kevert vallást tartották a Jahve-kultusznak. Ezt bizonyítják az ún. Jahve-baálok, képek, szobrok. A hit tévhitté, a vallás hamis vallássá lett.

A *következmény* a belső megüresedés: elvesztik azt, ami a belső alapot és tartást adja az élet számára. „*Semmivé, üressé lettetek ti is*”. De külsőleg is megvannak hűtlenségük következményei. Nézzetek szét, — mondja Jeremiás — mire vezetett a bálványozás: a nép a romlás szélén áll (Asszíria, Egyiptom!). A Jahvétól való elszakadás következménye minden életviszonylat megromlása. — *Okot adott-e Jahve* erre az elpártolásra? A próféta két oldalról mutatja meg ennek a lehetetlen kifogásnak semmis voltát. Jahve szövetségi hűsége népe iránt a *pusztában*: vezette őket a kietlen kopár földön a szomszúság és éhség, a sötétség földjén (a héber kifejezés értelme vitás: lehet a halál országára is gondolni, de lehet a sötét tanácstalanság földjét érteni rajta; „*merre menjünk?*”). Jahve szövetségi hűsége népe iránt *Kánaán földjén*: betelepíti népét a gabona- és gyümölcstermő, megművelt földre. Élhetnek annak javaival, minden szépségével és jóságával.

Izrael vétke (7b): „*megfertőztették*” Jahve földjét. Vsz. a kultuszok erkölcstelenségeire céloz az erős kifejezés. — De a nép hűtlensége külön-

legesen is *vezetőinek vétke* (8. v.). „Papak-törvénymagyarázók”: ez még nem kettő, mint Jézus idejében. A papok kezelték a tórát. Régen minden fontos döntés előtt a paptól kértek „utasítást” (tórát) vezetők és egyszerű emberek. A papok ezért Jahve akaratának tudói. De most nem Jahve akaratát, hanem saját akaratukat közlik; nem törődnek Istennel és Isten akaratával. — „Pásztorok”: a nép királyai és udvari vezetők. Éppen ők voltak a bálványozás meghonosítói. — „Próféták”: különösen megdöbbenő, hogy a „szent nép” élő lelkiismerete, a próféta, is ebben a sorban szerepel. V. ö. ehhez Jeremiás harcát a népvallás hamis prófétái ellen, 23, 13 kk! Ezek nem kimondottan a Baál prófétái, mint Akháb idejében, hanem Jahve igazi kultuszától másfelé orientálódtak. „Kijelentésük” alapja nem Jahve szava, hanem saját rajongó, tévelygő lelküké.

Isten büntetése (9. v.). Jahve szentsége nem engedi, hogy bűnük büntetés nélkül maradjon. Az égbekiáltó bűnnel maradandó perelés és büntetés jár együtt. „Jahve keze fel van emelve népe ellen” (Ézsaiás). Ismerjük ennek az ígének szörnyű beteljesedését még Jeremiás életében. De amint elpártolás öröklődik atyákról fiakra, Isten büntetése is öröklődik.

Sötét és komor ige: *ítélet hirdetése*, bűnök leleplezése De egy világos vonás van még: amíg szól az ítélet szava, addig még nyitva a kegyelem kapuja is. Isten még nem szakított végleg Izraellel.

b) *Keresztyén értelmezés*

A textus keresztyén értelme a másik két (evangéliumi és epistolai) igéből tárul fel. *Isten ítélete sújtja az „új Izraelt” is, ha elszakad a Krisztus-hittől és elszakad a szeretettől.*

„A hűség ideje”, az „első szeretet” ideje (Jel 2, 4!): az egyházban is, a gyülekezetben is, keresztyén életünkben is volt és van idő, amikor a hit lángja magasan lobog, Isten szeretete vezet át az élet pusztaságain, amikor lelkileg Isten földjén vagyunk. Ha az egyház életére gondolunk, ilyen volt az őskeresztyénség vagy a reformáció ideje. Emlékeztetünk kell ezekre!

Elszakadás a *Krisztus-hittől*: aki hiszi, hogy Jézus Isten Fia, élete van; de aki nem hisz a Fiúban, nincs életközössége Istennel (v. ö. 1. Jn 5, 1. kk).

Amint az epistola a Krisztus-hitben való hűtlenségre, az evangélium ezen a vasárnapon (Mt. 5, 43—48) a *szeretetlen* való hűtlenségünkre figyelmeztet. A tanítványi élet Jézus szerint az Atya szeretetében való élet. Tanítványnak lenni annyi, mint szeretetben élni. Isten iránti hűtlenségünk jelentkezik, ha kiesünk az agapéból: nincs igazi életközösségünk a felebaráttal, mert nincs meg Istennel sem!

Isten büntetése rajtunk is a belső megüresedés, hiábavaló levés. *Isten szentségének ítélete* nem pusztá „ótestamentomi fenyegetés”, hanem újszövetségi realitás is. A Krisztus-hitben a kegyelem alatt vagyunk, — de ezen a körön kívül mindenütt Isten haragja és ítélete alatt! A végső dolgokhoz a kegyelem mellett az ítélet és kárhozát komolysága is hozzátartozik! Ezt szeretjük elfelejteni és elhallgatni, pedig ez az evangélium szükségszerű háttéré.

c) *Mai alkalmazás*

A prófétai ige vajon csak az akkori gyülekezetet ítéli meg? Keresztyénünk kell, miben áll a próféta ítélete reánk, mai gyülekezetre! Nem szabad letompítanunk ennek a sötét, ítéletes ígének az élet!

A Krisztus-hit eltűnése és keveredése tévhittel: hiábavalóságok, mint hitünk és életünk alapjai. A keresztyén Isten-hit eltorzulásai: „jó Isten”,

„csak büntetni tudó Isten”, „csak kegyelmes Isten”, „sors-Isten” stb. Hitetlenség a keresztyén szív mélyén (ó-emberünk hatalma rajtunk).

Szeretetünk elhidegülése: önző, számító, anyagiás gyülekezetek, keresztyének, akiknek bűnei miatt káromoltatik Isten neve mások közt. Egymás iránti szeretetlenség és bizalmatlanság a gyülekezetben, az egyházban.

A gyülekezet vezetőinek felelőssége (magunk felé forduló éllel): vajon Isten kinyilatkoztatása, igéje helyett nem a saját bölcsességünket hirdetjük-e, törődünk-e igazán Isten akaratával?

Miből estünk ki? Leírása az igazi Istennel való közösség ajándékainak. Milyen az, amikor Isten hordoz bennünket Krisztus által? Biztos talaj, szilárd életalap.

A hűtlenség következménye a belső és külső élet megüresedése, tartás nélküli ide-oda hajladozás. Isten ítélete felettünk, most és a végső napon.

Befejezésül meg kell szólaltatnunk az evangélium hívását is: amíg ítéletet hirdet Isten, addig hitre, megtérésre is hív. A kegyelem ajtaja még nyitva van.

Szenháromság u. 9. vasárnap: 2. Móz 32,4—10

EGZEGETIKAI ELŐTERJESZTÉS (Dr. Nagy Gyula)

Ez a fejezet a 24. fejezethez kapcsolódik. Ott arról van szó, hogy Mózes negyven napra eltávozik a nép közül; ez nem tud semmit sem vezetőjének sorsa felől.

4. v. (Aranyfüggők). Az aranyat valószínűleg agyagformában öntötték a megfelelő formára és vésővel adták meg végső alakját. — A bálványoszor fiatal bikát ábrázolt. A *bika-kultusz* az egész Földközi-tenger környékén el volt terjedve. A bika ebben a kultuszban a termékenység és az erő szimbóluma. Állattenyésztő, letelepült életet tétélez fel. Amikor az izraeli törzsek megtelepedtek Kánaánban, ez a kultusz állandóan kísértett később is. Ilyen formában is Jahvét akarták szolgálni: nem váláscseréről van szó egyszerűen, hanem Jahve imádása keveredik idegen, pogány elemekkel. A próféták és a Jahve-tisztelők királyok sokat harcoltak ez ellen a kultusz ellen.

5. v. (Oltárépítés). Az itt említett oltár asztal is, amelyre az áldozati ajándékot szokták tenni a bálványkép elé. — Az „*ünne*p” felavatási ünnep a bálványkép és az oltár használatbavételekor. Ennél az alkalomnál most Áron szolgál. A kultikus áldozati étkezés után tánc és ének szokott következni (6. v.). Maga a Jahve-kultusz is vidámsággal, ujjongással, örvendező énekekkel volt egybekötve a fogság idejéig. A kultikus lakoma, tánc és ének után következett a történet szerint a „játszás”, a vad érzéki kicsapongás. Ez már a keleti bika-kultusz jellemzője és szerves része. Nemcsak az Ótestamentumban, hanem az Újszövetségben is sokszor hallunk a pogány vallási életnek erről a sötét foltjáról (páli levelek, Jelenések könyve).

10. v. (Isten haragja). Az eredeti szöveg képpel fejezi ki: Jahve orrából a *harag* füstje, párája száll fel. Kétségtelen antropomorfizmus, — de mielőtt megbotránkoznánk, gondoljunk arra, kifejezhetjük-e Istennel kapcsolatban kép nélkül a kifejezhetlent? — A történettel kapcsolatban legfeljebb az tűnik idegenszerűnek, hogy Jahve csak Mózes közbenjárására áll el attól, hogy haragja ítéletével rögtön eltörölje hűtlenné lett népét.

Történeti értelmezés

Az események közvetlen háttére Izrael kétféle vezetőjének, *Mózesnek és Áronnak, ellentéte*. Áron akarat nélkül követi Izrael bűnös ösztöneit is, enged nekik mindenben, amint itt látjuk. Mózes ellenben a népe iránti forró szeretetből kész a halálba is menni értük, amikor közbeveti magát Isten haragja és a nép közé. Ugyanakkor annyira szereti Izraelt, hogy tud szembefordulni is velük, amikor hamis útra térnek, amikor Isten akaratát látja kockára téve. A kettő közül egyedül Mózes a méltó eszköze Istenének népe felé. Áron fut a gyülekezete után, Mózes szükség esetén tud szembefordulni is vele és vezetni azt.

Mózes és Áron harca mögött azonban az igazi háttér az *emberi valóságosság és a kinyilatkoztatott Jahve-kultusz küzdelme*. Nem a hit és hitetlenség küzd tehát egymással, hanem az igazi hit a hamis hittel, hamis vallással. Az Áron-vezette kultusz nem egyszerűen Mammon-imádás, anyagiasság, ahogyan ezt a textust szeretik értelmezni! Hiszen ellenkezőleg, nagy anyagi áldozatot is hajlandók hozni vallásukért, amikor odaadják aranydíszüket. Isten-imádás ez a kultusz is, de az Izrael „kedvére való Isten” imádása. Olyan vallás, melyben az istentisztelet jól mefér az evással, ivással és kicsapongással. A bika képében imádott „Isten” többé már nem a kinyilatkoztatás Istene, nem a törvény és a kőtáblák szent Istene, hanem saját képükre és hasonlatosságukra formált „Isten”. — Izrael egész története ennek a kétféle vallásnak a küzdelme: a Sínai-félszigettől mindvégig. Erő és megerőtlenedések, győzelmek és elbukások, csüggedés és felemeltetés története aszerint, hogy melyik vallás, melyik hit kerül felül ebben a küzdelemben. Ez az ige erre figyelmeztette az ótestamentomi gyülekezetet: Ne legyen más Istened! Istened ne legyen más Isten, mint a szent és kegyelmes Isten, a kinyilatkoztatás élő Istene!

Keresztyén értelmezés

A kinyilatkoztatott hitnek és az emberi valóságosságnak a harca — vagy barthi terminológiával a vallásnak és a kinyilatkoztatásnak a küzdelme — az Újszövetség számára sem ismeretlen. Jézus és az apostolok is állandóan küzdenek az emberi valóságosság ellen, a magunk képére formált hamis istentisztelet ellen.

Az Újszövetség egyfelől a vallás olyan formái ellen küzd, ahol e valóságos akaróvá lesz durva emberi ösztönök és indulatok kielégítésére (libertinisztyikus irányzatok az első gyülekezetekben). Másfelől — és erre különösen fel kell figyelnünk! — Jézus ostromozó szava és az apostolok harca a vallás kifinomult megrontásának szól: a farizeusi öngazság, az érdemszerző cselekedeti kegyesség ellen küzdenek, ahol a vallás is esz-közzé válik az ember önzése, öndicsősége szolgálatában. Az ilyen valóságosság nem a szolgáló krisztusi szeretet, az élő hit vallása, hanem az önmagát felmagasztaló, másokat lenéző hamis hité! Jézus legkeményebb szavai nem a hitetlenek, hanem a farizeusok felé hangzanak. Pál egész küzdelme a vallás ilyen megrontásának szól.

HOMILETIKAI FELDOLGOZÁS (Dr. Ottlyk Ernő)

Az igazi és a hamis valóságosság közötti küzdelem áll ennek az igének a középpontjában. Nézzük meg mindkettőnek a jellemvonásait.

A *hamis valóságosság* üres és méltatlan emberi vágyak takarójául akarja felhasználni Istent és az egyházat. Ennek a magatartásnak az Isten iránt való engedetlensége már a kiindulásnál is kiütközik, mikor ezt mondják Áronnak: „Csinálj nekünk isteneket!” Szó sincs Istennek való engedelmességről, szent akaratának a kutatásáról, még kevésbé an-

nak követeléséről. Éppen ez tetszik sokaknak, az ilyen „csinált” vallásosságra ezért készek áldozni. Aranyfüggőket adnak oda, csakhogy sikerüljön azokból összegyűrni az aranyborjút. Még egyházi vezető is akadt, aki kész volt kiszolgálni ezt a törekvést. Áron tudja, hogy helytelen dolgot cselekszik, hiszen maga is hirdette Isten igéjét, tudnia kellett, hogy mi a különbség az aranyborjú és az élő Isten között, és mégis kész maga kialakítani vésővel az aranyborjút. Szava káromlást szól, amikor az aranyborjúra mutat és így szól: „Ezek a te isteneid, Izrael, akik kihoztak téged Egyiptom földjéről”. Az Istennek való engedelmesség helyébe a saját főpapi szavának való engedelmséget akarja ültetni. Isten helyébe önmagát tolja. Az élettelen, nyomorult aranyborjú helyett ő, a főpap akar uralkodni. Ez a „csinált” vallásosság szükségképpen vezet erkölcsi romlásba. Áron kihirdeti: „Holnap az Úrnak ünnepe lesz!” Az ünneplés pedig üres és tartalmatlan módon megy végbe, arra is célzás történik, hogy nyílt erkölcstelenségbe torkollott az aranyborjú körüli tánc.

Isten maga mondja ki efelett a hamis vallásosság felett az ítéletet, amikor így szól Mózeshez: „Eredj alá, mert megromlott a te néped, amelyet kihoztál Egyiptom szabott feladatát. Hamar letértek az útról, amelyet parancsoltam nékik, borjúképet öntöttek maguknak, azt tisztelik és annak áldoznak”. Isten maga küldi szolgáját, Mózeset a hamis vallásosság elleni küzdelemre, mert nem nézheti tétlenül, hogyan megy tönkre mindaz a terve, amit népe felől gondolt.

Mózes elindul az aranyborjú ellen Isten nevében. Tisztán és világosan látja Isten népének — újszövetségi áttétellel — az egyháznak a küldetését és Istentől szabott feladatát. Bátor és rettenhetetlen. Tudja, hogy Isten áll mögötte, akitől a Tízparancsolat ajándékát nyerte. Tudja, hogy az emberszeretetnek ez a hatalmas igéje le fogja győzni a semmitmondó, képmutató hamis vallásosságot. Az istenszeretetből fakadó emberszeretet Tízparancsolata mérhetetlen erkölcsi magasságban van az aranyborjú körüli tánc erkölcstelenségéhez képest.

Igénk a teljes Szentírás összefüggésében csak még erőteljesebb szint kap. Jézus Krisztus legkeményebb szavait a farizeusok magukcsinálta, képmutató, hamis vallásossága ellen irányítja. Isten fiúi szavával megerősíti a Tízparancsolatot, sőt továbbviszi azt. Váltághalálában erőt és új életet ad Isten akarata követésére.

A Krisztus-követés útján járó Pál apostol és másfélezer évvel később Luther, állandó harcban álltak a hamis vallásosság Istentől elszakadt, gonosz emberi indulatok takarójával felhasznált formái ellen.

Ez a küzdelem nem szűnt meg ma sem. A hamis vallásosság ma is az Isten akaratától való elszakadásban jelentkezik. Ma is hangozzék az igehirdetés szavának éle azok ellen, akik vallásosságukból is önzésüknek, csak maguknak élő, öncélú kegyességüknek, vagy éppen sötét indultaiknak akarnak takarót készíteni. Isten szolgái minden időben keményen visszautasították az egyházon belül jelentkező hamis vallásosság embertelen formáit. Hiszen ez az igaz Isten, akinek az igéjét mi hirdetjük, az emberszeretet Istene, a Tízparancsolat, a teljes Szentírás szerinti szent szeretet Istene. Az ő tiszteletével és akaratának követésével meg nem fér semmiféle táncolás az aranyborjú körül, semmiféle „csinált” vallásosság. *Ot a hitből fakadó, gyümölcsstermő keresztyén étellel lehet csak szolgálni, amely tevékeny az emberek javának és előmenetelének, az emberiség békéjének, a haza felvirágoztatásának munkálása terén.*

Isten gazdag ígéretei erősítsenek minket az igaz vallásosságért és igaz istenszolgálatért való küzdeelmünkben!

1. v. Örhyemre akarok állni, meg akarok állni a bástyán, hogy ki-kémlejek és lássam: mit mond nékem és mit felel szemrehányó szavamra.

2. v. És felelt nékem Jahve. Így szolt: Írd fel ezt^a (prófétai) kinyilatkoztatást, véd világosan táblákra, hogy aki olvassa, gyorsan elolvashassa.

3. v. Mert ha a jövődöre vonatkozik is a látomás, (sóvárogva) siet a vége felé és nem hazudik. Ha késnek is, várj rá bizakodva (hitte), mert bizonyosan eljön; nem marad el.

4. v. Imé, a felfuvalkodott! Nem egyenes (becstelen) benne a lelke. De az igaz ember hűsége (hite) által élni fog.

EGZEGETIKAI ELŐTERJESZTÉS (Dr. Nagy Gyula)

Történeti értelmezés

A prófétai irat *keletkezési* ideje Kr. e. 620. tája. „Üdvprófécia”: hiányzik belőle a saját népének szóló fenyítés és ítélet szava. Az előző fejezetben a próféta panaszt emelt Jahve előtt, hogy megengedte Izrael sanyargatójának korlátlan dühöngését a földön. Erre a panaszos jajszóra várja most az Úr válaszát.

„Örhyemre állok, odaállok a *várfalra* és kémlelek.” Ezt a mondatot egyes írásmagyarázók képiesen, szimbolikusan értik: a próféta feszülten figyel Jahve kinyilatkoztatására. Más ezegéták Habakuk prófétai élményének formájára vélnek következtetni belőle: valami magaslaton vagy toronyban csendben és magába merülve várta Jahve szavát és látásokat. Az előbbi értelmezés a valószínűbb.

Isten válasza kérésére először is *formális utasítás* (2. v.): írja fel (viasz vagy cserép) táblákra az Úrtól vett kijelentést, hogy egyrészt maradandó legyen, másrészt könnyen olvashassák. Az Úr szava mindenkinek szól, közérdekű ige. De az is az értelme ennek az utasításnak, hogy maradjon meg az írás addig a napig, amikor a prófécia beteljesül.

Mi a *tartalma* a Jahvétől kapott kinyilatkoztatásnak? Kettős üzenet. Ítélet szava és ígéret ígéje. Előtte azonban még arról hallunk (3. v.), hogy ez a kinyilatkoztatás egy bizonyos megszabott idő múlva teljesedik csak be. „Nem hazudik”, érvényes és beteljesül. De késik, nem teljesül rögtön! Az a „vég”, amikor Isten közvetlenül belenyúl az események folyásába, csak egy idő múlva érkezik el.

Egyfelől *ítélet* hangzik el a „felfuvalkodott” felett. Hogy ez kicsoda, kire vonatkozik a 4a, pontosan nem lehet megállapítani. Valószínűleg elveszett a szövegből a közelebbi megnevezés. Egyes feltevések szerint a káldeusokra vagy asszírookra, mások szerint a görögökre. Közelebbről Nagy Sándorra vonatkozott ez a hely (ekkor egészen késői iratról lenne szó). Kétségtelennek látszik, hogy nem individuális, hanem kollektív utalással van itt dolgunk. (A 4b megjelölt fordítása mellett még szerepel két másik szöveg-konjektúra: „nem marad benne a lelke”, azaz el fog veszni, elpusztul; és: „nem gyönyörködik benne a lelkem”, Jahve ítélete van rajta.)

Másfelől *ígéret* ígéje hangzik fel a 4c-ben. Hitre, bizakodásra, a Jahvéba vetett teljes hűsége (*emunáh*) hív ez az ige. A hitre való felhívás egyik részről talán a prófétának szól (v. ö. 3b): ha késik is a látomás beteljesülése, bízzék benne, mert Isten kinyilatkoztatása nem csal meg. Másfelől szélesebb körben az egész Izraelnek, a „szent magnak” szól a valószínűen közmondásszerű ige: „az igaz ember hite által élni fog”. Az

élet ígérését egyes írásmagyarázók ugyancsak a próféta személyére vonatkoztatják: meg fogja élni próféciája beteljesülését. Mások azonban általánosabban értik: az Úrhoz és igéjéhez való hűség az élet! Isten megőrzi azokat, akik hűségesek Hozzá és életet ajándékoznak nekik. (Eredetileg itt nem az örök életről, hanem a földi megtartásról van szó.)

Történetileg véve nem a 4c, hanem az ítéletet hirdető 4ab a *hangsúlyos része* a próféciának (v. ö. 5 kk versek!). De nem egészen alap nélkül jellemzik egyes egzegéták Habakuk prófétát azzal, hogy a 4c ismert igéje a jellemző egész könyvére: ő az Isten ígéreteibe vetett hitnek, az Isten szavához való hűségnek ószövetségi prófétája.

Keresztyén értelmezés

Pál apostol két döntő helyen is idézi 2, 4c-t (Rm 1, 17 és Gal 3, 11; v. ö. Zsid 10, 38-9). Ez az igehely döntő szerephez jutott a reformáció igehirdetésében is.

Először azt kell megjegyeznünk, hogy az apostol változtat ennek az ígének eredeti alkalmazásán és a történeti összefüggésből kiemelve *új értelmet* ad neki. Nála ti. a „*dikaioisz ek pisteosz*” tartozik össze: az ember hite által lesz igazzá, a hit tesz igazzá. Habakuknál: az igaz, a caddik, az istenfelő ember hűs és hűséges Isten ígéreteihez (ezért is őrzi meg Jahve az életét!). Habakuknál a hit hűsége az igazságnak a következménye. Pálnál viszont a hit az igazság isteni eszköze, mediuma.

Az Újszövetségben a hit (*πισztisz*) jelentős új tartalmat kap az ótestamentumi hithez (*emuná*) képest. Az „*emuná*” inkább a bizakodó várakozás, Istenre nézés, Istenhez kötöttség. A lényeges tartalma a passzív, fiduciális bizodalom. Az Újszövetségben a hit lényeges tartalma ugyanez a ráhagyatkozó bizodalom Krisztus és Isten iránt, de ugyanakkor aktív engedelmesség is: szeretetben munkálkodó hit (Gal 5, 6), mely maga termi a jócselekedeteket, az új életet. A hit újszövetségi jelentéstartalma tehát végtelenül meggazdagodott. Az Újtestamentum hitének plérofóriájából nézve egészen új jelentésben értjük meg ezt a prófétai ígét. Bizodalom, bűnbánat, reménység, engedelmesség, szeretet: az Újszövetségben át nézve mindez benne van ebben az ígében, „az igaz hite által él”.

Ugyanakkor azonban meg kell látnunk, hogy a döntő *egység* ezen a ponton is megvan az Ó- és Újszövetség között. Habakuk próféta is, Pál apostol is egyformán az olyan embernek ítéli az életet, Isten megtartó kegyelmét, aki teljes bizodalommal ráhagyatkozik Istenre életbenhalálban. Ilyen vonatkozásban ez az ige, a „hit által való megigazulás” igéje, nem egyedülálló az Ótestamentumban. V. ö. „Szeresd az Urat, a te Istenedet...”, Deut 6, 5. Ez az ige ugyancsak a hitnek a parancsa. Ebben kell keresnünk ennek a textusnak a mai fő üzenetét!

HOMILETIKAI FELDOLGOZÁS (Dr. Ottlyk Ernő)

Isten határozott küldetéssel állította bele egyházát a világba. Ugyanilyen határozott küldetést bízott az egyház minden egyes tagjára. Igéinkben a próféta arról szól, hogy őrhelyére áll és megáll a bástyán. Ismeri a néki kiszabott helyet. Tudja, hogy nem ok nélkül küldte oda az Isten. Az a feladata, hogy helyesen és jól értse meg Isten beszédét. „Vigyázok, hogy lássam, mit szól hozzám” — mondja a próféta Istenre figyelő eltőkéltséggel.

„Írd fel”, „vésd táblákra” — hangzik Isten szava, mert beszédét nemzedékek végtelen sorának szánja tanításul. Isten örökkévaló igéje „meg nem csal”, szavára úgy kell építeni, mint a kősziklára, „bízál benne” — követeli az Ur.

Az az ige, amit a próféta a figyelés őrhelyén kapott: kettős.

Az első része a felfuvalkodott ember ítéletéről szól, a másik része pedig a hit emberéről.

A felfuvalkodott ember csak látszat-vallásosságban és ál-vallásosságban él. Lehet, hogy sűrűn emlegeti Isten nevét, lehet, hogy sokat „Uram-Uramozik”, lehet, hogy vallásos sürgés-forgással akarja leplezni a belső ürességet, lehet, hogy igényt tart a jó keresztyén jelzőre, volta-képpen mégis veszedelmes ez a keresztyénség, mert nem Istenre figyel, nem tökéltel el magában, hogy teljes vigyázással fog csüngni Isten beszedén, helyesen és jól akarja megérteni azt, s nem akar mást cselekedni, mint amire Istentől kap parancsot. A felfuvalkodott embernek csak önmaga a fontos, „egyházmentő” buzgólkodásában csak önmagát és nem Isten ügyét képviseli. Ez az Istenre figyeléstől elszakadt, öncélú keresztyénség, önmagáért lévő egyháziasság: Isten ítélete alatt áll.

A prófétai magatartás ez: odaállni az Istenre figyelés őrhelyére ezzel az eltökéltséggel: „vigyázok, hogy lássam, mit szól hozzám” az Úr. Isten pedig a teljes Szentírás összefoglaló üzenetét és középponti tanítását adja: *az igaz ember hite által él*. A hit által való megigazulás ígéjét méltán tekintette Pál apostól Isten legdrágább üzenetének, méltán védte meg Luther a középkori egyház ellenében ezt a tanítást, hiszen ebben lüktet az Isten szeretetének egész melegsége.

A hitben mindaz benne van, ami a keresztyén ember életét áthatja: bűnbánat, bizodalom, reménység, engedelmség, emberszeretet, szorgalmas élet, hivatáshűség, munkaszeretet. A hit bibliai értelmezése alapján mondta Luther: „A hit csodálatosan hatalmas, munkás, tevékeny valami, úgyhogy nem is kérdi, kell-e jót cselekednie, hanem mielőtt kérdeznél, már meg is cselekedte.” Aki a próféta hallanivágyásával és engedelmségével figyel Istenre, az jár a helyes úton. Az hallja meg a Biblia üzenetének summáját: a hit által való megigazulás ígéjét. Az fogja a Krisztus-hitben megteremteni a keresztyén szent élet igazi gyümölcsseit. Az éber felelősségérzéssel tekint az emberiség nagy kérdéseire, az keresztyén emberszeretettel küzd mindenütt, ahol az emberek javát lehet és kell szolgálni. Az az élet minden területén engedelmes lesz az emberszeretet Istenének akarata iránt.

Igy válik a helyesen és jól értett ige életté az egyház és az egyes egyháztagok életében egyaránt.

Szentháromság u. 11. vasárnap : Jer 9,23—24

EGZEGETIKAI ELŐTERJESZTÉS (Dr. Nagy Gyula)

22. v. A szellemi és anyagi erő mellett a gazdagságra való külön utalás kiesik a párhuzamból, valószínűleg betoldás. Nem mond újat, mivel az „erő” itt elsősorban az anyagi javakat jelenti; a gazdag az „erős”. — 23. v. Az „ezekben telik kedvem” vonatkozása nem teljesen világos: az emberekre vonatkozik-e, akik Isten ismeretével dicsekednek, vagy Jahve kegyelmére, ítéletére és igazságára? Mindkettőre vonatkoztatható.

A 23. vers szerint két dologban szoktak *bizakodni* az emberek. A szellemi képességükben, *eszességükben*, mellyel felülkerekednek minden kedvezőtlen helyzetben. És a testi erőben, anyagi gazdaságban. Izraelben is ez a kettő volt egyesek és a gyülekezet bizodalma. Jahve ígéje: mindkettő bizonytalan végső alap életünk számára! Jer 8,9: aki bölcsességére épít, homokra épít. Ugyanez áll az *anyagiakban* való bizakodásra is.

A 24. vers a „helyes dicsekedésről” szól. Aki „dicsekedni” akar, ne azokban, hanem Jahve igaz ismeretében dicsekedjék és örvendezzen! A „*hálal*” ige nemcsak dicsekedést jelent, ami a magyar szónak szinte ki-

kerülhetetlen, rossz mellékízt ad, hanem az *újjongást, örvendezést* is megjelöli a hitpaél alakban. Min örvendezzen az igaz?

Isten ismeretén! A „*jáda*” és „*hiszki*” (hifil) egyformán arra figyelmeztetnek, hogy itt nem egyszerűen értelmi ismeretről van szó, bár ez is hozzátartozik. Jahve ismerete teljes, egzisztenciális megismerés, életközösség Istennel (*jáda*: a házassági életközösség megjelölése is). Mi ennek az ismeretnek, bölcsességnek a közelebbi tartalma? Erre vonatkozólag a 24. vers kétféle egzegézisével találkozunk. a) Az a bölcs és értelmes, aki ismeri és életével is tanúsítja, *kicsoda Isten. Cheszed*: szövetségi hűség, bűnbocsátó és éltető kegyelem. *Mispáth*: a jog és igazságosság, ítéletszerzés, büntetés Istene. *Cödákáh*: Isten egyedülálló igazsága (dikaiosúné theú) népe iránt, mellyel igaznak fogadja el és megmenti az övéit. Az ítélet és a kegyelem Isténének ismerete, ez az igazi bölcsesség, ezzel dicsekedjünk! (Giesebrecht). b) Isten abban találja jótetszését, aki mindezeket ismeri Isten felől, de akiben Isten ugyanezeket a vonásokat találja meg (24/b). Akiben van „*cheszed*” vagyis szövetségi hűség, hit Istennel. Akiben, *akinek életében* a „*mispáth*”, a jog és igazságosság érvényesül. És aki „*caddik*”, igaz Isten előtt. Azokon van Isten jótetszése, akik „hasonló alapelvek szerint cselekszenek, mint amilyent Isten cselekvésében látnak” (Nötscher). V. ö. Mt 5, 48!

A félelmes 9. fejezetben ez a szakasz a vigasztalás, az evangélium szava: aki így ismeri Istent, az Isten kedvében jár.

Keresztyén értelmezés

Mit mond ez a textus nekünk, keresztyéneknek?

a) Egyfelől minden további nélkül *igenelhetjük* az Újszövetség felől is. Az „*anthrópoi eudokiasz*”, az Isten jótetszése emberei, akikről a karácsonyi angyali üzenet szól, valóban azok, akik „ismerik” Istent, a kegyelem és ítélet Istent, a törvény és evangélium Urát (így fordíthatjuk az Újszövetség nyelvére a *cheszed, mispáth, cödákáh* Istent). 1. Kor 1, 31 is beszél arról, hogy aki dicsekszik, az Úrban dicsekedjék! És Jak 1, 9 kk arról, hogy a gazdag ne dicsekedjék gazdagságával.

b) Másfelől azonban textusunk *kiegészítésre* szorul. Mert először is: Isten ítéletét és kegyelmét *Krisztusban* ismerjük meg igazán. Az Ótestamentum kinyilatkoztatása csak előkészítés: Isten *cheszed*-je, *mispáth*-ja és *cödákáh*-ja Krisztusban, döntő módon a golgothai kereszten tárul fel előttünk igazán. Másrészt: fontos hely *Mt 3, 17*, mely szerint Isten Jézus Krisztusban gyönyörködik, hiszen az emberek mindnyájan elhajlottak és megromlottak (Rm 3, 12). Akik Őbenne vannak, egyedül azokban gyönyörködhetik Isten, Őrette! De ezeket át is formálja Isten kegyelme „a Fiú hasonlatosságára”. Ez az alakuló, születő, formálódó új élet a Szentlélek Isten műve bennünk, ezért — és egyedül ezért — formálódnak ki az ilyen új életben Isten cselekvésének, szeretetének vonásai. Jog, igazság, irgalmasság a gyülekezetben, az emberek közt, a világban — mindez Krisztusért és Krisztus által lesz beteljesült proféciává. — Ezzel a kettős kiegészítéssel, az Újszövetség felől nyeri el ez az ige teljes értelmét.

HOMILETIKAI FELDOLGOZÁS (Dr. Ottlyk Ernő)

Helytelen volna, ha igehirdetésünkben valamiféle kultúra-ellenesség kapna hangot. Az ige helyes értelme szerint nem az a feladatunk, hogy fölényesen lebecsüljük, vagy csak bábeli toronyépítési kísérleteknek tartjuk azokat az emberi gondolatrendszeret, váradalmakat és fáradozásokat, amelyekben valamilyen módon az embernek a saját jövőjébe vetett hite jut kifejezésre. Tekintet nélkül arra, hogy hívó vagy hitetlen

ember végez valamilyen jó munkát, vagy alkotást, az önmagában értékes és becses, hiszen nincs olyan becsületes munka vagy alkotás, amelyben meg ne lenne az emberek boldogításának és előbbrevitelének nagy és szent célkitűzése. Mindez valamiképpen Isten ősi teremtési parancsának való engedelmesség, amelyben ezt mondta: „Töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá.” Isten megadta az ehhez szükséges bölcseséget, erőt és gazdagságot az emberiségnek.

A bölcsesség, erő és gazdagság tehát Isten ajándéka az embervilág számára, semmiképpen sem lehet önmagában megvetett és kárhozatos. Csak akkor lesz ezzé, ha nem Isten akarata szerint fordítják az emberiség hasznára, hanem ha visszaélnék vele és az ember ellen fordítják.

Isten előtti megigazulásunk és üdvösségünk természetesen nem a cselekedeteken múlik. A bölcsesség, erő és gazdagság vagy bármi más tisztas ember törekvése sem vezethet magábanvéve üdvösségre. Ez ellentmondana egyházunk Szentírásán alapuló legfőbb tanításának, a hit által való megigazulásnak. Jézus Krisztus érdeméért ingyen, kegyelemből, hit által nyerjük üdvösségünket. Ezért „ne dicsekedjék a bölcs az ő bölcsességével, az erős se dicsekedjék az ő erejével, a gazdag ne dicsekedjék az ő gazdagságával”. Istenhez és az üdvösséghez csak egyetlen út vezet: Jézus Krisztus. A benne való hit azonban nem zárja ki, hanem éppen magában foglalja az életnek azt a területét is, ahol a keresztyén ember mindennapi munkájával szolgálhatja felebarátai javát.

Aki azzal dicsekedhet, hogy ő ismeri az Istent, az tudja Róla, hogy Ő kegyelmet, ítéletet és igazságot gyakorol e földön, mert ezekben telik kedve (24/b). Istennek ez a cselekvése indítóerő a keresztyén ember számára, hogy Isten akarata követésének az útján járjon: szeresse az embert, ítélje el az ember-ellenes gonosztságot, segítse az igazság győzelmét e földön. Hiszen Isten igazsága az a megmentő szeretet, amellyel Isten az embert Krisztus érdeméért igaznak fogadja el. Ha mi ilyen kegyelmet kaptunk Istentől, mi sem cselekedhetünk másként, minthogy embertársaink körében háláljuk meg Isten hozzánk való szeretetét.

Azokon nyugszik meg Isten jótetszése, akik ezt cselekszik!

A TEMETŐKRŐL és a halottakkal kapcsolatos eljárásról az egészségügyi miniszter, valamint a város- és községgazdálkodási miniszter 8200—5/1954. Eü. M. szám alatt együttes utasítást adott ki. Az utasítás az Egészségügyi Közlöny 1954. évi 14. számában jelent meg.

Az utasítás részletesen intézkedik a temetők telepítéséről, ravatalozó szükségességéről, a sírtáblák és sírhelyek kijelöléséről, valamint a sírhelyek használati jogáról. A felekezeti temetőkkel kapcsolatban az utasítás megállapítja: Felekezeti vagy magántemető fenntartója a községi (városi, városi kerületi) tanács végrehajtó bizottságánál köteles bejelenteni annak a személynek a nevét, aki a temetőre vonatkozó szabályok megtartásáért felelős. A felekezeti vagy magántemető fenntartója köteles az utasításban foglaltakat megtartani.

Szó van az utasításban a halottkémlésről, a temetéssel kapcsolatos szabályokról, a halottszállításról és a halotthamvasztásról is.

Az utasítás részletes tanulmányozását lelkesztetvéreink figyelmébe ajánljuk.

Egyháztörténeti kalendárium

AUGUSZTUS

1. 1541. mh. Grynaeus Simon, a reformáció munkása; 1521—1523. Budán volt tanár. — 1558. sz. Gradeci Stansith Horváth Gergely, patrónus.
2. 1552. passai vallásbéke. — 1891. a pozsonyi diakonissza anyaház megnyitása.
3. 1812. mh. Hamaliár Márton bányai egyházker. püspök. — 1841. sz. Péterfy Sándor pedagógus. — 1847. sz. Schneller István, a pedagógia professzora. — 1913. mh. Zábrák Dénes soprani lelkész, egyházi író. — 1952. a Lutheránus Világszövetség hannoveri nagygyűlésének befejezése.
3. 1937. a Hit és Egyházalkotmány ökümenikus mozgalom konferenciája Edinburgban.
- 3—18. 1937. a és Egyházalkotmány első konferenciája Lausanneban.
8. 801. sz. (8-án vagy 9-én) Ansgar, misszionárius az északi népek között. — 1570. békekötés a hugenottákkal St. Germainben. — 1788. mh. Ribini János egyháztörténetíró. — 1842. sz. Csengey Gusztáv teol. tanár, költő.
10. 1913. mh. Péterfy Sándor.
12. 1891. mh. Haan Lajos egyháztörténetíró, énekszerző.
13. 1818. sz. Haan Lajos.
14. 258. mh. Cyprianus, karthagoi püspök, egyházi író.
- 14—24. 1923. az első Lutheránus Világgyűlés, Eisenachban.
15. 1740. sz. Matthias Claudius költő. — 1864. sz. Kiss István dunáninnyi egyházker. püspök.
- 15—28. 1952. a Hit és Egyházalkotmány konferenciája, Lundban.
- 15—31. 1954. az Egyházak Világtanácsának gyűlése, Evanstonban.
19. 1662. mh. Pascal. — 1839. sz. Zelenka Pál tiszai egyházker. püspök. — 1890. mh. Szeberényi Gusztáv Adolf bányai egyházker. püspök.
- 19—31. 1925. az Élet és Munka ökümenikus mozgalom első konferenciája, Stockholmban.
20. 1153. mh. Clairvauxi Bernát. — 1751. a vadosfai „zavargás“. — 1793. sz. Wimmer Gottlieb Ágost, Felsőlövő nagy papja. — 1812. sz. Pály József, a soprani evang. tanítóképző igazgatója, tankönyvíró. — 1949. a Magyar Népkötársaság Alkotmánya.
- 22.—szept. 4. 1948. az Egyházak Világtanácsának gyűlése, Amszterdamban.
23. 1554. sz. Ambrosius Lam Sebestyén késmárki lelkész, énekszerző.
- 23—24. 1572. a párizsi vérnász.
25. 1620. Bethlen Gábort a beszercebányai országgyűlésen Magyarország királyává választották. — 1800. sz. Hase Károly Ágost egyháztörténész és dogmatikus.
26. 383. mh. Ulfilas (Wulfila), a gót bibliafordítás szerzője (halála napja bizonytalan, talán már júniusban meghalt.)
28. 430. mh. Augusztinus — 1663. sz. Krman Dániel püspök.
29. 1749. mh. Bél Mátyás pozsonyi lelkész, tudós.
30. 1574. sz. Szenci Molnár Albert zsoltárfordító, szótáríró, a Károlyi-féle bibliafordítás új kiadásának gondozója stb.
31. 1740. sz. Oberlin János Frigyes.